

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

NİCATMAARİF oğlu HƏŞİMZADƏ

**“VALTER SKOTTUN “AYVƏNHƏU” ƏSƏRİNDƏ İSTİFADƏ OLUNMUŞ
EPIQRAF VƏ ŞƏRHLƏRİN İNGİLİS DİLİNDƏN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ
TƏRCÜMƏ YOLLARI”**

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

f.f.d. dos Rəhimli E.Q.

BAKİ – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. VALTER SKOTT YARADICILIĞINDA “AYVƏNHƏU” TARİXİ ROMANI.....	10
1.1. Romanda işlənən epiqraflar.....	10
1.2. Valter Skottun “Ayvənhəu” romanında epiqraf və şərhlərin əhəmiyyəti...22	
II FƏSİL. VALTER SKOTTUN “AYVƏNHƏU” ROMANINDA EPIQRAFLARIN TƏRCÜMƏSİNDƏ OBRAZLILIĞIN TAMAMLANMASI.....	38
2.1.V. Skottun “Ayvənhəu” əsərində epiqraflar tərcümədə reallığın qavranılmasının xüsusiyyəti kimi	38
2.2. Epiqrafların tərcüməsində obrazların uyğunsuzluğu.....	57
NƏTİCƏ.....	65
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	70

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Ədəbiyyatda ən maraqlı janrlardan biri şübhəsiz ki, tarixi roman janrıdır. Bu janrda yazan yazıçılar arasında ingilis şairi və yazıçısı Valter Skott özünə məxsus xüsusiyyətlərinə, temperamentinə görə xüsusilə fərqlənir. İngilis və şotlandlara bir dövlətin sərhədləri daxilində, bir-birinə hörmət edərək yaşamağı öyrətməyi qarşısına məqsəd qoyan istedadlı şair öz fikirlərinin ifadə formasını yeni ədəbi janrda - tarixi romanda, tarixi roman yaradıcılığında tapdı.

Tarixi roman heç bir mübaliğəsiz, ən diqqət çəkən ədəbi janrlardan biridir, çünki yazıçının təxəyyülündə keçmişin retrospektivi peşəkar tarixçinin təxəyyül və fantaziya çatışmazlığını doldurur. Peşəkar tarixçi geniş oxucu kütləsi üçün bəzən çox darıxdırıcı sənədli təsvir verirsə, yazıçı öz səyi, təxəyyülü ilə sənədli tarixi süjetlərə istinad edərək sənədli filmin ən dərin sirlərinə daha dərindən nüfuz etməyə yüksək səviyyədə kömək edir. Yazıçı öz zəngin təxəyyülü sayəsində əsəri daha dolğun, daha oxunaqlı edir. Ziddiyətlər, bədii təzadlar təşkil edərək oxucunun marağını cəlb edir. N. N. Tixonov “Bədii ədəbiyyatın hikməti” əsərində keçmiş, yaddaş, tarix, tarixi roman anlayışlarından bəhs edir, bu anlayışlar arasında nəyin ümumi olduğu, onları birləşdirən və ümumiyyətlə qarşılıqlı əlaqədə olub-olmaması barədə suallar verir. Tədqiqatçı belə cavab verir: Keçmişin nə olduğu hər kəsə aydındır; tarix həm də insan fəaliyyətinin zamanla sistemləşdirilməsi və dərk edilməsidir. Mənəvi-əxlaqi dillə desək, insana şəxsiyyət demək haqqı verən budur, mənəviyyatın, mədəniyyətin, tərəqqinin əsası budur. Yaddaş insanlığın əsasıdır. Yaxşı, bəs tarixi roman? Bu, sadəcə olaraq, keçmişin canlanmasıdır, daha doğrusu, onun hansısa epizodu yaddaşdan qaynaqlanır, ədəbi forma geyindirilir və oxucunun asudə vaxtını, marağını təmin etməyə xidmət edir? Bəlkə bu itirdiyimiz o hisslərin idarə etdiyi insanların həyatlarının təsviridir, ya da bəlkə də ümitsizcə köhnəlmiş, lakin dərindən düşünərək onlardan utanırıq. itkimizə görə təəssüflənirik və nostalgiyamızı onları oxumaqla təmin edirik? Beləliklə, biz ilkin olaraq tarixi romanın aşağıdakı vacib hesab edilən xüsusiyyətlərini qeyd edə bilərik:

- 1) keçmişin hansısa parlaq epizodunun dirçəlişi;

- 2) bu dirçəliş ədəbi forma geyinmiş yaddaşdan irəli gəlir;
- 3) animasiya oxucunun maraqlarını təmin etməyə xidmət edir;
- 4) itirdiyimiz hisslərin idarə etdiyi insanların həyatının təsviri, lakin ruhumuzun dərinliklərində itkiyə təəssüflənərək, oxumaqla nostalijini təmin edirik.

Bu kontekstdə bir fransız tarixçisinin uşaqlıqda tarixi romanları oxuduğumuz və bədii ədəbiyyatdan həzz aldığımızı söyləməsi olduqca açıqdır; böyüklər kimi tarixə müraciət edirik və həqiqilikdən həzz alırıq. Doğrudan da, bu ifadənin düzgünlüyünə sual vermək olar. Məlumdur ki, həm elm, həm də sənət həyatı əks etdirir: birincisi - elmi formada, ikincisi - bədii formada.

Görkəmli fransız yazıçısı Balzakın xalqa verilən qiymət adlandırdığı xalq balladalarında, əfsanə və lətifələrində öz əksini tapır, nəsildən-nəslə ötürülür və yaradıcısı xalq olan qəhrəman və zaman obrazında birləşir. Şübhəsiz ki, burada bədii ədəbiyyatın varlığı göz qabağındadır. Lakin bu fantastika həm yaradıcı, həm də hakim olan çoxtərəfli müəllifin ən ciddi nisbət hissi əsasında xarakter inkişafı məntiqi ilə irəli sürülür.

Həqiqilik və bədii ədəbiyyat arasındakı əlaqəni daha yaxşı başa düşmək üçün tarixi əsərin həqiqiliyi ilə bağlı suallar vermək məqsədəuyğundur. Məsələn, bunu tarixi şəxsiyyətlərin, hətta bütün dövrlərin xronologiyasının, hadisələrin ardıcılığının, qurulmuş səbəb-nəticə əlaqələrinin və qiymətləndirmələrinin toxunulmazlığının həqiqiliyi kimi səciyyələndirmək olarmı?.

N. N. Tixonov aşağıdakı arqumentlərə istinad edərək mənfi cavab verir:

- 1) tarix daim inkişaf edir;
- 2) bu dəyişiklik nəticəsində təxminlər dəyişir, hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələri yenidən nəzərdən keçirilir;
- 3) bəzən yeni sənədlərin aşkarlanması ilə əlaqədar xronologiyanın özü düzəldilir;
- 4) tarixi əsərlər köhnəlir (nadir istisnalarla);
- 5) yeni nəsillər üçün tarixi əsərlər yalnız tarixi faktların mənbəyinə çevrilir;

6) tarixi əsərlər öz mühakimələrinə əsaslanmayaraq, çox vaxt tarixi düşüncənin inkişafında maraqdan və ya yazıldığı formadan estetik zövqə naminə çıxarılır.

Və bu vəziyyətdə, forma demişkən, sənət forması deməmək həqiqətən çətinidir. Bu da ədəbiyyatdır. Lakin, N. N. Tixonovun qeyd etdiyi kimi, ədəbiyyatdan danışmaq hələ tezdir, çünki burada yuxarıda qeyd olunan tarixçinin fantastika adlandırdığı heç nə yoxdur. Amma bu da tarix deyil, çünki onun artıq həqiqiliyi yoxdur.

Burada artıq tarixçi ilə oxucu arasındakı dialoqa müraciət etmək lazımdır ki, zaman keçdikcə dialoqda onlar arasında qüvvələrin yenidən qurulması baş verir və zaman məsafəsi onları nə qədər çox ayırırsa, bir o qədər nəzərə çarpır. Bir növ mentordan tarixçi həmsöhbətə çevrilir, oxucusu ilə bərabər səviyyədə danışır.

Sonda o, köhnəlmiş mühakimələr və köhnə dillə ifadə etsək, onu darıxdırmaq riskini daşıyır. Lakin bu baş verməsə belə, oxucunun marağı elə dəyişir ki, onu daha həmsöhbətin yaşadığı fikir və hisslər deyil, onların geyim forması cəlb edir. 1814-cü il iyunun əvvəli çox mühüm hadisə ilə əlamətdar oldu: Veyverli, yaxud altmış il bundan əvvəl romanı Londonun kitab mağazalarının rəflərində peyda oldu. Qeyd edək ki, baş səhifədə müəllifin adı yox idi və yalnız bir neçə oxucu bu müəllifin məşhur ingilis şairi Valter Skott olduğunu təxmin edirdi.

Beləliklə, 1814-cü il təkcə romançı V. Skottun deyil, həm də yeni ədəbi janrın - tarixi romanın doğulduğu il oldu.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Biz epiqrafi kommunikativ əlamət hesab edirik, onun mahiyyəti yalnız fəaliyyət prosesində yaranır və açılır. Epigrafin işlənməsi genetik cəhətdən ona yad olan mətnin strukturuna daxil edilməsi hesab edilə bilər. Qeyd edək ki, epigrafin müstəqil, mətnsiz mövcud olduğu hallar var. Belə epigraflar, görünür, funksional yönümü reallaşmamış potensial əlamətlər hesab edilməlidir. Epigraflar müəllifin şüurunda, yaradıcı ideyalarında sanki qatlanmış formada mövcuddur.

Epigraf mətnin elementi kimi çoxfunksiyalıdır. Həm bədii, həm də qeyri-bədii ədəbiyyatda onun əsas və universal funksiyası dialoqdur: epigraf monoloqun dialoqlaşdırılması, ona fərqli yanaşmaların daxil edilməsi yollarından biridir.

Ancaq dialoqun açıq linqvistik göstəriciləri olmadığı hallarda belə, bir sıra mümkün olanlardan epigrafin seçilməsi onun müəllifin düşüncə sisteminə yaxın olması deməkdir.

Epigrafin iki əsas funksiyası - məlumatlandırıcı və forma təyinedici - əslində funksional komplekslərdir. Yəni ki, epigraf həm bizə əsər haqqında ilkin məlumat verə bilər. Mətnin süjeti və müəllif perspektivi haqqında müəyyən ilkin təsəvvürümüz yaranır. Həm də müəllif üslubu ilə, müəllifin dünyagörüşü ilə tanışlıq üçün baza rolunu oyanaya bilər. Eyni zamanda mətnin bədii estetik dəyərini, formasını anlamaqda da peşəkar oxucuya yardım edir.

Epigrafin təqdim etdiyi məlumat ən azı iki növ ola bilər: müəyyən mətn və mədəni paradigmadan epigraf seçən müəllif (yaradıcı subyekt) haqqında məlumat və epigraftan sonrakı mətn haqqında məlumat.

Subyektiv məlumat mətndə müəllif, onun ədəbi zövqü, kommunikativ niyyəti haqqında mesajdır. Subyektiv məlumatların çox cəhətliliyini görmək asandır: onun müəyyən bir hissəsi epigrafi seçərkən, digəri isə yalnız onun işləməsi prosesində görünür. Daha dəqiq desək, epigrafin seçilməsi anında yaranan subyektiv məlumatlar “epigraf – mətn” sistemində konkretləşdirilir və dəqiqləşdirilir.

Tanınmış rus şairi A. Blokun yaradıcılığında epigraflara, mətndaxili sitatlara rast gəlmək mümkündür. Bu xüsusiyyət əlbəttə ki, müəllif stixiyasından xəbər verir. Bloka məxsus poetik mətnlərdə sitatların, şərhlərin, məntiqi vurğuların, intonasiyanın necə böyük əhəmiyyət daşdığı anlaşılır.

Beləliklə, subyekt-informativ alt funksiyası dialoqlaşdırıcıya sıx bağlıdır və iyerarxik olaraq tabe olur: dialoqun təbiəti müəllifin kommunikativ niyyətini, epigrafin məzmununa və yaradıcısına münasibətini ortaya qoyur.

Deməli, epigrafin mənalı məlumatı bədii əsərin əsas tematik, süjet və konseptual məqamları haqqında proqnozlaşdırıcı, perspektivli xəbərdir. Eyni zamanda, epigraf müxtəlif növ məlumat çatdırmaq, daxil olduğu mətnin forması (dili) haqqında məlumat vermək qabiliyyətinə malikdir. Eyni zamanda, forma haqqında məlumat verən epigraf, əslində, formanı təyin edir, yaradır, bununla da informativ funksiyanın

özünü deyil, forma yaradan, forma təyin edən funksiyanı yerinə yetirir. Bu funksiya əsərin leksik-üslubi və memarlıq strukturunu yarada bilir.

Birinci halda, epigraf əsas sözləri və söz qruplarını təyin edir, mətnin üslubi və emosional tonunu təşkil edir.

Eyni funksiyanı - mətnin leksik-üslubi strukturunun formalaşmasını bəzi söz qrupları da yerinə yetirir: istorizmlər, ekzotizmlər, dialektizmlər, spesifik antroponimlər (məsələn, parodiyalarda). Aydındır ki, bu funksiyanın həyata keçirilməsi üçün ən geniş imkanları poetik epigraflı poetik əsərlər, yəni struktur cəhətdən sərt şəkildə düzülmüş mətnlər verir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Məşhur Ayvənhəu romanı timsalında tarixi romanın janr və üslub xüsusiyyətlərini müəyyən etməkdir. Buna nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr vacib hesab olunur:

- janrın özünün qısa təsviri verilir;
- tarixi romanın janr və üslub xüsusiyyətləri təhlil edilir;
- tarixi romanın əsasında duran amillər dərk edilir;
- tarixi romanda həqiqətlə bədii əlaqənin təhlili və qavranılması;
- tarixi romanın əsasında duran hadisələri təhlil edir;
- tarixi roman müəllifinin tarixi dərk etmə məqamlarını aydınlaşdırır;
- Ayvənhəu romanının janr və üslub xüsusiyyətlərini bilavasitə təhlil edir;
- tədqiq olunan əsərin xüsusiyyətləri, xarakterləri təhlil edilir.

Bu işdə qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələr aşağıdakı tədqiqat metodlarından istifadə edilməsinə səbəb olmuşdur: müqayisəli təhlil metodu, müqayisəli metod, lüğət təriflərinin öyrənilməsi metodu, linqvistik materialın müşahidəsi metodu, həmçinin kontekstual tədqiqat metodlarından istifadə. təhlil, davamlı seçmə metodu, mətnlərarası təhlil, tərcümə öncəsi və tərcümə təhlili.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Tədqiqat materialı Valter Skottun romanları, əsasən də əsərləri arasında ən məşhuru sayılan Ayvənhəu romanıdır, lakin tarixi romanın yaradıcısının yaradıcılığının dərk edilməsi əsr yarımından artıqdır ki, davam edir.

Yazıçı və onun yaradıcılığı haqqında “Möhtəşəm insanların həyatı” silsiləsində H.Pirsonun “Valter Skott” kitabı və B.Q.Reizovun “Valter Skottun işi” kitabları nəşr edilmişdir. MDB ölkələrində mövcud olan ingilis nəşrlərindən T.Kroufordun, E.Consonun və Y.Papa-Henessinin kitablarını qeyd etmək lazımdır. Valter Skottun rus dilində nəşr edilmiş kitablarını və həmçinin ingilis dilində çap edilmiş əsərlərini vurğulamaq olar.

Dissertasiya tədqiqatının elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- mətnlərarası xüsusiyyətlər ilk dəfə olaraq bədii mətnin vahid məna yaradan mətnlərarası komponenti kimi qarşılıqlı əlaqədə və qarşılıqlı təsirdə nəzərə alınır;
- bədii mətnin mətnlərarası elementlərindən semantik dominantlar əsasında formalaşan intertekstual semantik sıralar anlayışı elmi istifadəyə verilir;
- formalaşmış mətnlərarası, avtomətnlərarası və avtotekstual semantik silsilələr və mətnlərarası/avtotekstual heraldik konstruksiyalar əsasında bədii mətnlərin tərcüməsinin yeni modeli yenilənmişdir ki, bu da mətnin dominant məna və çalarlarını düzəltməyə imkan verir.

Tədqiqat işinin praktik və nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti tərcümənin müəyyən mərhələləri və texnikalarının işlənilib hazırlanması ilə bədii mətnə mətnlərarası qarşılıqlı xüsusiyyətlərin yeni tərcümə modelinin formalaşdırılması, tərcümə aspektində mətnlərarası heraldik konstruksiyaların nəzərə alınması, eləcə də müqəddimə ilə müəyyən edilir.

İşin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, mətnlərin tərcüməsi üçün təklif olunan model çərçivəsində bədii mətnə mətnlərarası xüsusiyyətlərin və mətnlərarası heraldik konstruksiyaların semantik silsiləsinin tədqiqatının nəticələri tərcümədə istifadə oluna bilər. Çünki onlar orijinal mətnlərin semantik komponentini daha dolğun üzə çıxarmağa və deməli, onların tərcümələrinin keyfiyyətini artırmağa imkan verir. Alınan nəticələr praktiki tərcümə kurslarında da istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Dissertasiya işi çərçivəsində bir elmi məqalə yazılıb və çapa verilmişdir. Bu elmi məqalə “Valter Skottun Ayvənhəu əsərində epiqrafların şərhı” adlanır. Məqalə elmi jurnalda çap olunub. Məqalədə epiqrafların bədii mətndəki əhəmiyyətindən, epiqraf tərcüməsində qarşıya çıxan problemlərdən

bəhs olunub. Həmçinin məqalədə epigrafların semantik xüsusiyyətlərinə toxunulub, onların müəllif və süjet perspektivinin təhlilindən əhəmiyyəti vurğulanıb.

Tədqiqatın strukturu. Dissertasiya işi iki hissədən ibarətdir: birinci - Tarixi roman janrı haqqında, ikinci - Valter Skottun Ayvənhəu romanının janr-üslub xüsusiyyətləri. Birinci hissədə tarixi romanın janrı kimi mürəkkəb hadisənin xüsusiyyətləri aydınlaşdırılır, ikinci hissədə Ayvənhəu romanının spesifik xüsusiyyətlərinə müraciət edilir.

I FƏSİL. VALTER SKOTT YARADICILIĞINDA AYWƏNHƏU TARİXİ ROMANI

1.1. Romanda işlənən epiqraflar

Valter Skott Şotlandiya yazıçısı, şairi, tarixçisi, bioqrafi və tarixi romanın yaradıcısı hesab olunur. O, olduqca güclü yaddaşa malik idi və şeirləri həvəslə söyləməklə dinləyiciləri heyrətləndirirdi. Qonşu kəndlərdə apardığı araşdırmalar onda həm təbii gözəllik sevgisini, həm də Şotland əcdadlarının tarixi mübarizələrini dərinlən qiymətləndirməsini inkişaf etdirdi. Skott Edinburqdakı orta məktəbdə və bir müddət Kelsodakı qrammatika məktəbində təhsil alıb. Onun böyük gənclik enerjisi ictimai fəaliyyətlərə, italyan, ispan, fransız, alman və latın dillərində müxtəlif oxunuşlara yönəldildiyi üçün təhsili və hüquq təcrübəsi bir qədər bərhad idi. Sevgidə çox dərinlən hiss etdiyi erkən məyusluqdan sonra Valter Skott 1797-ci ilin dekabrında fransız kral ailəsindən olan Şarlotta Karpenterlə evləndi. 1826-cı ildən ölümünə qədər xoşbəxt yaşadı.

1790-cı illərin ortalarında Skott alman romantizmi, qotika romanları və Şotlandiya sərhəd balladaları ilə maraqlanmağa başladı. Onun ilk nəşr olunmuş əsəri Qovuşdurma və Uilyam və Helen iki balladanın tərcüməsi idi. Ardınca 1799-cu ildə Hötenin Götz von Berlichingen əsərinin zəif tərcüməsi çap olundu. Skottun sərhəd balladalarına olan marağı nəhayət, onun Şotlandiya sərhədində Minstrelsy adlı kolleksiyasında öz bəhrəsini verdi. (1802-1803). Onun şifahi şəkildə pozulmuş versiyaları orijinal kompozisiyalarına qaytarmaq cəhdləri bəzən mürəkkəb romantik həzz bəxş edən güclü şeirlərlə nəticələnirdi. Əsər Skottun adını geniş ictimaiyyətə tanıtdı və o, ilk uğurunu tammetrajlı poema ilə davam etdirdi. Şeyrin aydın və canlı hekayəsi, Şotlandiya regionalist elementləri, dürüst pafos və mənzərənin canlı çağırışları sonrakı poetik romanslarda, Marmion (1808), Gölün xanımı (1810), Rokeby (1813) və Vaterloo adası(1815) kimi əsərlərdə yüksək emosionallıqla ifadə olunub.

Skott bu illərdə çox fəal ədəbi və ictimai həyat sürmüşdür. 1808-ci ildə onun Con Drydenin əsərlərinin 18 cildlik nəşri, ardınca Conatan Sviftin (1814) 19 cildlik nəşri və digər əsərləri işıq üzü gördü. Onun 1799-cu ildə Selkirk qraflığının şerifi, 1806-cı ildə Edinburqdakı Sessiya Məhkəməsinin katibi vəzifəsinə təyin olunması kimi uğurlar yazıçının gəlirini artırdı. Lakin o, həm də James Ballantyne və onun məsuliyətsiz qardaşı Cona məxsus çap (sonra nəşriyyat) firmasının ortağı olmuşdu. 1813-cü ilə qədər bu firma maliyyə təhlükəsinin astanasında dayanmışdı və Skott şirkəti iflasdan xilas etsə də, o vaxtdan etibarən yazdığı əsərlər pul qazanmaq, uzunmüddətli borcları ödəmək üçün idi.

1813-cü ilə qədər Skott poeziyadan yorulmağa başlamışdı. Lord Bayronun əsərlərinin dərinliyi və şövqü onu ədəbiyyata daha da həvəsləndirirdi. 1813-cü ildə Skott 1805-ci ildə başladığı romanının yarımçıq əlyazmasını yenidən nəzərdən keçirdi və 1814-cü ilin yayın əvvəlində Vaverley adlı silsilə romanlarının demək olar ki, hamısını qeyri-adi sürətlə yazdı. Ədəbiyyat tarixində nadir və xoşbəxt hadisələrdən biri idi ki, orijinal, güclü bir roman dərhal tanındı, geniş ictimaiyyət tərəfindən bəyənilirdi. Hər şeydən əvvəl, o, həyəcanlı, təlatümlü tarixi şəraitdə canlı və müxtəlif personajlar yaradan əla hekayəçi idi. Həm də ifadəli Şotlandiya regional nitqi, cəngavər və aristokratların cilalanmış nəzakəti ilə yeni tərz yaratmışdı. Skottun Şotlandiya tarixini, cəmiyyətini dərinlən bilməsi, onun adət-ənənələrini və rəftarlarını kəskin müşahidə etməsi ona dilənçilərdən, sadə kəndlilərdən tutmuş orta və ali siniflərə qədər Şotlandiya cəmiyyətinin bütün təbəqələrinin dərin təsvirlərində sosial tarixçi rolunu oynamağa imkan verdi. Skott əvvəlki tarixi romanlarından fərqli olaraq sonrakı romanlarında sadə obrazlara üstünlük verdi.

Valter Skott enerjini ədəblə, lirik gözəlliyi təsvir aydınlığı ilə birləşdirən zəngin, təmtəraqlı, zahirən əziyyətsiz görünən ədəbi üslubun ustası idi. “Ev sahibimin nağılları” adı altında nəşr olunan dörd roman seriyasından birincisi, şah əsəri “Köhnə Ölüm” (1816) idi. Bunların ardınca “Rob Roy” (1817) və “Midlotianın ürəyi” (1818) şedevrləri, sonra isə “Lammermurun gəlini” (1819) və “Montroz əfsanəsi” (1819) yazıldı. V. Skott yalnız Şotlandiya tarixinin bu romanlarını yazdıqdan sonra maliyyə vəziyyəti və özünün yaratdığı tarixi fantastika üçün ictimai iştahı ödəmək

ehtiyacından irəli gələrək digər mövzulara müraciət etdi. Beləliklə, o, 12-ci əsrdə İngiltərədə cərəyan edən və onun ən populyar kitabı olaraq tanınan “Ayvənhəu” (1819) romanını yazdı. 1820-ci ildə Monastır və Abbot, 1822-ci ildə isə “Pirat” və “Najelin bəxtləri” çap olundu. Daha iki şah əsəri İngiltərənin Yelizaveta dövründə yazılmış “Kenilvort” (1821) və 15-ci əsrdə yaşanan tarixi hadisələrin əks olunduğu çox uğurlu “Kventin Dorvard” (1823) əsərləri idi.

Doğma ölkəsinin yaxın keçmişi ilə maraqlanan V. Skott Şotlandiyaya qarşı hisslərinin dərin qeyri-müəyyənliyini ifadə etmək üçün uğurlu bir forma tapa bildi. Bir tərəfdən o, Şotlandiyanın İngiltərə ilə birliyini, onun vəd etdiyi kommersiya tərəqqisini, modernləşməsinə alqışlayır, digər tərəfdən isə Şotlandiyanın müstəqilliyini itirməsinə, milli şüurunun və adət-ənənələrinin durmadan tənəzzülünə görə acı təəssüf hissi yaşayırdı. Vaverley seriyasındakı romandan sonra yazılan əsərlər aydın şəkildə göstərir ki, Şotlandiya Yakobit qəbilələrinin qədim, qəhrəmanlıq ənənəsinin müasir dünyada yeri yoxdur; Beləliklə, Skottun romanlarının əsl qəhrəmanları silahlı cəngavərlər deyil, qəhrəmanlıq keçmişinin iddialarına, emosional bağlarına biganə qalaraq öz işləri ilə məşğul olan hüquqşünaslar, fermerlər, tacirlər və sadə insanlardır. Skott Şotlandiyanın keçmişi ilə bağlı antik və romantik hisslərini, Şotlandiyamaraqlarının Britaniyanın gələcəyi ilə əlaqələndirən bir romançı oldu. O, sivilizasiyanı alqışlayırdı, eyni zamanda fərdi qəhrəmanlıq fəaliyyətinə can atırdı. Məhz bu qeyri-müəyyənlik onun romanlarına canlılıq, gərginlik, interaktivlik və təzadlı fikirlər verir.

Skott yazıçı kimi karyerasına on səkkizinci və on doqquzuncu əsrin əvvəllərində başlamış və onun populyarlığı sonrakı dövrlərdə də yüksəlməyə davam etmişdir. Ədəbi dilin ən görkəmli tənqidçilərindən biri olan Vilyam Hazlitt 1824-cü ildə Skottu şübhəsiz ki, dövrün ən məşhur yazıçısı kimi təsvir etmişdir. Vallter Skottun sağlığında yazıçılar, şairlər, ədəbi tənqidçilər çox idi. O, Çarlz Dikens və Corc Eliot kimi tanınmış yazıçılar tərəfindən nəsillər boyu Britaniya yazıçılarının ən böyüyü hesab olunurdu.

Volter Skottun əsərlərini Azərbaycan dilinə görkəmli dilçi alim, tərcüməçi Qılıncxan Bayramov tərcümə edib. Əsas xüsusiyyətlərdən biri, bəlkə də birinci budur

ki, onun tərcümələrində əsərdə istifadə olunan epigraflar mənə baxımından öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Epigraf adətən kitabın əvvəlində istifadə edilən sitat, abzas və ya qısa hissədir. Ön söz, yaxud müqəddimədən fərqli olaraq, epigrafin hekayə ilə birbaşa əlaqə yaratmasına ehtiyac yoxdur. Bu, kitab oxunduqca aydınlaşacaq bir mövzuya, tezisə və ya əhval-ruhiyyəyə işarə edə bilər. Epigraflar digər tanınmış əsərlərdən hissələrlə ifadə edilir. Lakin hər zaman digər əsərlərə istinad edilmir. Belə bir mütləq qayda və ya vacib tələb yoxdur. Yazıçı öz şəxsi fikirlərini də bu hissədə oxucuya təqdim edə bilər.

Romanlarda ümumi olsa da, epigrafların istifadəsi heç bir şəkildə məcburi deyil. Bunlar daha çox romanistik bir konvensiyadır - müəllifin uyğun gördüyü kimi istifadə oluna, dəyişdirilə və ya silinə bilər. Bəzi nümunələrlə epigrafin oxucu təcrübəsinə, kitabın oxunma sürətinə, oxucunun anlama səviyyəsinə necə təsir etdiyini görəcəyik.

Hekayənin dünyasını, xarakter mübarizəsini və əsas mövzuları üzvi şəkildə qurmaq bir qədər vaxt apara bilər. Müəllif yaxşı seçilmiş epigrafdan hekayənin vacib bir məqamına işarə etmək üçün istifadə edə bilər - hətta hekayəni idarə edəcək bir mövzu və ya tezisi ifadə edə bilər.

Ədəbiyyat elminin müasir anlayışından danışanda onun başqa elmlərdən mühüm bir fərqi qeyd edilməlidir. Ədəbiyyatın elmi terminologiyası bütün tərəqqi etmiş ədəbiyyatlarda müxtəlifdir. Yəni dəqiq elmlərdən fərqli olaraq ədəbiyyatşünaslıqda sabit elmi terminologiya yoxdur. Ədəbiyyata tətbiq edəndə belə terminologiya bəzə də şərti şəkildə danışmaq olar. Hətta eyni bir dildə olan terminologiya da sürətlə dəyişir. Məsələn, elə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarının XX əsrin 30-cu illərində istifadə etdikləri terminlərin indi təqribən 70 faizindən istifadə olunmur. Bunun səbəbi terminologiyanın hər dövrün təhsil kanonları ilə bağlı olmasıdır. Hər bir təhsil sisteminin öz xarakteristikaları var. Sovet quruluşu şəraitində sinfi ideologiya əhəmiyyətli kimi öyrədilirdi. Nasist Almaniyasında isə alman irqinin üstünlüyü ideologiyası hakim idi. ABŞ təhsil sistemi pozitivist dəyərlərə əsaslanır. Müvafiq olaraq bu üç təhsilin mahiyyətini araşdıran ədəbiyyatşünaslar eyni əsəri müxtəlif problemləri

qabartmaqla təhlil edirlər. Ona görə müasir orta ədəbiyyatşünas tipi öz şəxsi iradəsindən asılı olmayaraq təhsil (tərbiyə) dünyagörüşünün və təhsil dəyərlərinin daşıyıcısıdır. O öz adından danışsa da, öz qiymətlərini vermir, ona təhsildə öyrədilmiş və aşılarmış dəyərlərin mövqeyindən qiymət verir. Beləliklə müasir ədəbiyyatşünas tipinin verdiyi ədəbi şərhlərdə onun öz yaradıcılığı cüzi yer tutur. Yalnız ən istedadlı ədəbiyyat şərhçiləri öz baxışlarını tapa bilirlər. Ona görə modern ədəbi şərh əsasən təhsil kanonlarını və dəyərlərini ifadə edir, bunları konkret əsər və hadisələrdə axtarır. İndi sovetlər ənənəsinə əsaslanan ədəbiyyatşünaslıq mütəxəssisi ABŞ-ın müasir ədəbi terminologiyasını xüsusi şəkildə öyrənməklə başa düşə bilər.

İntibah dövründə qədim yunan-Roma bütperəst mədəniyyətinin və tarixinin bərpası baş verdi. Renessans sözü də fransızca bərpa, dirçəltmə deməkdir. Monoteizmin hakimiyyəti şəraitində bütperəst mədəniyyətin geniş öyrənilməsi və tərcümə edilib yayılması dinin dərin böhranından və cəmiyyətin mənəvi həyatı üzərində total nəzarətin dağılmasından xəbər verirdi. Təsadüfi deyil ki, renessans dövrü təkcə ədəbiyyatda yox, rəssamlıq və heykəltəraşlıqda da, arxitektura və teatrda da özünü göstərdi.

Məhz renessans dövründə ədəbi şərh, estetikə, fəlsəfə, qədim tarix müstəqil elmlərə çevrildilər və dini ehkamlardan, sxolastikadan uzaqlaşdılar. İntibah mütəfəkkirlərinin fəaliyyəti, əsərləri maarifçiliyin böyük nümayəndələri Volter, Didro, Monteskiyö və başqaları üçün örnək oldu. İntibah klassiklərinin əksəriyyəti rahiblər və ya dini təhsilli insanlar idi, lakin tarixi prosesin özü onları dini ehkamlar çərçivəsindən çıxmağa və dünyaya yeni, sağlam dünyəvi nəzərlə baxmağa və bu baxışları təbliğ etməyə sövq etdi. Canlı həyata, insan ehtiraslarına, sevgi və faciələrə maraqlı intibah dövründə realizmin xüsusi formasını ortaya çıxardı, buna renessans realizmi deyilir.

Azərbaycan ədəbiyyatında da epiqrafların özünəməxsus yeri vardır. Xüsusilə Mir Cəlalin hekayə və romanlarında epiqrafın gözəl nümunələrini görmək olar. Məsələn, ədibin “Bir gəncin manifesti” əsərindəki epiqrafa nəzər yetirək:

“Baharın cırıq papağı qarın üstündə qalmışdı. Artıq o da Bahar kimi heç kəsə lazım deyildi...”

Burada oxucu əsərdə nədən söhbət getdiyini tam anlamasa belə, gedişatda qəmli hadisələrin baş verəcəyini az da olsa, öncədən təsvir edə bilir. Əsər haqqında ilkin təsəvvürü formalaşa bilər. Lakin əsərin gedişatında bütün məsələlər aydın olur. Buradakı epigraf əsərin öz içərisində qeydə alınmış bir cümlə ilə ifadə olunmuşdur.

Valter Skottun “Ayvənhəu” əsərində hər bir fəsildən əvvəl epigraf qoyulur. Bu romanda epigraflar mənaca birləşmiş bir və ya bir neçə ifadədən ibarətdir. Ayrı-ayrı epigrafdakı bu ifadələrin mənası dərin səviyyədə kodlanan ümumi qənaətə gəlməyə imkan verir.

I'll woo her as the lion woos his bride. Douglas [55, 190]

Bu epigraf subyekt, predikat, bilavasitə obyekt və şərait əsasında qurulan cümlə ilə strukturuna görə üst-üstə düşən, bir söz birləşməsindən ibarət səth səviyyəsində bir pilləli nitq kompleksidir. Amma cümlə dil səviyyəsinə aiddir və cümlə üzvləri nitq səviyyəsinin vahidi kimi nitq kompleksinə bərabər deyil, burada mahiyyət, predikativlik və məhdudluq fəaliyyəti göstərir, kompleksin nitq quruluşu üzərində işləyir. Beləliklə, bu nitq kompleksinin invariantı kişinin istədiyi qızı zorla ələ keçirmək niyyətidir.

A Monk there was, a fayre for the maistrie, An outrider that loved venerie; A manly man, to be an Abbot able, Full many a daintie horse had he in stable: And whan he rode, men might his bridle hear Gingeling in a whistling wind as clear, And eke as loud, as doth the chapel bell, There as this lord was keeper of the cell. [55, 172]

Bu misal, əvvəlkindən fərqli olaraq, çoxmərhələli nitq kompleksidir ki, onun semantik bütövlüyünü müəyyən edən vahid mərkəz tərəfindən birləşən bir neçə söz birləşməsindən ibarət olması ilə mühakimə oluna bilər. Fikir dinamikasını ifadə edən şifahi predikat, rahibə xas olan dünyəvi bir insanın xüsusiyyətləridir: ov, tənbellik, oğurluq və monastır auditoru vəzifəsini tutarkən etdiyi hər şey. Eyni zamanda, rahib həcc ziyarətini də sevir ki, bu da yuxarıda sadalanan keyfiyyətlərlə birləşərək ikiüzlülükdən xəbər verir. Bu cür təfərrüatlar nitq predikatının məhdudlaşdırılmasını formalaşdırır və nitq mövzusunda istinad edilən şəxsi daha dolğun təsəvvür etməyə imkan verir.

Marqaret Atvud tərəfindən yazılan Xidmətçinin nağlı [23, p.79] distopik klassikası üç epiqrafla başlayır, onlardan biri Əhdi-Ətiqdən bir parçadır.

Rəhilə Yaquba uşaq doğurmadığını görəndə bacısına paxıllıq etdi və Yaquba dedi: Mənə uşaqlar ver, yoxsa ölərəm.

Yaqubun qəzəbi Rəhiləyə qarşı alovlandı. O dedi: Mən Allahdan mıyam?

O dedi: Budur, kəniz Bilha, onun yanına gir və o, dizlərim üstə doğsun ki, mən də ondan uşaq sahibi olum. [23, p. 79]

Atvudun romanı ilə tanış olanlar bu epiqrafin bir neçə səviyyədə necə işlədiyini görə bilirlər. Birincisi, hərfi səviyyədə ondan xəbər verir ki, nöqərlərin öz iradələrinə zidd olaraq ağaları üçün uşaq dünyaya gətirməyə məcbur edildiyi bir dünya mövcuddur. İkincisi, Müqəddəs Kitabdan bir parça ilə başlayaraq, biz onların dini qeyrəti ilə idarə olunan xarakterlər ideyası ilə tanış oluruq.

Daha sonra – biz Atvudun distopiyasında müasir qadınların uşaq dünyaya gətirmək qabiliyyətinə görə qul olduqlarını öyrənəndən sonra – Gilead liderlərinin bu fikri Yaradılış Kitabından götürdüklerini başa düşmək üçün bu epiqrafa nəzər sala bilərik.

Operanın üverturası və ya televiziya şousunun mövzusu kimi, epiqraf kitabın başlamazdan əvvəl onun əhval-ruhiyyəsini və tonunu çatdırmaq üçün səmərəli vasitədir. Bu, birinci fəslin əvvəlini oxuyanın düzgün fikirdə olmasını təmin edə bilər. Bu yolla, oxucular mütaliə etdikləri əsər ağrı və kədər haqqında məyus edici bir nağıl olduqda, yüngül, fırldaqçı bir macərə gözləyirlər.

Morgensternin Alternativ Viktoriya Britaniyasındakı fantastik səyahət sirkinə əsaslanan, ən çox satılan fantastik romanı Oskar Uayld əsəsindən sitatla açılır.

Xəyalpərəst o kəsdir ki, yalnız ay işığında yolunu tapa bilir və onun cəzası odur ki, səbhü dünyadan əvvəl görür (Oskar Wilde, 1888).

Bu sitat oxucunun hisslərini aktivləşdirərək, hekayə üçün uyğun əhval-ruhiyyə yaradır. Həmçinin xəyalpərəstlərin ideyasını təqdim edir. Lakin, hər şeydən əvvəl həzrinlik hissi yaradır.

Epiqraf çox vaxt funksional ola bilər. Oxucuya hekayənin kontekstini daha yaxşı başa düşməyə kömək edəcək bir şey öyrədir.

Məsələn, amerikalı yazıçı 1899-cu ildə Boksçuların Üsyanı zamanı roman yazır. Belə olan halda, onların ABŞ-dakı bir çox oxucusunun həmin qanlı üsyanla tanışlıq ehtimalı yüksəkdir. Hadisələrin tarixi faktlara əsaslandığını oxucuya çatdırmaq, vacib məlumatları təqdim etmək üçün epiqraflardan, tarixi kitablardakı sitatlardan istifadə oluna bilər.

Bütün kontekstli epiqrafları dərc olunmuş mətndən götürmək lazım deyil. Fantastika və ya elmi fantastika kimi müəyyən janrlarda epiqraf dünyadakı mənbədən, yəni yalnız həmin fantastik dünyada mövcud olan mətndən gələ bilər.

Üzüklərin hökmdarı üçün epiqraf, hekayənin baş verdiyi Tolkien dünyasında, Orta Dünyada çoxlarına məlum olan qafiyədir.

Göy altındakı Elven padşahları üçün üç üzük,

Daş salonlarında cırtdan ağalar üçün yeddi,

Ölməyə məhkum olan Fani Adamlar üçün doqquz,

Qaranlıq taxtında Qaranlıq Lord üçün biri

Kölgələrin yatdığı Mordor ölkəsində.

Hamısını idarə etmək üçün bir üzük, onları tapmaq üçün bir üzük,

Hamısını gətirmək və qaranlıqda onları bağlamaq üçün bir Üzük

Kölgələrin yatdığı Mordor ölkəsində. (Üzüklərin Hökmdarı, J.R.R. Tolkien)

Bu epiqraf, şübhəsiz ki, əhval-ruhiyyə yaradır və hekayənin nə qədər qaranlıq olacağını xəbər verir. O, həm də kitabın mifologiyasını qurur, oxucuları hekayənin xüsusiyyətləri ilə tanış edir. Biz elflər, cırtdanlar, ölümcül insanlar və Qaranlıq Lord haqqında öyrənirik. Frodo üzüyü alanda, oxucu artıq onun əlində olan gücü anlayır.

Epigrafiniz üçün nəşr olunmuş əsərdən sitat gətirmək istəyirsinizsə, müəyyən qaydalara əməl etməlisiniz. Sevdiniz mahnıdan və ya kitabdan sitat istifadə edə biləcəyinizi düşünməyin, lazımi tədbirləri görmək üçün nə tələb etdiyinizi bildiyinizə əmin olun.

İstifadə etmək istədiyiniz sitat ictimai domendədirsə ondan istifadə etmək üçün icazəyə ehtiyacınız yoxdur. Əks halda, müəllif hüququ sahibinin razılığını almalı ola bilərsiniz ki, bu da əlbəttə ki, müəyyən qədər ödəniş tələb edir. ABŞ-da 1923-cü

İldən əvvəl nəşr olunan çap materiallarından azad şəkildə istifadə etmək və yaymaq sərbəstdir. Bunun üçün xüsusi icazə tələb olunmur.

Təbii ki, bunun bəzi istisnaları var. Məsələn, epigraf tənqid və ya baxış məqsədi ilə istifadə olunarsa, o, əksər müəllif hüququ qanunlarına əsasən icazə verilən ədalətli istifadə və ya ədalətli sövdələşməyə aid edilə bilər.

“Ayvənhəu” Valter Skott tərəfindən 1819-cu ildə nəşr olunmuş tarixi romantizm janrında əsərdir. Bu, möhtəşəm yaradıcılıq nümunəsi Sakson cəngavər Ayvənhəulu Ser Vilfredin həyatına aiddir. Tarixi qeyri-dəqiqliklərə görə üzləşdiyi tənqidlərə baxmayaraq, roman Skottun ən populyar əsərlərindən biri idi.

Cəngavər Ayvənhəu Səlib yürüşlərində Aslan Ürəkli Riçardın yanında döyüşdükdən sonra İngiltərəyə qayıdır. Başqası ilə nişanlı olan Rovenaya aşiq olduğu üçün atası Sedrik tərəfindən mirasdan məhrum edilən Ayvənhəu maskalı şəkildə səyahət edir, cəngavər turnirində qalib gəlir və Rovenanın mükafatını alır. Sonda Ayvənhəu və Rovenə birləşir, onlar İngiltərədən İspaniyaya gedirlər.

Vaverley Romanları, Valter Skott tərəfindən 1814 və 1832-ci illər arasında nəşr olunan iyirmidən çox tarixi roman silsiləsidir. Romanlar o dövrdə olduqca populyar və güclü şəkildə təbliğ edilsə də, V. Skott 1827-ci ilə qədər onların müəllifliyini ictimaiyyətə açıqlamadı. Görkəmli əsərlər seriyasına “Vaverley” (1814), “Oğlanın davranışı” (1815), “Rob Roy” (1817), “Midlothianın ürəyi” (1818), “Ayvənhəu” (1819) romanlarının bəziləri əvvəlcə “Mənim ev sahibimin nağılları” adlı dörd hissəli seriyada nəşr olunub. Bütün hekayələr Skottun ön sözlərindən və son düzəlişlərindən ibarət, lakin ölümündən sonra tamamlanan Vaverley Romanları (1829-33) adlı 48 cildlik seriyada birlikdə nəşr olundu. Bu əsərSkotta tarixi roman janrının banisi kimi şöhrət qazandırdı.

Skottun ilk Vaverley kitabları Şotlandiya tarixinin bir neçə müxtəlif fazalarından bəhs edir. Bu romanlar adi insanların xarakteristikaları və regional Şotlandiya ləhcəsindən istifadələri ilə diqqət çəkirdi. Bu romanlar çox vaxt keçmişin qəhrəmanlıq ənənələri ilə gələcəyə əməli baxışların toqquşmasına aiddir. Məsələn, Vaverley 18-ci əsrin ortalarında Yakobitlər və Hannoverlilər arasında yaranan gərginliyi, Midlotiyanın Ürəyi isə 1736-cı ildə qaçaqmalçının edam edilməsi ilə bağlı

yararmış iğtişəşlardan sonra baş verən sosial münaqişəyə diqqət çəkir. Skott digər romanlarını İngiltərə, Fransa, Fələstin və Orkney adaları kimi yerlərdə Orta əsrlərə aid tarixi mərhələlərlə bağlı yazdı.

Skott Ayvənhəunun başlanğıcına iki misra şeir əlavə edir. Onun bu sətirlər haqqında bizə dediyi yeganə şey onların Prior tərəfindən yazılmasıdır. Ayvənhəuda istifadə olunan bu iki misra şeir 18-ci əsrdə yaşayan Metyu Prior adlı şairə məxsusdur. Bu sətirlər Oğru və kordelier adlı şeirdəndir.

Kordelier belinə kəndir kəməri taxan rahibdir. Adından da görüldüyü kimi, şeir daha çox oğru ilə bu təsadüfi kordelier arasında söhbətdir. Oğru asılmaq üzrədir, ona görə də kordelierlə gələcəyinin necə qaranlıq görüldüyü barədə danışır. Kordelier qeyd edir ki, oğru onun edamını öz üzərinə götürüb. O, qanunları pozub, ona görə də nəticələrdən çox şikayət etməməlidir:

*İndi yedək taxdı, arabanı keçdi,
Və tez-tez məzuniyyət götürürdü,
Ancaq getməyə həvəsi yox idi. [27, s.73]*

Orijinal şeirdə Skvayroğrunu ölümə məhkum edən şəxsdir. Sitat kimi istifadə olunan bu misralarda Prior Skvayrin duyğularını könülsüz səyahətçinin hisləri ilə müqayisə edir. Eynilə, Skvayr artıq oğrunun edam olunmasına qərar verib, lakin indi tdar ağacları qurulub və cəllad hazırdır, o, oğrunun edam edilməsini izləməyə o qədər də həvəsli deyil.

Bütövlükdə bu sətirlər istəksizlikdən bəhs edir. V. Skott deyirdi ki, o, “Ayvənhəu” romanının nəşr etdirmək üçün səbirsizlənir. Oxucular onun romanlarını, yeni yaradıcılıq nümunələrini böyük səbirsizliklə və həvəslə gözləyirdilər.

Oğru və Kordelier başqa mənələrdə də Ayvənhəuya aiddir. Əvvəla, Ayvənhəuda çoxlu oğru və rahib var, ona görə də şeirdəki personajlar romandakılarla üst-üstə düşür. İkincisi, poeziya balladadır - hekayəni izah edən mahnıdır və Ayvənhəuda belə Xüsusiyyətlər çoxdur.

Daha da əhəmiyyətli, ballada 19-cu əsrdə, Skott Ayvənhəunu yazdığı zaman həqiqətən populyarlaşan bir şeir formasıdır. 19-cu əsrdə Ye Olde Englande üçün

çoxlu nostalji var idi və insanlar ballada formasını orta əsr keçmişləri ilə əlaqələndirirdilər.

Qeyd edək ki, Skottun epiqraflara olan sevgisi (bəlkə də daha çox vəsvəsə kimi) Ayvənhəunun ön səhifəsi ilə bitmir. O, həmçinin hər fəslin əvvəlində sitat gətirir. Skottun bəzi sitatları həqiqətən onun öz icad etdiyi şeirlər və ya dialoq sətirləridir.

Əslində, onlardan kifayət qədər çox istifadə olunub – 18, 20, 26, 28, 30, 32, 35-37 və 42-ci fəsillərə baxmaq kifayətdir. Laurens Templetonun “Ayvənhəu” romanının müəllifliyi iddiasında olduğu kimi, Skott reallıq və fantastika arasındakı sərhədləri gizlətməyi sevir. Fakt və uydurma materialı qarışdırmaq “Ayvənhəu” kimi tarixi fantastika müəllifi üçün xarakterik haldır. Təzadlı məqamlar, ziddi fikirlər onun romanlarında aparıcı xəttidir.

Bəzi fəsillərin əvvəlində Skottun uydurduğu sitatlar üçün başqa, daha praktik və konkret izahat ola bilər. Ayvənhəuromanının Barnes and Noble Classics nəşrinə yazdığı son qeyddə şərhçi Gillen D'Arcy Vud izah edir ki, Skott Ayvənhəunu yazan zamanlarda pula çox ehtiyacı var idi. O, romanı bitirməyə tələsirdi və fikirləşdi ki, real həyatdan sitat tapmaqdan, öz şeirinin bir neçə misrasını cizmaq daha tez olar. [41, p .45]

Ədəbi şərhin dindən ayrılması qədim kitab və mətnlərin mədəni dəyərlər kimi dərk edilməsi idi. Bu həm də ruhani və katib (xəttat, kitabşünas) vəzifələrinin bir-birindən ayrılmasında özünü göstərdi. Ruhanilər mətnlərin Tanrı prizmasından şərhçisi kimi qaldılar. Katib isə qədimşünas, mətnşünas, gözəl xətti olan bir sənətkar kimi ictimai dəyərli bir peşə oldu. Mətn sosial dəyər kimi əhəmiyyət qazandı ki, bu da dini şərhin müasir elmlərə parçalanması prosesi idi. Dini şərhdən ayrılıb müstəqil peşə olan ən qədim sahələrdən biri də indi ədəbiyyatşünaslıq adlanan elmdir.

Deməli, epiqraf mətnində bir növ mətn kimi çıxış etsə də, tədqiqatların göstərdiyi kimi, onun içindəki yad element deyil. Müəllif epiqrafları elə seçir ki, oxucunun diqqətini fəsil mətnindəki konkret məqamlara yönəltsin. Bu, elə bir şəkildə baş verir ki, epiqrafda olan invariant fəslin invariantının bağlandığı semantik oxu təşkil edir. Bu komponentlər birlikdə fəslin semantik nüvəsini yaradır. Bundan əlavə, məntiqi nüvə əsasında digər semantik xüsusiyyətlərlə birləşən semantik nüvə bir və ya bir

neçə mərkəzi əlaqə təşkil edir. Nəticədə, müəllif perspektivi aydınlaşır, bu da sujet perspektivinin açılmasına yol açır.

İndiyədək epigraf funksional semantik asılılığın hərəkət elementi kimi nəzərə alınmayıb. Ancaq kodlaşdırma mexanizmində əsas rolu məhz o oynayır.

Bədii mətnə, onun fraqmentlərinə müraciət edərkən oxucu başa düşməlidir ki, düzgün (əhatəli) təfsir mütləq təsadüfi deyil, çünki mətnin dərin semantik strukturunun mürəkkəbliyi, şaxələnməsi təfsir variasiyaları üçün ilkin şərt yaradır. Ayrı bir şərhin obyektiv sənətkarlığın izahı ilə bağlı məhdud imkanları var. Məsələ burasındadır ki, bədii mətnə xas olan bədilik kateqoriyası obyektiv olmaqla yanaşı, eyni zamanda, alıcıların çoxsaylı, müxtəlif dərəcədə, uyğun yozumları şəklində mətndən müəyyən şəkildə yadlaşdırılır. Əhəmiyyətli sayda fərdi, ziddiyyətli və ya nisbətən ziddiyyətli olmayan şərh aktlarından ibarət olan kollektiv şərh obyektiv sənətkarlığın tərifinə yaxınlaşmağı bacarır. Ontoloji cəhətdən obyektiv sənətkarlıq kateqoriyası bir çox subyektiv qavrayış aktlarında işıqlandırılır.

Düzgün təfsirlərin müxtəlifliyi tərcüməçilərin metodoloji münasibətlərinin çoxluğu ilə, eləcə də qəbul obyektinin – bədii mətnin mürəkkəbliyi ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, tərcüməçilər arasında bir növ dialoqa başlamaqla obyektin müxtəlif yozumlarının müqayisəsi əsasında mətnin təfsirinin düzgünlüyünü yoxlamaq mümkündür. Nadir istisnalarla elmi diskurs çərçivəsi məhsuldardır, çünki mətnin yaradılması şərhin nəticələrini kollektiv şüurun mülkiyyətinə çevirməyə imkan verir. Elmi şərhin ədəbi əsərin təfsir üsulu ilə bağlı seçilən bir neçə növü var.

Təkcə diskursiv praktikanın xarakterini deyil, həm də təfsir növlərini, şərh prosesinin gedişinə uyğun olaraq, həm də seçilmiş şərh taktikası, qavrayış yolu, eləcə də digər amillərlə müəyyən edilən dərkətmə dərinliyi əhəmiyyət daşıyır. Təfsir prosesinə hansı amillər təsir edirsə etsin, bir şey dəyişməz olaraq qalır: şərh aktının nəticəsi həmişə ədəbi əsərin proyeksiyasının, onun psixi obrazının formalaşmasıdır. Başqa sözlə, ədəbi bədii əsərin təfsiri ikinci dərəcəli mətninyaradılması prosesidir. Sonuncu ayrı-ayrı seqmentlərin işlənməsi əsasında qurulur.

Deməliyə ki, bədii mətnin və onun seqmentlərinin (şəxsi alt mətnlərin) təfsiri zamanı şərhədici hərəkətlər və subyektin özü tərəfindən bu hərəkətlərdən xəbərdar

olma dərəcəsi hər ehtimala görə dəyişir. Bu cür şərh prosedurlarına mətndə təmsil olunan əlamətlərin kəmiyyət asimetriyası, yəni mətndə bəzi semantik xüsusiyyətlərin digərləri üzərində hökmranlığı konseptual səviyyədə neytrallaşdırılır. İnterpretasiya semantik sıxılmaya, məzmun və ya forma baxımından oxşar olan dil namizədləri tərəfindən oxunularkən qəbul edilən situasiyaların oxucunun şüurunda inteqrasiyasına əsaslanan şərh prosedurudur,

1.2. Valter Skottun Ayvənhəu romanında epiqraf və şərlərin əhəmiyyəti

Ontoloji dixotomiyadan, yəni iki semiotik sistemin (ədəbi və tarixi) qarşılıqlı mövcudluğu və qarşılıqlı kəsişməsindən irəli gələn müəyyən janr mürəkkəbliyi olan tarixi roman bizi reallığın nəzəri tərifinə daha yaxından diqqət yetirməyə yönəldir.

Humanitar elmlərin bu sahələri onları daha da yaxınlaşdıran bəzi məqamlara malikdir, bunlardan aşağıdakıları qeyd etmək olar: ontologiya səviyyəsində - onların povest xarakteri, dəyişmədən asılı olaraq ideoloji komponentin dəyişkən təbiəti, sosial-mədəni və elmi paradigmalardan, psixi konstruksiyalar şəklində mövcudluq. Əsas fərq bu iki semiotik sistemin pragmatik mənşəyindədir: tarix daha çox məlumatın nəsil-dən-nəslə ötürülməsi funksiyasını yerinə yetirir; ədəbiyyat öz təbiətinə görə daha çox cəmiyyətə estetik təsir ötürməyə yönəlib. Tarix daha çox real faktlarla maraqlanır, yəni müəyyən bir şəkildə empirik təfəkkürə, real təcrübələrə əsaslanır. Ədəbiyyat, məlum olduğu kimi, təbiətinə görə, belə parametrlərlə fərqlənə bilməz.

Bədii mətn, bir çox tədqiqatçıların fikrincə, digər hekayə əsərlərindən özünün tələffüz olunduğu bədiiyi ilə fərqlənir. V.Şmidin fikrincə, təsvir edilən dünya bütövlükdə və onun bütün hissələri - situasiyalar, xarakterlər, hərəkətlər... reallıqda mövcud deyil və ya mövcud olmayıb. Jeanette “Rəqəmlər” əsərində ədəbiyyat probleminə toxunaraq bədii ədəbiyyat, modallıq kateqoriyası üzərində daha ətraflı dayanaraq, hesab edir ki, o, povestin faktiki və ya uydurmalılığının göstəricisi kimi xidmət edə bilər və buna görə də povestologiya nöqtəyi-nəzərindən onun iki növü

arasında fərqli nüanslar ola bilər. Eyni zamanda, tədqiqatçı əlavə edir ki, bədii mətnlərə münasibətdə birbaşa çıxışı nəzərdə tutur, o zaman ədəbiyyat bədii ədəbiyyat sahəsi kimi müəllifə bədii yaradıcılığın psixoloji aspektin geniş arsenalından istifadə etməyə imkan verir. Faktiki rəvayətdə belə bir vəziyyət mümkün deyil; məhkəmə sənədi, tarixi yazı yalnız məlum olanların, faktların, real hadisələrin təkrar istehsalına əsaslanır.

Bütün bu hallarda, müxtəlif cəhətlərdən asılı olaraq müxtəlif yollarla şərh edilə bilən reallıq anlayışının tərfi ilə qarşılaşırıq. Rudnevin fikrincə, reallığın özü mürəkkəb semiotik sistemdir ki, o, müxtəlif düzənli işarə sistemlərindən başqa bir şey deyildir. Bu müddəalara əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, tarixi roman tarixin və ədəbiyyatın işarə sistemlərinin reallığın yeni işarə sistemini təşkil etdiyi mürəkkəb semiotik quruluşa malik estetik bütövdür. Ədəbi və tarixi semiotikanın qarşılıqlı təsirinin nəticələri tarixi miflərin, simvolik kodların yaranmasında özünü göstərir. Bu halda çox münbit, identifikasiya şərtlərinə, qavrama asanlıqına görə, semiotizasiya üçün məşhur tarixi şəxsiyyətlərin obrazları təqdim olunur. Gerçəkliyin semiotik sisteminin formalaşması üçün olduqca zəruri olan modallıq kateqoriyası N.Luqinovun və İ.Kalaşnikovun tarixi romanlarının povest təşkilində təzahür edən özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir.

Məzmunu keçmişə aid olan hər hansı bir sənət əsəri onun tarixi həqiqiliyi və dərk edən şüura estetik təsiri nöqtəyi-nəzərindən nəzərdən keçiriləcəkdir. Buna uyğun olaraq tarixi nəsr üçün zəruri və hətta məcburi olan plan oxucuda obyektiv imtinaya səbəb olmamalıdır. Eyni zamanda, tarixi romanöz estetik məqsədinə çatması üçün bədii ədəbiyyata xas olan bütün keyfiyyətləri özündə saxlamalıdır.

Tarixi roman qısaca təsvir olunan dövrün ab-havasını, sosial şəraitini və davranış tərzini yenidən qurmağa yönəlmiş estetik mətn, bədii əsər səviyyəsində xarakterizə oluna bilər. Tarixi Romanlar İcmalı tarixi romanı əlli il və ya daha uzun müddət keçəndən sonra roman kimi müəyyən edir. Tarixi Romanlar İcmalı yazılma tarixindən 50 il və ya daha uzun müddət sonra hər hansısa bir romanı tarixi roman hesab edir. Əlbəttə, bu qiymətləndirmədə əsas amillər romanın tarixi hadisələrə uyğunluğu, mətnin estetik xüsusiyyətləri, müəllif fantaziyasının sərhədləridir.

Müəllif şəxsi təcrübədən çox araşdırma əsasında yazır. Beləliklə, süjet minlərlə il keçmişə və ya sadəcə bir neçə nəsilə təyin edilə bilər. Tarixi romanların xüsusiyyətləri fərqli niyyət və tarixi fakta diqqət səviyyəsində qurulduqca müxtəlif olur. Bəzi müəlliflər keçmişə və onun xüsusiyyətlərini kifayət qədər orijinal şəkildə təsvir etmək qərarına gəlirlər, digərləri isə yalnız faktiki tarixin fraqmentlərindən istifadə edərək, qondarma personajlar yarada və xoş, əyləncəli məzmun yaratmaq üçün zəngin təxəyyüllərindən istifadə edə bilərlər. Onun kimi müəlliflər keçmişdə baş vermiş paralel debatlarla nəzər salaraq öz fikirlərini ifadə etmək və ya müasir sosial, siyasi məsələlər üzərində düşünmək üçün keçmişə canlandırmaq qərarına gəliblər.

Valter Skottun tarixi hadisələrə böyük həvəsi və yaxşı satılan əsərə ehtiyacı onun gələcək əsərlərinin formasını faktiki tarixi hadisələri uydurulmuş personajlarla, real və uydurulmuş tarixi hissələrlə qarışdırmağa sövq edən səbəblər idi. Artıq qeyd edildiyi kimi, Skott Hötenin tarixi “Götz von Berlichingen” əsərini tərcümə etmişdir. Bundan əlavə, onun Avropa ədəbi cərəyanının tarixi fantastika cərəyanından təsirlənməsi mümkündür. O, hərtərəfli araşdırma və təxəyyülün vəhdətindən istifadə edərək, uzaq keçmişdəki insanların hiss və düşüncələrini yenidən təsvir etdi. Lakin o, tarixi romanı icad etmədi. Maria Edgeworthun “Castle Rackrent” romanı ingilis dilində ilk əsl tarixi roman hesab olunur. Bununla belə, Skott bu janrın təşəbbüskarı, təbliğatçısı və istiqamət vericisi oldu.

Skottun bəzi əsərlərinə roman deyil, romans deyilir. Skott formalaşma illərində orta əsr romantikalarına heyran idi. O, dünya ədəbiyyatını çox oxusa da, orta əsr romansları onun əsərləri, xüsusən də Vaverley romanları üçün görkəmli ədəbi mənbə idi. Beləliklə, Vaverley romanları və bəzi digər əsərləri tənqidçilər tərəfindən tarixi romanlar kimi seçilir. Romantika bu kontekstdə qısaca olaraq cəngavərliyə əsaslanan bilən və Orta əsrlər kimi uzaq keçmişdə qurulan ecazkar, ümumi hadisələrdən ibarət povest kimi müəyyən edilir. Bununla belə, Skott ön sözdə Vaverley'i bir roman kimi təsvir edir və romantikani qeyri-ciddi, daha az qəbul edilən bir şey kimi rədd edir. Ladislav Nagy əsərin romantizmə işarə edən xüsusiyyətlərini vurğulayır. Nagy'nin hökmü ondan ibarətdir ki, Valter Skott tarixi romanlar yazmır, əksinə tarix və romantikanın sintezini qurur ki, bu da Skottu müasir, cəlbedici, oxunaqlı yazıçı edir.

Romanların əsas xüsusiyyətlərini nəzərə alsaq, Skottun romanlarından yalnız üçü cəngavər romantikadır və yalnız yeddisi orta əsrlərlə bağlıdır. Skottun tarixi romanları bəzi ardıcılıqları göstərir. Oxucu onun əsərlərinin tez-tez problemlə və mürəkkəb ailə münasibətləri olan, çox vaxt mürəkkəb, potensial çaşdırıcı süjetlərə qapılan personajlarla dolu olduğunu görə bilər.

O, millətinin tarixinə təsir edən əsas hadisələrlə maraqlanırdı, lakin faktiki tarix - əsas tarixi hadisələr və şəxsiyyətlər - onun əsərləri üçün ilk növbədə yalnız bir skeletdir. Skottun hekayələri və əsas qəhrəmanları olduqca uydurmadır və onların tarixi keçmişi oxuculara etibarlı şəkildə təqdim olunur. Skott, hər şeydən əvvəl, oxucularına o dövrün mötəbər ruhu və atmosferi üçün vasitəçilik etməyi bacaran əla rəvayətçi idi.

Skott tarixin sadəcə öz uydurma rahatlığına uyğun dəyişəcəyinə inanmırdı, lakin o, fundamental tarixi nümunələri daha aydın şəkildə aşkar etmək üçün xüsusi tarixi təfərrüatları dəyişmək istəyirdi. O, tarixin uzaq dövrlərini geniş müasir auditoriya üçün başa düşülən və maraqlı etmək niyyətində idi. Skott Ayvənhəunun İddia Məktubunda qeyd etməklə romanlarındakı uydurma elementləri əsaslandırır: Hər cür həyəcanverici maraq üçün nəzərdə tutulan mövzu yaşadığımız dövrün ədəb-ərkanına və dilinə tərcümə edilməlidir.

Skottun tarixi olmayan romantikanın qurulması üçün açıq şəkildə ifadə etdiyi düstur özü üçün orijinal idi və demək olar ki, bütün davamçıları buna əməl etdilər. Valter Skott öz işinə tarixi faktları daxil etmək üçün üç strategiyadan istifadə edir. Birincisi, yalnız müəyyən insanların və hadisələrin seçilməsinə əsaslanan strateji seçimdir. İkincisi, tarixi təfərrüatın çevrilməsidir. Skott personajların şəxsiyyətləri ilə oynayır, müəyyən bir insanın xüsusiyyətlərini və əməllərini başqasına aid edir, aspektləri gücləndirir və bütövlükdə faktları yenidən işləyir ki, onlar məqsədlərinə xidmət etsinlər. O, tarixi və bədii ədəbiyyatı elə birləşdirir ki, uydurma xassələri real şəxslərə və ya əksinə birləşdirsin. Bəzən Skott öz tənqidçisinin işin dəqiqliyi ilə bağlı hücumuna cavab vermək üçün fantastik tarixi əlyazma təqdim edirdi. Bu strategiyaların birləşməsi belə bir illüziya yaradır ki, Skottun əsərlərinin tarixi

təfərrüatları yalnız bir mənbədən qaynaqlanır: faktiki tarix. Həqiqi hadisəni icad ediləndən, uydurulandan ayırmaq çox mürəkkəbdir.

Skott, əsas məqsədi əsərlərinin mövzusunun orijinallığına əsaslanan məşhur bədii əsərləri dərc etmək olan bir romançı idi. Tarixi faktları birləşdirən yuxarıda müzakirə olunan strategiyalar vasitəsilə Skott oxucularına onun personajlarının şəxsi, həyəcanlı həyatlarını öyrənməyə imkan verir və onların gündəlik həyatını təsvir edir. Bu fikir bir xalqın atmosferinə, mədəniyyətinə və ümumiyyətlə qeyri-siyasi həyatına təsir edən tarixi və əsasən siyasi hadisələr üçün fon rolunu oynayır.

Romantika, tərk edilmiş tarixi materiala gözəllik qata bilən və aşağıda müzakirə olunan mövzuya oxucu marağını canlandırmağa bilən təxəyyüllə bağlıdır. Skott tarixi təxəyyül sahibi idi və xüsusilə Şotlandiya keçmişini canlandırırdı. Beers Valter Skottu ingilis romantizminin orta nöqtəsi və kulminasiya nöqtəsi hesab edir. Bütün romantik məktəblərin iki sevimli sənəti yerli rəng və mənzərəli sənətdir. Mənzərəli cəhətləri xüsusilə Skottun personajların və dekorasiyaların təsvirində görmək olar. Beers qeyd edir ki, Skott Romantik xasiyyətlə mənzərəli, rəng və kontrast hissini bölüşür. Skott kifayət qədər vətənpərvər bir insan idi, onun hekayələri əsasən doğma torpağı ilə bağlıdır, mənzərənin gözəlliyinə və onun mənzərəli hissələrinə heyran idi. Bununla belə, onun kitabları üçün uyğun şəraiti göstərən şey təkcə yerli və mənzərəli hissələr deyil, əfsanəvi qalaların, meşələrin və ya döyüş meydanlarının mövcudluğu idi. Kontrast hissi Skottun bütün işlərində, mənzərə və personajlarla münasibətində görünür.

Ayvənhəu Skottun Şotlandiya mövzularından yeni, lakin tükənməmiş materiallara doğru getməsinə qeyd edir. Həmçinin, “Ayvənhəu”tərzdə romanlar təkcə tarixi deyil, daha çox tarixdə yer alan macərə hekayələri və romantik hekayələr idi. Şotlandiyanın ən yaxın tarixi haqqında yazarkən Skottun mənbələri əfsanələr, əcdadlarının və ya digər dağlıların nağılları ola bilərdi, çünki yuxarıda qeyd olunan dövr cəmi bir neçə nəsil uzaqda idi. Bununla belə, XII əsrdə qurulmuş inandırıcı bir roman yaratmaq çətin idi. Beləliklə, Skott tarixi qeydlərdən lazımi tarixi, siyasi və sosial məlumatları əldə etdi və ya öz ixtira etdiyi mənbələrin doğruluğuna öz dinləyicilərini intensiv şəkildə inandırmağa çalışdı.

“Ayvənhəu” ilk olaraq 1819-cu ilin sonlarında üç cilddə nəşr olunan tarixi romandır. Valter Skott bu əsəri subtitrlər ilə yazdı, bu təsnifat yalnız tarixdən daha çox bədiiliyə və əfsanəviliyə işarədir. Skottun yaxın keçmişdə qələmə alınmış Şotlandiya mühitinin kifayət qədər real romanları ona böyük populyarlıq, lakin məhdud cəlbedicilik gətirdi. O, oxucu kütləsinin Şotlandiya mövzusunun təkrarlanmasını hiss etdiyindən qorxduğu üçün səhnənin dəyişdirilməsinə ehtiyac hiss etdi.

Əmlakını maliyyələşdirmək üçün ona populyarlıq gətirən uğurlar lazım idi, buna görə də ömürlük ehtirası olan tarixə müraciət etdi. Daha təzə bir ilham mənbəyinə ehtiyac onun diqqətini Orta əsrlərə və İngiltərə tarixinə yönəltməsinə səbəb oldu. “Ayvənhəu” bu romanların birincisidir, Şotlandiya mövzularından uzaqlaşmanı, eləcə də daha romantik macərə elementləri və orta əsr İngiltərəsinin olduqca fantastik təsviri ilə daha az realistik romanlara keçidi qeyd edir.

Onun janrı şübhəsiz ki, cəngavərlik anlayışı ilə məşğul olduğu üçün ən saf formada bir romantikadır. Əslində, “Ayvənhəu”nu oxuyarkən ilk dəfə romantizm süjetinin konvensiyalarını misal gətirən cəngavərlik romanı olduğu görünür. Bununla belə, diqqətlə oxuduqda, Valter Skottun daha real romantika yaradan variasiyalar əlavə edərək ənənəvi romantika formasını dəyişdirdiyini aşkar edə bilərik. Məsələn, qəhrəmanlar idealist deyillər; hətta qəhrəman Kral Riçardın təsviri də bəzən tənqidi xarakter daşıyır.

Baş qəhrəman kimi Ayvənhəu ən görkəmli personaj deyil. Daha az cəlbedici qəhrəmanla evlənir və nəticədə yeni sosial nizam arzuların" yerinə yetirilməsi idealından çox uzaqdadır. Göründüyü kimi, Skott Ayvənhəuda romantizm formasını real elementlərlə əhəmiyyətli dərəcədə yumşaldır.

Ayvənhəuirqçilik, cəngavər kodu, dözümsüzlük və sinif münasibətləri kimi mövzulardan bəhs edən həyəcanverici bir nağıldır və orta əsr romantikalarının ən gözəl nümunələrindən birini təmsil edir.

Bu, onun ilk nəsr romantikasısıdır və Skottun tənqidi reputasiyası bu gün Vaverley və Şotlandiya romanlarına söykənsə də, Ayvənhəu onun ən məşhur mirası hesab olunur.

Ayvənhəu hekayəsi XII əsrin sonlarında İngiltərədə baş verib və əsasən yerli saksonlar və normanlar arasında uzun müddət davam edən antaqonizmə aiddir.

Kral Riçardın həyatının təsviri, Aslan Ürək dövrü, cəngavərlərin, qəhrəmanların, qanundan kənar adamların sərgüzəştləri, cadugərlərin məhkəməsi kimi dini təqiblər və ayrılıqlar əsərlərində xüsusi yer tuturdu. Əsas səhnələr İngiltərənin şimalındakı Yorkshire, Nottinghamshire və Leicestershire ətrafında cərəyan edir. 1194-cü il olduğu ehtimal edilir və İngiltərənin zadəganları böyük əksəriyyəti Normandlardan təşkil olunub. Üçüncü Səlib yürüşü uğursuzluqla nəticələnir və cəngavərlər Müqəddəs Torpaqdan öz vətənlərinə qayıdırlar. Kral Riçard Avropada tutulur. Onun hiyləgər qardaşı Şahzadə Con onun suverenliyinə qarşı sui-qəsd hazırlayır.

Bundan əlavə, Şahzadə Con sakslara xor baxır və onlara zülm edir. Sakson qəhrəmanı, Ayvənhəudan olan ser Vilfred səlib yürüşündən palmer qiyafəsində öz ata-baba yurduna qayıdır. İlk səhnələrdən biri maskalanmış Ayvənhəunun Norman səyahətçilərini Rotervuda aparmasını təsvir edir.

Normanlara qarşı düşmənçiliyindən asılı olmayaraq, Sedrik qonaqpərvərlik qaydalarına əməl edir və onları- məbəd cəngavəri Brian de Bois-Guilbert, Prior Aymer və onların maskalanmış bələdçisi öz qalasında qarşılayır. Ziyafət başlayanda Ledi Rovenə maraqla Fələstin haqqında soruşur və bu, Bois-Guilbertin özünün və Tampliyerlərin nailiyyətləri ilə öyünməsinə səbəb olur.

Nəticədə, palmerlər hətta Tampliyerləri və Bois-Guilbertin özünü məğlub edən Ayvənhəu da daxil olmaqla, mahir Sakson cəngavərlərini xatırladırlar.

Qəzəbli və qürurlu Bois-Guilbert and içir ki, əgər yenidən onu başqa duələ çağıracaq. Yəhudilərə qarşı qərəz, eləcə də zülm yüksək dərəcədə əhəmiyyətlidir və İshaq hətta xidmətçilər tərəfindən də pis rəftar olunur. Yeganə istisna palmer Ayvənhəudur. O və Ledi Rovenə həmin gecə görüşürlər.

Yorklu İshaq zəngin bir tacir və sələmçidir, Ayvənhəu Bois-Guilbertin əsgərləri ələ keçirməzdən əvvəl səhər tezdən onunla birlikdə gizli şəkildə ayrılaraq bir daha kömək edir.

Bunun müqabilində yəhudi Ayvənhəuya Ashby-de-la-Zouche qalasında keçiriləcək turnir üçün uyğun bir at və zireh almasını təşkil edir. Turnirə Şahzadə

Con rəhbərlik edir və bu səhnə romanın əsas səhnələrindən biridir. Tamaşaçıları arasında gözəl Rovenə və onun nişanlısı Athelstane, heyrətamiz qızı Rebekka ilə Yorklu İsaak və Sedrik var. Turnirin rəqibləri Norman Şahzadəsi Conu dəstəkləyən cəngavərlərdir – cəsəətli Brian de Bois-Guilbert, amansız ser Reginald Front-de-Boeuf və iddialı ser Maurice de Bracy.

Birinci günün sonunda Ayvənhəu anonim Desdichado kimi maskalanmış görünür və Bois-Guilberti, digər Norman cəngavərlərini döyüşə çağırır. O, qalib gəlir və günün çempionu olur, Normanlar Sakson Rovenanı məyus edərək Sevgi və Gözəllik Kraliçasını seçir. Mirasdan məhrum edilmiş cəngavər ikinci gündə belə qalib gəlir, bu dəfə qara zirehli sirli Qara Cəngavərin köməyi ilə. Bununla belə, Ayvənhəu ağır yaralanır və Rovenə ona tac qoymağa hazırlaşarkən yıxılır. Maskası çıxarılır və onun Ayvənhəudan Vilfred olduğu məlum olur.

Turnirin sonuncu tədbiri oxatma yarışdır. Lokslı adlı bir sakson yeoman öküzün gözündəki oxu yarıb qalib gəlir, lakin Şahzadə Conun ona qarşı düşmənçilik təklifini rədd edir. Şahzadə müşaviri Valdemar Fitzurse və müttəfiq lordları ilə görüşmək üçün qaçır və artıq İngiltərəyə gəldiyi şayiələrə görə Kral Riçardın əleyhinə hərbi üsyan planlaşdırır.

Bu arada ser Maurice de Bracy gözəlliyinə və zənginliyinə görə Ledi Rovenə ilə evlənmək istəyir və gözləyə bilməyib onun ələ keçirilməsini meşələrdə təşkil etmək qərarına gəlir, hiyləgərliklə özünü onu xilas edən və rəğbətini qazanan bir qəhrəman kimi təsvir edir.

Bir az vaxt keçir və Sedrik palatası Rovenə, Athelstane və bir neçə qulluqçusu ilə birlikdə çöl kənarında gəzir. Rovenə Sedriki Ayvənhəunu bağışlamağa təşviq edir. Daha sonra qatar de Brasinin maskalı adamları tərəfindən pusquya salınır və Torquillstone, Front-de-Boeuf qalasına aparılır. Yeganə qaçanlar Sedrikin iki qulluqçusu Qurthand Vambadır, onlar kömək axtarır və Şervud meşəsinin qanunsuz quldurlarının lideri oxatan Lokslıya müraciət edirlər. Robin of Locksley, həmçinin qanundankənar Robin Hud kimi tanınan adamlarını toplayır və qarşıdan gələn xilasetmə üçün hazırlaşmağa başlayır. Əvvəllər görünən sirli Qara Cəngavər onun qrupuna qoşulur.

Sedrik və Athelstane fidyə üçün saxlanılır. İshaq qorxunc bir zindanda qapalıdır və burada Reginald Front-de-Boeuf böyük məbləğdə pul vermədiyi təqdirdə onu işgəncə ilə hədələyir. Bu vaxt həm Rovenə, həm də Rebekka cavablandırılır. De Bracy Rovenaya deyir ki, o, yalnız onunla evlənərsə azad olunacaq.

Rebekka bir qüllə otağına qoyulur və burada o, ilk dəfə Norman cəngavər Front-de-Boeuf ələ keçirməzdən əvvəl Sakson ailəsi bu qalaya sahib olan qoca və acı bir məhbus xanım Ulrica ilə tanış olur.

Ulrica daha sonra Rebekkanı yəhudinin onun sevgilisi olmasını istəyən Bois-Guilbert ilə tərək edir. Lakin o, iffətindən və namusundan imtina etməkdənsə, ölməyi üstün tuturdu. O, Ayvənhəuya qulluq edərkən ona aşiq olub. Ayvənhəu də qaladadır və onun qayğısı sayəsində vəziyyəti yaxşılaşıb. Sedrikin xidmətçiləri Normanları maskalamaqla aldadaaraq Sedriki xilas edə bilirlər və Sedrik Torquilstonu mühasirəyə alan Lokslinin qüvvələrinə qoşulur. Birlikdə qalaya koordinasiyalı hücum edirlər. Qala Ulrica tərəfindən alovlanarkən qanlı döyüş baş verir, o, Front-de-Boeuf-un otaqlarını yandırır və atasının ölümünə görə qisas almaq üçün onu öldürür. Normanlar məğlub olur və Qara Cəngavər İsaak, Rovenanı və Ayvənhəunu xilas edə bilirlər. Buna baxmayaraq, ölümlər arasında Bois-Guilberti dayandıрмаğa cəhd edən Athelstane tapıldı. Templiyer Rebekkanı yanğından xilas etdi və onu qaçıraraq onunla birlikdə Templar rəisləri olan Templestoveya qaçdı. De Brasi, Şahzadə Cona Kral I Riçardın həqiqətən İngiltərədə olduğunu və Qara Cəngavər kimi maskalandığını bildirmək üçün Yorke yola düşür. Döyüşdən sonra İshaq qaçırılan qızı Rebekkaya görə vahimə içində meşəni tərək edir. Qara Cəngavər bir neçə gündən sonra Cedric ilə Athelstane qalasında onun dəfnində iştirak etmək üçün görüşməyi planlaşdırır. Qara Cəngavər Vambanın müşayiəti ilə yola düşür.

İshaq Rebekkanın sağ-salamat qayıtması, de Bois-Guilbert ilə danışıqlar aparmaq üçün Templestowe'a çatır, lakin təlimatçı Lukas de Beaumanoir-in nəzarəti altındadır - Məbəd Cəngavərlərinin sərt irqçi grossmeysteri, yəhudilərə və qadınlara nifrət edir. Boumanoir Rebekkanı cadugərlikdə və Bois-Guilberti ovsunlamaqda günahlandırır və mühakimə olunmasını əmr edir. Buna baxmayaraq, Bois-Guilbert Rebecca'ya tamamilə aşiq oldu və ona məsləhət görür ki, onu müdafiə edə bilsin.

Onun məhkəməsində o, təhrif olunmuş faktlar və yalanlar əsasında günahkar bilinir və cadugərlik üçün dirəkdə yandırmağa məhkum edilir. Beləliklə, o, döyüş yolu ilə sınaqdan keçirilməsini tələb edir, lakin grossmeyster Bois-Guilberti ordenin çempionu təyin edir və heç kimi onun üçün döyüşmək istəməz. Buna görə də Rebekka atasından Ayvanhəunu yanına göndərməsini xahiş edir.

Məşələrdə Conun qatilləri Qara Cəngavər və Vambaya pusqu qurdular, lakin Lokslinin köməyi ilə məğlub oldular. Cəngavər özünü Kral Riçard kimi göstərir və qanundan kənar adamlar diz çökərək sadıqlıklarınə and içirlər. Lokslə özünü doğru adı Robin Hud ilə təqdim edir.

Qrupun cinayətləri kral tərəfindən bağışlanır. Qısa müddətdən sonra Ayvənhəu və Gurth onlara qoşulur, Ayvənhəu bir daha King Richard-a sədaqətinə and içir və hamısı Koninqsburqa gedirlər. Athelstane-nin dəfn mərasimi rahiblər tərəfindən aparılır. Richard onun şəxsiyyətini açıb oğlundan Cedricconcile və yenidən soruşur. Birdən Helstan məzar paltarında diri-diri çıxanda Sedrik razılaşıır. O, abbeylərinin alacağı dəfn pulunu istəyən rahiblər tərəfindən tabutuna qoyulub. Athelstane kral olmaq istəməyərək Kral Riçarda hörmət vəd edir və Sedriki Rowena ilə Ayvənhəunu evləndirməyə çağırır. Sedrik razılaşıır. Qısa müddətdən sonra Ayvənhəu Isaac və hər iki Hen və King Richard'dan bir söz aldı və King Richard Rebeccaby'i tərək etdi. Buna baxmayaraq, o, hələ də döyüşür və atından yıxılır. Bununla belə, Ayvənhəunun nizəsi ona toxunmasa da, Brian de Bois-Guilbert ölür. Ayvənhəu ayağa qalxır və məlum olur ki, Bois-Guilbert təbii səbəblərdən ölüb. Boumanoir bunu Rebekkaya Allahdan mərhəmət etdiyini və onu azad etdiyini sübut kimi görür. Daha sonra Kral Riçard qardaşı ilə plan quran Norman cəngavərlərini həbs edir və sürgünə göndərir, Bomanuar Məbəd Cəngavərləri ilə birlikdə İngiltərəni tərək etməyə məcbur edilir.

Sedrik Norman kralının suverenliyini qəbul edir. Gözəl və mehriban Rebekka Ayvənhəuya olan qadağan olunmuş məhəbbətindən imtina edir və həyatını müalicəyə həsr etmək qərarına gəlir. O, atası İshaqla birlikdə İspaniyaya gedir, çünki orada yəhudilərə qarşı qərəz azdır.

Rebekkanın Ayvanhəuya qarşı yarımçıq məhəbbətinə görə, o, həyatını xilas etdiyi üçün ona şəxsən təşəkkür etmir, əksinə, onun və Ayvənhəunun toy

günündə Rovenaya baş çəkir, ona xoşbəxt həyat arzulayır və hədiyyə olaraq brilyant daş-qaşlar qoyur. Rebekka Ayvənhəunu bir daha görmədən ayrılır, lakin Ayvənhəu onu heç vaxt unutmur. Ayvənhəudan olan Uilfred və həyat yoldaşı Rovenanın xoşbəxt həyat sürdüyü deyilir.

Ayvənhəu gözlənilən xoşbəxt son və Norman-Sakson əməkdaşlığı ilə başa çatır.

12-13-cü əsrlərin əvvəllərində İngiltərə 1066-cı ildən əvvəlkindən tamamilə fərqli idarə formasına malik feodal dövləti idi. Lakin Haraldın məğlubiyyəti və Fateh Vilyamın məşhur qələbəsi ilə yeni hakim təbəqə gəldi. Yeni suveren indiki Fransada yerləşən Normandiya ərazisindən gəldi. Onun kral sarayı, eləcə də Villiamın vətəninə olan digər maqnatlar və onların yoldaşları fransızca danışdılar. Məğlub və tabe olan anqlo-sakslar fərqli dil, fərqli həyat tərzi və yad adətlərinə görə əcnəbiləri düşmən elan etdilər.

Bu fakt onların qarşılıqlı münasibətlərini şərtləndirirdi. Düşmənçilik tez-tez anqlo-sakson mənşəli bir çox yerli maqnatlardan birinin əmri ilə açıq üsyanlara səbəb olurdu.

Nəticə etibararı ilə normanlar yerli zadəganlara yeni qurulmuş feodal nizamının pozucuları kimi baxırdılar. Buna cavab olaraq hakim təbəqə üsyankar zadəganların torpaqlarını və əmlakını müsadirə etdi. Hətta iş o həddə çatdı ki, anqlo-sakslara doğma german dilini saxlamağa icazə verilmədi. Bu çətinliklər, əsasən, hər iki əhalinin assimilyasiyası və birləşməsi ilə aradan qaldırılmadan əvvəl bir əsrdən çox vaxt keçməli idi. Anglo-Sakson ingilis dilində aşağı mənşəli bir şəxs üçün istifadə edilən alçaldıcı bir termin idi və buna görə də zadəganlar üçün qəbul edilməz idi.

Lanfrank, 1070-1089-cu illərdə Kanterberi arxiyepiskopu, bir çox hallarda Villiam kimi çıxış etmişdi. 1087-ci ildə ölümündən sonra monarxın oğulları arasında yaranan rəqabətlə ölkədə vəziyyət daha da mürəkkəbləşdi. İngiltərə kralı I Henrixin qələbəsi ilə müvəqqəti sülh yarandı, lakin başqa bir mübarizə dövrü 19 il davam edən vətəndaş müharibəsi şəklində ölümündən sonra illərlə davam etdi.

Viktoriya tarixçiləri tərəfindən Anarxiya adlandırılan İngilis tarixinin bu dövrlərində taxt-tacı qəsb edən Stiven Blois də daxil olmaqla bir neçə görkəmli

şəxsiyyət var idi. Mürəkkəb daxili vəziyyət, enerjili, lakin bəzən amansız Angevin kralı olan II Henrixin uzun sürən hakimiyyəti ilə sabitləşdi.

Skottun romanları ilə tanış olan hər bir oxucu asanlıqla Ayvənhəunun Skottun əvvəlki romanlarından daha az real göründüyünü anlayacaq. Bunun səbəbləri müxtəlif ola bilər və ola bilsin ki, Orta əsrlərin uzaqlığı və Skottun əsas diqqəti Şotlandiyaya yönəlməsi ola bilər. O, Britaniyanın orta əsrlər tarixinin araşdırmaçısı deyildi.

Skottun romanları ilə tanış olan hər bir oxucu asanlıqla Ayvənhəunun Skottun əvvəlki romanlarından daha az real göründüyünü anlayacaq. Bunun səbəbləri müxtəlif ola bilər və ola bilsin ki, Orta əsrlərin uzaqlığı və Skottun əsas diqqəti Şotlandiyaya yönəlməsi ola bilər. O, Britaniyanın orta əsrlər tarixinin tarixçisi deyildi.

Skott öz niyyətlərini və Ayvənhəunun ön sözündə tarixi dəqiqliklə bağlı məsələni Təsdiqnamə məktubu olaraq izah edir. Bu bölmə romanın tarixi qeyri-dəqiqliklərini tənqid edə biləcək tənqidçilərin şikayətlərinə cavab məktubu şəklində yazılmışdır.

Müəllifin qeyd etdiyi kimi, Ayvənhəu tarixi sənəd kimi qəbul edilməməlidir, çünki Ayvənhəu ancaq bədii əsərdir, romandır. Valter Skott öz müasirlərini cəngavərlik, qürur, sevgi və qərəz haqqında bir romantizm və ya nağıl ilə maraqlandırır. Skott tarixi faktları dəyişdirməyi və yeniləri icad etməyi belə bir bəyanatla əsaslandırır:

İstənilən növ həyəcanverici maraq üçün nəzərdə tutulan mövzu yaşadığımız dövrün ədəb-ərkanına, eləcə də dilinə çevrilməlidir.[12, s.83]

Müəllif haqqında yalan təəssürat yaratmağa çalışmır, dövrün tam dəqiq olduğunu iddia etmir. Skott həmçinin işinin real elementlərini müzakirə edir və tipik insan davranışının əsrlərdən, sinifdən və ya mədəniyyətdən asılı olmayaraq eyni qaldığını bildirir. Beləliklə, o, bu gün də aktuallığını qoruyan real məsələlərlə məşğul olur. İnsan təbiəti, qərəz və təəssübkeşlik romanın zamansız mövzularından yalnız bir neçəsidir və Ayvənhəunun cəlbediciliyinə və həqiqət hissində müsbət təsir göstərir. Skott eyni zamanda romantikanın elementlərini qoruyur. Məsələn, axtarış,

maskalanmış qəhrəman, cəngavər mənzərəsi və qadağan olunmuş sevgi. Skott romanlarını tarixi əhəmiyyətli dövrlər fonunda yazıb. “Ayvənhəu” əsərində Kral I Riçardın tarixi hakimiyyəti əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirilmiş şəkildə təsvir edilmişdir. Romantik və tarixi elementlər bir-birinə qarışır və Skott təkcə icad edilmiş romantik elementləri özündə birləşdirmir, həm də seçilmiş tarixi faktları romantika ilə dəyişdirir.

Bundan əlavə, semantik özləklərin birləşməsi prosesində formalaşan bu mərkəzi əlaqə müəllifin perspektivinə əsaslanaraq, mərkəzi keçidləri semantik qovşaqlarda birləşdirən digər mərkəzi keçidlərlə sintez olunur. Belə assosiasiya məzmununa, müəllifin hədəf təyinatına və seçmə qabiliyyətinə əsaslanır. Semantik düyünün yerüstü səviyyədə deşifrə edilməsi, qeyd olunduğu kimi, mətn nitq situasiyasına strukturca bərabər olan kontekst vasitəsilə süjet perspektivinin köməyi ilə baş verir və birmənalı şərhdə təqdim olunan bütün süjet xətlərinin çoxölçülü olması, müəllifin əsərinə münasibətdə monostatik hədəf təyini ilə müəyyən edilir. Müəllifin əsəri yazarkən qarşıya qoyduğu məqsəd və ona hansı mənə qoyduğunu başa düşmək üçün semantik düyünün ən böyük komponentləri olan mərkəzi bağların bir-biri ilə necə əlaqəli olduğunu müəyyən etmək lazımdır.

Norman-Sakson münaqişəsi roman boyu hadisələrə təsir edir və əsas münaqişə rolunu oynayır. Skott, İngiltərə xalqına təsirini əks etdirmək üçün aktual tarixi hadisələrdə personajları icad etdi. Normanlar qəsbkarlar kimi mənfi, sakslar isə məzlum yerlilər kimi müsbət təsvir olunur. Hətta Sakson qanundan kənar adamlar da yaxşı keyfiyyətlərə malikdirlər, lakin Normanların yeganə müsbət xarakteri Kral Riçarddır.

Bununla belə, normanlar və saksonlar arasındakı antaqonizm şişirdilmişdir. Skott, Fateh Vilyam və onun nəslinin yerli anqlo-saksonların guya qəsb edilməsini təmsil edən *Norman boyunduruğu* adlandırılan nəzəriyyəni təbliğ edir. Romanda Vamba bu terminlə əlaqəli bir Sakson atalar sözüne istinad edir:

Norman saw on English oak,

On English neck a Norman yoke;

Norman spoon to English dish,

*And England ruled as Normans wish;
Blithe world in England never will be more,
Till England's rid of all the four. [35, 89]*

Norman boyunduruğu anlayışı Norman-Sakson düşmənçiliyini vurğulayan və anqlo-saksonların *Norman boyunduruğunu* silkələmək üçün dayanmadan hiylə qurduğunu iddia edən XII əsr rahib Ordic Vitalisin əsərində mövcuddur. Bununla belə, Orderic şişirdib, onun nəzəriyyəsi tarixi əhəmiyyətini itirib və etibarlı tarixi mənbələr tərəfindən təkzib edilib. Tarixçi E. A. Friman bildirir ki, XII əsrin sonunda İngiltərədəki həm Saksonların, həm də Normanların nəsiləri özlərini Sakson və ya Norman deyil, İngilis adlandırırdılar. Sonradan əlavə etdi ki, gərginlik I Henrixin hakimiyyəti dövründə azaldı.[24, s.19]

Assimilyasiya tədricən baş verdi və Richard edir ki, 1170-ci illərin sonlarında bu proses əsasən başa çatıb:

With the English and Normans living side-by-side and intermarrying, the peoples have become so mingled that no-one can tell – as far as free men are concerned – who is English and who of Norman descent.[37 , p. 91]

Qeyd edildiyi kimi, mərkəzi keçidlər müəllifin perspektivindən istifadə etməklə mətnə korrelyasiya edilir. Müəllif perspektivi müəllifin təqdim etdiyi semantik-məntiqi özəyin xəttidir ki, o, süjetin müəyyən əsas məqamlara bölünməsinə şərait yaradır. Onlar mərkəzi keçidlərdə cəmləşərək semantik nüvələrə, sonra isə invariantlara parçalanır.

Müəllifin perspektivi xəttindəki mərkəzi əlaqələrin nisbəti semantik düyün təşkil edir:

- 1) mətn planının nitq situasiyasının sərhədlərinin müəyyən edilməsində,
- 2) mərkəzi əlaqələrin belə bir ardıcılıqla əlaqələndirilməsində, kommunikativ, məzmun və dünyagörüşü aspektlərini ifadə etmək zərurətindən asılıdır,
- 3) mətni planın təsvir olunan nitq situasiyası ilə psixoloji əlaqəsinin köməyi ilə bu mövqelərin sintezini oxucuya təqdim edilməsində

Bütün bu vəzifələr mərkəzi keçidləri ardıcıl düzən, beləliklə, semantik düyünün kodlandığı əsərin sxematik planını yaradan müəllif perspektivinin köməyi ilə dərin

səviyyədə həyata keçirilir. Səth səviyyəsində semantik düynün açılması məndə kontekstin köməyi ilə əsərin semantik cizgilərini səth səviyyəsinə çatdıran süjet perspektivi kimi struktur semantik və ünsiyyət hadisəsinin hərəkəti nəticəsində baş verir - mətnin səth səviyyəsinin ən böyük elementi, semantik düyn isə müvafiq olaraq dərin səviyyənin ən həcmli elementidir.

Bədii ifadə vasitələrinin tərcüməsində dəqiq ekvivalent sözlər və ya söz birləşmələri tapmaq üçün müəllifin üslubundan və yazdığı əvvəlki mətnlərdən xəbərdar olmaq lazımdır. İngilis dilində verilən bir söz Azərbaycan dilinə söz birləşməsi kimi tərcümə oluna bilər. Məsələn, proverb – atalar sözü. Ancaq bir sözü bir sözlə də tərcümə etmək olar. Məsələn, slogan – şüar. İngilis dilində struktur baxımından mürəkkəb sözü Azərbaycan dilinə düzəltmə söz kimi tərcümə etmək olur. Yəni məxəz dildəki mürəkkəb quruluşa malik olan sözün qarşılığı hədəf dildə düzəltmə söz ola bilər. Məsələn, timetable – dərs cədvəli, ice cream – dondurma. Aşağıdakı nümunəyə nəzər salaq.

Thus communed these; while to their lowly dome, The full-fed swine return'd with evening home; Compell'd, reluctant, to the several sties, With din obstreperous, and ungrateful cries. [54, p. 18]

Qılıncxan Bayramovun tərcüməsinə baxaq:

Örüşdə axşamadək otlayıb doymuş donuzlar arxaca tərəf dönənədək çobanlar beləcə danışdılar. Ancaq bu naşükür məxluqlar doysalar da, xortuldaya-xortuldaya könülsüz halda geri dönürdü. [5, s. 12]

Burada hərfi tərcümə uğursuz alınır. Çünki Azərbaycan və ingilis dilləri arasında semantik, sintaktik fərqlər var. İngilis dili analitik dildir, yəni, söz sırası sabitdir. İngilis dili üçün inversiya xarakterik xüsusiyyət hesab olunmur. Azərbaycan dili üçün inversiya xarakterikdir, çünki söz sırası dəyişkəndir. İkinci bir fərqsə iki xalq arasında, iki xalqın etnomilli, etnoqrafik xüsusiyyətləri arasında olan fərqdır. Məsələn, Azərbaycan dilində donuzların qaldığı yeri, sığınacağı ifadə edən konkret söz yoxdur. Səbəb budur ki, donuzların saxlanması, otarılması bizim xalqımız üçün ənənəvi deyil. Həm milli xüsusiyyətlərimizə, həm də dini inancımıza görə donuz saxlanması, donuz ətinin yeyilməsi bizim üçün qəbul olunmaz haldır. Təəccüblü

məqamsa budur ki, ingilis dilində “pig dome” ifadəsi olduğu halda burada istifadə edilməyib. Bu cümlələr Homerin Odisseyə əsərindən götürülüb. Əsər yunan dilində nəzmlə yazılıb. Bəlkə də əsəri yunan dilindən ingilis dilinə tərcümə edən mütərcim formal ekvivalentlik prinsipinə üstünlük verib. Bəlkə də nəzmlə olduğuna görə formanı, qafiyəni, ritmi və ahəngdarlığı qorumaq üçün lowly dome söz birləşməsindən istifadə edib. Qılıncxan müəllim ümumişlək olmayan arxac sözündən istifadə edib. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində arxac qoyun və mal yatağı kimi izah olunur. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, donuz saxlamaq Azərbaycan xalqının milli və dini düşüncəsinə uyğun olmadığı üçün donuz yatağını ifadə etmək üçün dilimizdə konkret bir söz yoxdur. Heyvan yatağını ifadə etmək üçün dilimizdə arxac, tövlə, pəyə, vana, kərəskə, ağıl, küz, talvar, samanlıq və s. kimi sözlər var. İsmayılıda tövlə və pəyə sözlərindən istifadə olunmasının şahidi olmuşam. Ancaq arxac sözü ilə tanışlığım Qılıncxan müəllimin bu tərcüməsi sayəsində oldu. İngilis dilindəki “din ” sözünün bu kontekstə uyğun olaraq dilimizə tərcüməsi grurultu, gunbultudur. “Obstreperous”un dilimizdə tərcüməsi isə qarşısı alınması çətin, maneə törədən, azğın kimidir.

Merriam –Webster lüğətində “obstrepeous” sözünün izahı aşağıdakı kimi verilib:[58]

“Obstreperous(definition) [58]

1)*unruly or aggressive noisiness*[58] – itaətsiz və ya aqressiv səs-küy

2)*stubbornly resistant to control*[58] - idarə (nəzarət) olunmağa qarşı inadla dirəniş göstərmə”

II FƏSİL. VALTER SKOTTUN AYVƏNHƏU ROMANINDA EPIQRAFLARIN TƏRCÜMƏSİNDƏ OBRAZLILIĞIN TAMAMLANMASI

2.1. Tərcümədə reallığın qavranılmasının xüsusiyyəti kimi epigraflar

Bir qayda olaraq, intertekstualizmlərin tərcüməsi problemini tədqiq edən tədqiqatçılar hər bir mətnlərarası inklüzyonu eyni mətndə olan digər mətnlərarası elementlərdən ayrı, bir növ avtonom fenomen kimi qəbul edirlər, onun mənası mətnin mənasından deyil, yalnız onu əhatə edən kontekstdən asılıdır.

Mətnlərarası elementlər mətndə ayrı-ayrılıqda fəaliyyət göstərmir, lakin bütün əsərin mənasına təsir edən bir-biri ilə mürəkkəb ikiistiqamətli əlaqələrə girir, buna görə də digər tədqiqatçılar tərəfindən müəyyən edilmiş və yuxarıda göstərilən amillərə əlavə olaraq (hədəf auditoriyası, bəhanə şöhrəti, mətnlərarası elementlərin formatı, onların işarələnmə dərəcəsi və mətndə funksiyası, dar və geniş kontekst və s.), onların tərcüməsinə mətnin digər mətnlərarası daxilolmalarının mənalı təsir edəcəkdir. İntertekstualizmlərin qarşılıqlı təsirinin və qarşılıqlı təsirinin vizual təsviri üçün biz bütün mətnin və onun ayrı-ayrı epizodlarının şərhini, mətnlərarası elementlərin özünü dərk etməyi və onların seçilməsini asanlaşdıran mətnlərarası daxilolmaların semantik seriyası konsepsiyasını təqdim edirik.

Bu araşdırmada mətnlərarası semantik silsilələr dedikdə, ümumi mövzu ilə bağlı olan və ya ümumi sujetə malik olan və bir-birinin mətnlərarası assosiasiyalarını gücləndirən bir-birindən asılı olan (iki və ya daha çox) mətnlərarası daxilolmaların müəyyən məcmuəsi başa düşülür. Sujet təkcə konkret ədəbi əsər deyil, həm də ədəbi cərəyan, ədəbi janr, müəyyən yazıçının əsəri, mövzu sahəsi (məsələn, psixologiya), tarixi hadisə, digər sənət növlərinin əsərləri və s. ola bilər. Seriyadakı mətnlərarası daxilolmaların qarşılıqlı asılılığı birinin mənasının digər elementin mənasını aydınlaşdırması, tamamlaması və ya gücləndirməsi faktı ilə müəyyən edilir. Danılmazdır ki, bədii mətndə heç bir semantik mətnlərarası silsiləyə daxil olmayan mətnlərarası elementlər də ola bilər, onda onların tərcüməsi üçün artıq mövcud olan üsullardan istifadə oluna bilər.

Həmçinin, bəzi mətnlərarası daxilolmalar daha mürəkkəb mətn hadisələri, sözdə mətnlərarası konstruksiyalar yarada bilər.

Mətnlərarası daxilolmaların semantik seriyasının əsas xüsusiyyətləri, birincisi, mətnin bir neçə intertekstualizmi üçün müəyyən semantik dominant və ya ümumi bəhanənin olmasıdır. İkincisi, mətnlərarası daxilolmaların semantik silsilənin ikiistiqamətliyi, çünki silsilədən kənar mətnlərarası elementin mənası semantik silsilənin digər daxilolmaları kontekstində nəzərdən keçirilən mənadan fərqli ola bilər. Üçüncüsü, mətnlərarası semantik silsilənin kəsişməsi və qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranan mənalar bütün mətnin niyyətinə təsir göstərir, buna görə də tərcümə etməzdən əvvəl tərcüməçi mətnin ümumi məzmunu haqqında öz təsəvvürünü formalaşdırmalı və vurğulamaq imkanlarını müəyyən etməlidir.

Mətnlərarası inklüzyonların tərcüməsi üzrə mövcud işlərin təhlili və ədəbi ingiliscə mətnlərin və onların tərcüməsinin yeni versiyalarının müqayisəli tərcümə təhlili zamanı mətnlərarası intertekstualizmlərin yaratdığı semantik çalarların şərh və çatdırılması problemi müəyyən edilmişdir. Mətnlərarası elementlərin tərcüməsi üçün mövcud metod və strategiyalardan istifadə edərkən tərcüməçi diqqəti qəbul edən mədəniyyətə və ayrıca intertekstualizmdən istifadə olunan epizodun dar kontekstinə yönəldir. Bu yanaşma tez-tez semantik pozuntulara və bütün mətnin niyyətinin təhrif edilməsinə səbəb olur. Bu, bizim tərəfimizdən təqdim edilən mətnlərarası daxilolmaların semantik seriyası konsepsiyasının tətbiqini və mətnlərarası semantik silsilələr əsasında mətnlərarası elementlərin tərcüməsi modelinin yaradılmasını zəruri edir. Birinci mərhələdə tərcüməçi əsərin yarandığı tarixi dövr, müəllifin tərcüməyi-halı və yaradıcılığı ilə tanış olmalıdır ki, bu da ümumi məzmun haqqında ilkin təsəvvür yaratmağa kömək edəcək. Bundan sonra tərcüməçi mətnlə tanış olmalı, işin məqsədi haqqında ümumi təsəvvür yaratmalı, həmçinin davamlı seçmə metodundan istifadə edərək mətnin mətnlərarası elementlərini müəyyən etməlidir. Növbəti mərhələdə müəyyən edilmiş mətnlərarası daxilolmaların hekayə xətlərindən biri ilə əlaqəsi və ya semantik dominantla əlaqəsi əsasında mətnlərarası semantik silsiləyə qruplaşdırılması və sonradan hər bir mətnlərarası semantik silsilə daxilində mətnlərarası elementlərin təhlili, silsilələrin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi və kəsişməsi

nəzərdə tutulur. Son mərhələdə tərcüməçi daxili mətnlərarası semantik silsiləsi nəzərə alınmaqla mətni qəbul edən dilə tərcümə edir və onu ilk növbədə orijinal müəllifin niyyətinin reallaşması baxımından təhlil edir.

Üçüncü mərhələ, mətnlərarası semantik silsilənin hekayə xətlərindən birinə və ya semantik dominantlara münasibətinə əsaslanaraq müəyyən edilmiş mətnlərarası daxilolmaların qruplaşdırılması və hər bir mətnlərarası semantik silsilə daxilində mətnlərarası elementlərin qarşılıqlı təsirlərinin təhlili, silsilə ilə qarşılıqlı əlaqə və kəsişmədir. Mətnlərarası daxilolmaların semantik seriyası konsepsiyasının tətbiqi mətnlərarası elementlərin qarşılıqlı əlaqəsinin müxtəlif variantlarını görməyə imkan verir. Semantik silsilələr bir əsər daxilində formalaşa, bir müəllifin bir neçə əsərini birləşdirə və ya mətnlərarası məkana, digər müəlliflərin mətnlərinə istinad edə bilər. Avtobiografik mənbələrə müraciət etmək yeni bəhanələr və presedent mətnləri görməyə və müvafiq olaraq mətnin yeni mətnlərarası semantik ardıcılıqlarını qurmağa imkan verir ki, bu da onun dərk edilməsinin dərinləşməsinə gətirib çıxarır. Semantik seriyalar arasındakı əlaqələr də müxtəlifdir. Bir neçə cərgə paralel mövcud ola bilər, bir-biri ilə kəsişir və mətnin müxtəlif semantik qatlarına istinad edə bilər; sətirlər hansısa semantik nöqtədə kəsişir, oxucunun diqqətini ona yönəldə, bir-biri ilə zahiri ziddiyyətlərə girə bilər və mətnlərarası bir sıra semantik silsilələr daha mürəkkəb mətn strukturlarını, sözdə mətnlərarası heraldik konstruksiyalar yarada bilər. Son mərhələdə tərcüməçi qurulmuş mətnlərarası semantik seriyanı nəzərə alaraq mətni qəbul edən dilə ötürür.

Bədii mətnlərin tərcüməsini modelləşdirərkən tərcüməçi onlarda olan mətnlərarası əlaqələrə çox diqqət yetirməlidir, çünki onlar tez-tez semantik konstruksiya, parodiya üçün istifadə olunur, mətndəki hadisələrə müəllifin münasibətini ifadə edir, metamətn rolunu oynayır, həmçinin bir sıra başqa funksiyaları yerinə yetirir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bədii mətndə mətnlərarası daxilolmalar özləri ilə bütövlükdə mətnin məzmunu arasında mürəkkəb qarşılıqlı əlaqəyə girərək mətnin müəyyən daxili iyerarxiyaya malik vahid mətnlərarası komponentini təşkil edir.

Bu tədqiqatda mətnin daxili birliyi, ardıcılığı, bütövlüyü, mətn elementlərinin öz aralarında əlaqəsi və onların qarşılıqlı əlaqəsi kimi mühüm xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq bədii mətnin mətnlərarası elementlərinin təfsiri və tərcüməsi modelinin işlənilib hazırlanmasına cəhd edilir.

Semantik avtomətnlərarası sıra anlayışları da təqdim olunur, ümumi mövzuya aid və ya ümumi bəhanəyə malik qarşılıqlı asılı avtomətn daxilolmalarının məcmusu kimi başa düşülür və avtomatik mətn daxilolmaları dəsti kimi müəyyən edilən semantik avtomatik mətn seriyası (yəni leksik və obrazlı təkrarlar, paralelliklər), ümumi semantik dominant və bilərəkdən işlənir, müəllif tərəfindən birləşir. Sujet təkcə konkret ədəbi əsər deyil, həm də ədəbi cərəyan, janr, yazıçı əsəri, tarixi hadisə və s. ola bilər. Əsərdəki mətnlərarası daxilolmaların qarşılıqlı asılılığı birinin mənasının digər elementin mənasını aydınlaşdırması, tamamlaması və ya gücləndirməsi ilə müəyyən edilir. Əsərdə tərcüməçinin bir sıra mərhələlərdən keçməsinə nəzərdə tutan bədii mətndə mətnlərarası daxilolmaların tərcüməsi modeli təklif olunur: əsərin yarandığı tarixi dövr, müəllifin tərcümeyi-halı və yaradıcılığı ilə tanışlıq. mümkün bəhanələr haqqında ilkin fikrin formalaşmasına kömək edir. Tərcüməçinin yazıçının mətnlərinin avtotekstual əlaqələrini müəyyən edib çatdırma bilməsi üçün müəllifin qəbul edən dilə tərcümə edilmiş əsərləri ilə tanış olması da vacibdir ki, zərurət yarandıqda. Sonra mətnlə ilkin tanışlıq, onun ilkin anlayışının formalaşması, bütöv mətnin niyyəti haqqında ilkin ideya, onun ayrı-ayrı epizodları, onların əlaqələri və əsərin ideyasını təşkil edən hekayə xətləri var. Sonra tərcüməçi fasiləsiz seçmə metodundan istifadə edərək mətnin mətnlərarası elementlərini müəyyən edir və onların hekayə xətlərindən birinə və ya semantik dominantlara münasibətinə görə müəyyən edilənləri semantik mətnlərarası silsiləyə qruplaşdırır, hər bir semantik mətnlərarası silsilənin daxilində mətnlərarası elementlərin qarşılıqlı təsirlərini təhlil edir. Sonra tərcüməçi qurulmuş semantik mətnlərarası seriyanı nəzərə alaraq mətni qəbul edən dilə ötürür. Yekun mərhələdə tamamlanmış tərcümənin təhlili, ilk növbədə, orijinalın müəllifinin niyyətinin həyata keçirilməsi və orijinala daxil edilmiş mətnlərarası elementlərin semantik silsiləsinin tərcüməyə daxil edilməsi imkanları baxımından aparılır.

Əsərin təhlili zamanı mətnlərarası konstruksiyanın qurulması aşağıdakı addımları əhatə edir: mətn anomaliyası, yəni ikili xarakterli fraqmentin müəyyən edilməsi, mətn fraqmentinin mətnlərarası daxilolmalarının müəyyən edilməsi; semantik dominant əsasında müəyyən edilmiş mətn anomaliyaları daxil olmaqla, semantik mətnlərarası seriyanın qurulması; təhlil edilən fraqmentin mətnlərarası konstruksiyasının qurulması, yəni mətnlərarası elementlərin müəyyən edilməsi və onlar arasında mümkün əlaqələrin qurulması; yaradıcı təfsir və sonra sujetlər və semantik intertekstual silsilənin digər elementləri haqqında biliklərin köməyi ilə anomal fraqmenti inteqrasiya etmək cəhdi; qurulmuş mətnlərarası konstruksiya əsasında təhlil edilən fraqmentin oxunması və mətn anomaliyasının tərcümə mətninə inteqrasiyası üçün mümkün variant. Son mərhələdə tərcüməçi bütün əsərin qavranılmasına və başa düşülməsinə təsir göstərə bilən orijinal müəllif tərəfindən qoyulmuş mənanın yeni cəhətlərini tərcümə edilmiş mətnə köçürür.

Tərcümə nöqteyi-nəzərindən mətnlərarası konstruksiya müəyyən çətinlikləri ehtiva edir ki, bu da onların aşkarlanmasının çətinliyindən və şərhinin subyektiv mahiyyətindən irəli gəlir. Ona görə də mətnlərarası konstruksiya tərcümə edərkən mətnin özünün anomal fraqmentini dəqiq çatdırmaq, onu izah etmək üçün kənardan hansı mətnlərdən istifadə edəcəyini oxucunun özünün seçməsi vacibdir. Bununla belə, tərcüməçi hələ də mətndə yaranmış anomaliyanın tərcüməçinin mənasını səhv başa düşməsinin nəticəsi deyil, alternativ oxu yeri olduğuna əmin olmaq üçün mətnlərarası konstruksiyanın hər hansı bir fraqmentindən öz variantını qurmağa çalışmalıdır. Mətnlərarası konstruksiya bənzətməklə, mətnin anomal fraqmentlərini inteqrasiya etmək üçün mətnin özünə müraciət etmək lazım gəldikdə avtotekst heraldik konstruksiya anlayışı tətbiq edilir. Avtotekstual heraldik konstruksiya müəyyən mətn anomaliyasına və semantik avtomətn seriyasına, yəni mətnin, ifadənin, cümlənin və ya təsvirin hansısa leksik vahidinin müəllif tərəfindən konkret məqsədlə təkrarlanmasına əsaslanır.

Avtotekstual heraldik konstruksiyanın qurulması mətnlərarası heraldik konstruksiyanın qurulması ilə təxminən eyni mərhələləri əhatə edir: mətn anomaliyanın müəyyən edilməsi; mətn anomaliyası ilə əlaqəli ola biləcək leksik

təkrarlar və paralelliklər üçün mətnin diqqətlə öyrənilməsi; semantik dominant əsasında müəyyən edilmiş mətn anomaliyaları daxil olmaqla, semantik avtomətn seriyasının qurulması; avtotekstli heraldik konstruksiyanın qurulması; daxili avtotekstual heraldik konstruksiya və mətn anomaliyalarının inteqrasiyası üçün mümkün variant əsasında mətnin yaradıcı təfsiri və oxunması. Müəllif avtotekstli heraldik konstruksiyadan istifadə edərsə, tərcümənin keyfiyyəti xeyli yaxşılaşa bilər. Tərcüməçi anomal mətn parçasına diqqət yetirməli və onunla əlaqəli semantik avtomətn seriyası qurmalıdır; avtotekstli heraldik konstruksiya qurmalı; semantik avtomətn diapazonunu hədəf dilə köçürməyin adekvat yolunu tapmalı və avtomətn heraldik konstruksiyasını aradan qaldırmamaq üçün mətni qəbul edən dilə tərcümə edilməli.

Semantik intertekstual, avtointertekstual və autotekstual silsilələr əsasında mətnlərarası elementlərin tərcüməsi üçün təklif olunan modeldən istifadə etməklə bədii əsərlərin orijinallarının və tərcümə variantlarının təhlili zamanı mətndə mətnlərarası daxilolmalardan istifadə olunmadığı fikri təsdiq edilmişdir. Bir-birinin mənalarını aydınlaşdıran və düzəldən bir-biri ilə mürəkkəb çoxistiqamətli əlaqələrə girir, həmçinin bütövlükdə işin niyyətini müəyyənləşdirir. Bədii mətndə mətnlərarası daxilolmaların effektiv şərhə üçün onlardan intertekstuallıq, avtointekstuallıq və avtotekstuallığın semantik silsiləsi və onlardan mətnlərarası və avtotekstual heraldik konstruksiyaların formalaşdırılması məqsəduyğundur. Təklif etdiyimiz ədəbi mətnin mətnlərarası komponentlərinin tərcüməsinin yeni modeli tərcüməçi-tərcüməçiyə əsərin dominant ideyasını başa düşməsinə düzəltməyə və mətnlərarası elementlərin mürəkkəb qarşılıqlı təsiri nəticəsində daxil olan semantik nüansları nəzərə almağa kömək edir.

Beləliklə, tədqiqatda ədəbi mətnlərin tərcüməsi prosesində mətnlərarası daxilolmaların tərcüməsi üçün təklif olunan modeldən istifadənin semantik mətnlərarası silsilələri və mətnlərarası/avtotekstli heraldik konstruksiyaları nəzərə alan işçi fərziyyəsi tərcüməçiyə ədəbi mətnlərin dərin mənalarını açmağa imkan verir, əsərlər və orijinal bədii mətnin əsas semantik komponentini daha dəqiq çatdırır. Heraldika qədim simvolları, möhür və nişanları tədqiq edən elm sahəsidir. Əlbəttə ki,

mətnlərin də simvollarından ibarət özünə məxsus konstruksiyası olur. Tərcümə zamanı heraldik konstruksiya, şifrələr, kodlar, simvollar tərcüməçi üçün ciddi çətinlik yaradır.

Gələcək tədqiqatların perspektivlərinə gəlincə, qeyd etmək lazımdır ki, mətnlərarası daxilolmaların semantik silsiləsinin qurulması üçün təklif olunan metod və ona əsaslanan tərcümə modeli təkcə bədii mətnlərin deyil, həm də digər mətn növlərinin - publisistik mətnlərin tərcüməsində istifadə oluna bilər.

Ayvənhəu, şübhəsiz ki, Valter Skottun ən yaxşı romanlarından biridir. Məhz bu romanda Valter Skott bütün çox yönlü istedadını nümayiş etdirdi. Bu roman tamamilə Valter Skott haqqındadır. Məhz Ayvənhəuda yazıçının bütün tərcümeyihalı lentə alınmış formada, onun bütün həyat yolu fasiləsiz axtarışlar şəklində təqdim olunur ki, bu da bu Şotland sehrbazını təkcə çoxsaylı tarixi romanların deyil, həm də tarixi roman janrının yaranmasına gətirib çıxarıb. Volter Skottun şəxsiyyətini Ayvənhəunun bütün ideyalarında, bütün obrazlarında, hər sətirində izləmək olar. Ədalət ideyası, hüquqşünasın oğlu Valter Skott tərəfindən formalaşdırılıb. Eyni zamanda yazıçının özü də hüquqşünas idi: hüquqşünas, şerif və Şotlandiya Ali Məhkəməsinin katibi. Belə ki, Ayvənhəunun müəllifi Femidanın xidmətçisi, ədalət cəngavəridir (latın dilindən gələn sözün əsas mənası ədalətdir). Doğma diyarın, doğma Şotlandiyanın tarixi, onun taleyi üçün təcrübələr və ağrılar bu romanda müşahidə olunur. Əsərin hərəkəti yalnız İngiltərə ilə məhdudlaşır, lakin İngiltərəni, Anqlo-Sakson zadəganlarının Normanlarla əlaqəsini, Anqlo-Saksonların əlverişsiz vəziyyətdə olduqları münasibəti təsvir edir. Adi insanlarla danışan Valter Skott, ingilislər və şotlandlar arasındakı münasibətlər, bu münasibətləri necə uyğunlaşdırmaq barədə düşünürdü. Romanda süjet ardıcılığı formasında təqdim olunanlar Vallter Skottun İngiltərə və Şotlandiyanın tarixi və mədəniyyəti haqqında və uzun illərdə topladığı Şotlandiya və İngilis xalq balladaları haqqında bilikləridir. Onların bir çoxunun əks-sədasını Ayvənhəu romanında görürük. Maraqlıdır ki, Vallter Skottun 1802-1803-cü illərdə nəşr olunmuş ballada toplularından biri Şotlandiyanı İngiltərədən ayıran, ingilislər və şotlandlar arasında daimi toqquşmaların və atışmaların yeri olan köhnə sərhəd bölgəsi olan Şotlandiya sərhədinin mahnıları adlanırdı. Bu düşmənçiliyin və onun qalıqlarının acısı Ayvənhəu romanında hiss

olunur. Hamısı olmasa da bir çox dünyəvi tənqidçilər Valter Skottun mühafizəkarlığını qeyd edirdilər, bu xüsusilə R.Samarində hiss olunur [30, s. 3-14]. O, mühafizəkarlığa görə qınanırdı. Görkəmli yazıçı partiya mənsubiyyətinə görə Tori mühafizəkarı idi. Amma bu, həqiqətənmə bu qədər pisdir? Böyük müdrik Platon, sovet tənqidçiləri Valter Skottun ən ədalətli hesab etdikləri sosialist ideyasının ilk tarixi formasını dünyaya bəxş edən islahatlara qarşı xəbərdarlıq edirdi. Bəs SSRİ-də və keçmiş xalq demokratiyası ölkələrində ən ədalətli sistem hesab edilən islahat sistemi nə idi (Qorbaçovun yenidənqurması nəyə lazımdır)? Lakin Sov.İKP sovet xalqlarını öz liderlərinin özbaşınalığından qoruya bilmədi, onlar sonda xalqa qarşı, marksist terminologiya ilə desək, əksinqilabi çevriliş həyata keçirdilər. Bunu isə eramızın ağıl, namus və vicdan adlandırdığı partiyanın zirvəsi edirdi. Lakin mülk monarxiyası, marksist tarixçilərin iddia etdiyi kimi, sadəcə olaraq, bir mülkün digərlərini yeməsinə icazə vermədi, bacardığı qədər işləyən əhalinin dinc əməyi üçün şərait yaratdı. Adi insanlar da daxil olmaqla, hamı yaxşı padşahları xəyal edirdi. Digər ölkələrin, o cümlədən Rusiyanın tarixində tək-cə ideal deyil, həm də real olan xalq monarxları var idi. Şanlı padşahımız, ona əbədi xatirə, Alaylara özü əmr etdi, topları yüklədi. Böyük Pyotr haqqında həqiqətən məşhur olan bu sözlər Valter Skottun monarxiyaya haqq qazandırması, monarxi ideallaşdırmasıdır.

Hər şey mükəmməldir. Amma real, hətta ən qürurlu demokratiya da geniş xalq kütlələrinin mənafeyini tamahkarların, qondarma zadəganların qəsdlərindən qoruya bilməz. Cəngavər Ayvənhəu Kral Riçard Aslan Ürək və Şahzadə Con (gələcək Kral Con Landless) kimi tarixi şəxsiyyət deyil. Ayvənhəu Valter Skott tərəfindən yazılmış fantastikadır. Valter Skottun digər romanlarında olduğu kimi, əsl tarixi hadisələrlə yanaşı mürəkkəb süjet xətti toxunur, tarixi şəxsiyyət olmayan qəhrəmanın yolu açılır. Adətən bunlar bir-birinə bənzəyən gənclərdir, əksər hallarda padşahlarının sadıq xidmətçiləridir, eyni zamanda bir çox cəlbedici insani keyfiyyətlərə malikdirlər. R.Samarin kimi tənqidçilər üçün V.Skottun hakim siniflərin pisləklərini cəzalandırdığı obrazların yanında və ya insanların obrazlarının yanında bu müsbət personajların qeyri-reallığını, cansızlığını müşahidə etmək çətin deyil. [30, s. 7] Amma kimsə bunu hiss etmir və hiss etmək istəmir. Hətta R.Samarin belə hesab edir

ki, V. Skottun yaradıcılığının zəif tərəfləri onun romanlarının diqqətəlayiq keyfiyyətləri ilə müqayisədə arxa plana keçir [30, s. 7]. “Ayvənhəu” (1819) romanı həqiqətən də V. Skottun ən mühüm əsərlərindən biridir. Yazıçı bir çox cəhətdən XII əsrin - tarixdə olan bir dövrün ingilis reallığını göstərdi. Bir millətə hələ birləşməmiş iki xalq arasındakı sinfi ziddiyyətlər kəskin şəkildə təsir etdi. XII əsrdə Normanlar (Şimali Fransada məskunlaşan fransızlaşmış normanlar, Normandiya adlanırdı - M. M.) - XI əsrin sonlarında onu ələ keçirən (M. 1066-cı ildə Hastings) və bir neçə əsr İngiltərəyə sahib olan və ona yeni ad verən anqlo-saksonlar (Anqlo-sakson fəthindən əvvəl İngiltərə Britaniya adlanırdı - Şotlandiya qəbiləsinə aid olan britaniyalıların Kelt qəbiləsindən sonra. şotlandlar – M. M). Valter Skott Ayvənhəu romanınının 1-ci fəslində yazır: Norman hersoq Uilyam tərəfindən İngiltərənin fəth edilməsi, feodalların zülmünü xeyli artırdı və aşağı təbəqələrin iztirablarını daha da dərinləşdirdi [53, s. 25]. Bu necə marksist təhlil deyil? Üstəlik, tərcüməçi burada səhv etmir? Zadəganların tiranlığını və aşağı təbəqələrin əzablarını artırmağa çox meyilli olan bir vəziyyət Normandiya hersoqu Uilyam tərəfindən işğalın nəticələrindən yaranmışdır [34, s. 8]. Əlbəttə ki, zadəganlar feodallar kimi tərcümə edilə bilməz, lakin çox güman ki, burada feodallar variantı daha dəqiqdir. Dörd nəsil normanların və anqlo-saksların düşmən qanını bir-birinə qarışdırma bilməyib, biri hələ də qələbədən zövq alan, digəri isə məğlubiyyətinin nəticələrindən əziyyət çəkən bir-birinə nifrət edən xalqların ortaq dilini və qarşılıqlı maraqlarını uzlaşdırma bilməyib. Hastings döyüşündən sonra hakimiyyət tamamilə mülayimliklə seçilməyən Norman zadəganlarının əlinə keçdi. Demək olar ki, istisnasız olaraq, Sakson knyazları və zadəganları ya məhv edildi, ya da mülkləri yox edildi; atalarının torpaqlarını özündə saxlayan xırda sakson sahiblərinin sayı da az idi. Krallar daim qanuni və qeyri-qanuni tədbirlərlə əhalinin fəth edilənlərə fitri nifrət hissi yaşayan hissəsini zəiflətməyə çalışırdılar. Norman mənşəli bütün monarxlar öz həmkarlarına açıq-aydın üstünlük verirdilər; daha yumşaq və daha liberal Sakson kodeksində olmayan ov qanunları və digər qaydalar məğlub olanların çiyinə düşdü və onsuz da dözülməz olan feodal zülmünün şiddətini daha da artırdı [26, s. 25-26]. Burada artıq E. Beketova feodal zülmünü feodal zəncirləri kimi tərcümə etmişdir [37, s. 9], bu, demək olar ki, sözün

əsl mənasında Valter Skottun romanda təsvir etdiyi vəziyyətə sinif yanaşmasını çatdırır. Lakin 12-ci əsrin sonlarında anqlo-saksonlarla normanlar (daha doğrusu, anqlo-sakson və norman zadəganları) arasında mübarizə səngiməyə başladı. O, ön plana çıxan digər ziddiyyətlərlə ört-basdır olunmağa başladı: ilk növbədə, əsarət altına alınmış təhkimçilərlə həm anqlo-sakson, həm də norman mənşəli feodallar arasındakı əsl sinfi ziddiyyətlər və bundan əlavə, feodal düşürgəsinin özündə olan nifaqlar. O, Avstriya hersoqu tərəfindən xaincəsinə həbs edilmiş və uzun müddət İngiltərəyə geri dönmə bilməmişdir. Valter Skott özü bu vaxtı belə tərif etmişdi: Kralın uzun sürən əsirlikdən qayıtması zadəganların sonsuz zülmünə məruz qalan ümitsiz təbəələrə arzu olunan, lakin onsuz da qeyri-mümkün bir hadisə kimi görünəndə.

Feodallar (Valter Skottda zadəganlar – M.M.) [34, s. 7], Stefanın hakimiyyəti dövründə hədsiz güc almış, lakin ehtiyatlı II Henrixin kral hakimiyyətinə tabe olmaq məcburiyyətində qalmışlar, indi də keçmişdə olduğu kimi, yenə həddi aşdılar [37, s. 24]. Kralın feodal anarxiyasına qarşı bu mübarizəsində ingilis kəndliləri kral hakimiyyətini dəstəklədilər. Xalqın dərinliklərində, təbii ki, kral hakimiyyətinin ədaləti ilə bağlı orta əsrlərdə geniş yayılmış illüziyalar hələ də tam şəkildə yaşayır; kəndlilər ayrı-ayrı feodallara qarşı üsyan etdilər, lakin hələ də şaha qarşı silahlanmağa cəsarət etmirdilər. Ayvənhəu romanı dağınıq və bir-birinə qarşı savaşıyan feodal səltənətindən monolit krallığa çevrilən İngiltərənin yeni bir xalqın yavaş-yavaş zəbt edilənlərdən və fəthlərdən əriyib ayrıldığı bir ölkəyə çevrildiyi dövrünü göstərir. Valter Skottun özünün müasir ingilis dilinin formalaşması ilə bağlı arqumentləri maraqlıdır: Sarayda məişət həyatının əzəmətini tanıtmağa çalışan zadəganların qalalarında onlar yalnız Norman Fransızca danışirdilər; ədalət mühakiməsinin həyata keçirildiyi bütün yerlərdə məhkəmə prosesinin aparılması üçün eyni dildən istifadə edilirdi. Bir sözlə, fransız dili zadəganlığın, cəngavərliyin və hətta ədalətin dili idi, eyni zamanda misilsiz dərəcədə daha cəsarətli və ifadəli anqlo-sakson nitqi başqa dil bilməyən kəndlilərin və sadə insanların ixtiyarına verildi.

Bununla belə, torpaq mülkiyyətçiləri ilə torpaqlarını becərən quldarlar arasında ünsiyyət ehtiyacı, onların bir-birini başa düşə biləcəyi fransız və anqlo-sakson qarışığından tədricən bir dialekt formalaşması üçün əsas oldu. Beləliklə, yavaş-yavaş

qaliblərin dilinin məğlub olanların ləhcəsi ilə xoşbəxt qarışıqlarını ehtiva edən indiki zamanın ingilis dili yarandı və o vaxtdan bəri klassik və sözdə Cənubi Avropa dillərindən alınmalarla zənginləşdi [34, s. 26].

İngilis dilinin təşəkkülü nümunəsini Valter Skott “Ayvənhəu” romanının səhifələrində Qurt və Vambanın dialoqunda göstərir. ... səhərə qədər donuzlar hələ də Normanlara çevriləcək, üstəlik, sizin zövqünüzdə və rahatlığınıza... - Necə olur ki, donuzlar, mənim zövqümə və rahatlığıma görə, Normanlara çevrilir? Qurt soruşdu. - Yaxşı, izah et. Başım darıxdırıcıdır, beynimdə ancaq qıcıq və qəzəb var. Mən tapmacalarla məşğul deyiləm. - Yaxşı, bu dördayaqlı xırıltılı məxluqlar nə adlanır? Vamba soruşdu. Donuzlar, axmaqlar, donuzlar deyə cavab verdi çoban. Bunu hər axmaq bilir. - Düzdü, qulaq sakson sözüdür. Bəs donuz xaini kimi kəsilib, dərisi soyulub, tikə-tikə doğranıb ayaqlarından asılında donuza nə deyirsiniz? Donuz əti deyə donuzçu cavab verir. Mən çox şadam ki, hər bir axmaq da bunu bilir dedi Vamba. Şıltaqlıq Norman fransız sözü kimi görünür. Deməli, nə qədər ki, donuz sağdır və ona sakson qulu baxır, onun adı Saksondur; ancaq ustad qalasına girib zadəganların ziyafətində görünən kimi Norman olur və donuz əti adlanır. Bu haqda nə düşünürsən, dostum Qurt? Doğrudur, bu doğrudur, dost Vamba. Bu həqiqətin sənə axmaq beyninə necə girdiyini bilmirəm. - Sən isə sənə daha çox deyəcəklərimə qulaq as, - Vamba eyni axarda davam etdi. Budur, məsələn, bizim qoca ağsaqqal öküzümüz: o, sizin kimi qullar tərəfindən otarıldığı halda, sakson ləqəbinə öküz taxır, amma onu dadmaq üçün nəcib bir cənabın qarşısına çıxanda öküz alovlu olur.

Eyni şəkildə, kaf dana da Müsyö de Vo hazırlanır: ona baxılmalı olduğu halda, saksondur, lakin həzz almaq üçün lazım olanda ona Norman adı verilir. Müqəddəs Dunstana and olsun deyə cavab verdi Qurt, acı da olsa, düz deyirsən [33, s. 30-31].

Müqəddəs Dunstan 10-cu əsrdə yaşamış ingilis yepiskopudur. O, həmçinin dövlət əhəmiyyətli vəzifələrdə çalışmış, nazir olmuşdur. İngiltərədə monastr həyatını bərpa etmiş və kilsədə islahatlar həyata keçirmişdir.

Ümumiyyətlə, Valter Skott “Ayvənhəu” romanında İngiltərə tarixində təsvir olunan məqamın həqiqi mənzərəsini verib. Sovet tənqidçiləri V.Skottun Ayvənhəu romanının gücünü məhz bunda, koqnitiv mənada görürdülər [12, s.9]. Ancaq

ədəbiyyat həyat dərslidir, müəllimdir və müəllim tək-cə öyrədən deyil, həm də tərbiyə edir. Georgi Vinskinin hesab etdiyi kimi, tərbiyə təhsildən daha vacibdir, çünki yalnız insan tərbiyə olunur və digər canlılar öyrənməyə tabedirlər. Bu sözlər sovet psixoloqu, Lenin mükafatı laureatı, akademik A. N. Leontyevin mühazirələrində təkrarlanırdı. Amma kommunist cəmiyyəti quruculuğunun üçlü işinin tərkib hissəsi kimi yeni insanın tərbiyəsi olduğu cəmiyyətdə Ayvənhəu romanının tərbiyəvi rolu nəzərə çarpmırdı. Valter Skotta yeni bir insanın, kommunizm qurucusunun yetişdirilməsini sadəcə etibar etmək olmazdı. İngilis yazıçısının Böyük Britaniya Kommunist Partiyasının üzvü olmaması sovet xalqı tərəfindən günahlandırılmamalı idi, lakin ona Tori (mühafizəkar) partiyasına bağlılığı bağışlanmadı. Oxucu görməyə bilməz ki, həm Norman cəngavərləri Frons de Boeuf, Philippe de Malvoisen və Moris de Bracy, həm də köhnə anqlo-sakson zadəganlarının nümayəndələri Sedrik və Atelstan öz inkişaflarında, onlara verilən vəzifələrə baxışlarında eyni dərəcədə geridə qaldılar. İngilis xalqının əsl mənafelərinin fərqiində olmaqdan uzaq idilər. Onların hər ikisi qaliblərin və uduzanların nisbi üstünlükləri ilə bağlı köhnə mübahisəsini həll edə bilməz. Onların çekişmələri ona gətirib çıxarır ki, İngiltərə daim vətəndaş qarşıdurması təhlükəsi altındadır, ölkənin həyatını məhv edir, xalqın çiyinə ağır yük düşür, mərkəzləşdirilmiş dövlətin yaranmasına mane olur. Valter Skott xüsusilə kəskin şəkildə Norman feodalları haqqında yazırdı. Cəngavər-quldur Fron de Boeuf və onun qanlı dəstəsi öz iradəsinin, yumruqlu feodal hüququnun canlı, həqiqətə uyğun obrazı kimi, orta əsr feodal quruluşunu ideallaşdırmaqdan daha çox pisləyən, orta əsr feodal adət-ənənələrinin real mənzərəsi kimi xatırlanır.

Feodal katolik kilsəsi romanda tək-cə ekzotik monastır cəngavər Briand de Boisguillebert ilə deyil, həm də acgöz və pulsevər Libertin, eyni yırtıcı və üsyankar feodal tiran, abbe Aimer ilə təmsil olunur. O, bu qüvvələri kral hakimiyyətində - Aslan Ürəkli Riçardda - xidmət zadəganları tərəfindən dəstəklənən, padşahdan qidalanan və hər şeydən əvvəl feodal azadlarını cilovlamaq və yatırmaq istəyində kral hakimiyyətini dəstəkləyən insanlarda göstərir. Romanın ən yaxşı səhifələrindən bəziləri - onlar hələ də maraqla oxunur, xüsusən də xalq iğtişaşlarının həmişə yüksək qiymətləndirildiyi Rusiya və Ukrayna kimi MDB ölkələrində - məhz xalqın feodal

zölmünə qarşı mübarizəsinin təsvirinə həsr olunub. Bu mübarizədə ingilis xalqı həlledici rol oynayır. Romandakı xalq obrazları, sanki, tədricən bütün qətiyyətli və cəsarətli insanlar qrupuna toplaşır, Fron de Boefa qalasına hücum edən qəhrəmanın yenilməz dəstəsinin obrazına qovuşur. Xalq qəzəbinin güclü dalğasının hücumu altında nə Front de Boeuf xidmətçiləri, qorxaq və alçaqlar, nə də de Bracy və Boisguillebert kimi veteran səlibçilər müqavimət göstərə bilirlər. Xalq tərəfindən dağıdılmış köhnə feodal yuvasının, qətl və zorakılıq yuvasının ölümünün acınacaqlı mənzərəsi təkcə Ayvənhəunun ən güclü yeri deyil, həm də V. Skottun bir ziyalı kimi məharətinin ən yaxşı ifadələrindən biridir [30, s. 10]. Yazıçının canlı və yaddaqalan obraz yaratmaq üçün müraciət etdiyi cəsarətli Lokslı, çoxsaylı ingilis xalq nağıllarının qəhrəmanı Robin Qud oxucuların diqqətini cəlb edir. Robin Qud haqqında, möcüzəvi Robin haqqında balladalar ingilis xalq sənətinin ən yaxşı abidələri sırasındadır. Onlar qədim xalq etirazını - xalqın tapdalanmış maraqlarının cəsarətli müdafiəçisi, tapdalanmış hüquqlarının qisasını almaq arzusunda təcəssüm olunmuş ingilis kəndlilərinin öz zölmkarlarına nifrətini Robin Qud obrazında əks etdirmələri ilə diqqət çəkirlər. Robin Qud - Loxley turnirdə görünür, İshaqı yəhudinin yerinə qoyur və ertəsi gün yeomenlərin, oxatanların yarışmasında qalib gəlir, 50 qızıl üçün Şahzadə Conun xidmətinə getməkdən imtina edir, layiq olduğu 20 qızıldan imtina edir ... və nəhayət, Fron de Boefa qalasına hücum edir və Kral I Riçardı xilas edir. Tarixi, həqiqi I Riçardda saray xüsusiyyətləri, qardaşı knyaz Conun hərisliyindən və hansısa Fron de Boeufun qəddarlığından heç də aşağı olmayan feodal-quldurun iyrənc qəddarlığı və tamahkarlığı xarici cəngavər-feodal təhsili ilə iç-içə idi. Aslan Ürəkli Riçardın müharibə və basqınlarının tarixi Valter Skottun yaratdığı cəlbedici obraza qəti şəkildə zidd olan iyrənc faktlarla doludur. Maraqlıdır ki, K.Marks orta əsrlər İngiltərəsinin tarixini tədqiq edərək Aslanürəkli Riçard haqqında belə bir çıxarış etməyi lazım bilmişdir: Uzungörənlik, şərəf və bəsirət onda (Riçard - M.M.) kobud qəddarlıqla və xalqın işlərinə tam biganəliklə birləşmişdi [30, s. 334]. Kobud qəddarlığı, namus məsələlərinə tam biganəliyi V.Skottdakı Aslanürəkli Riçard obrazında görmürük. Tarixçilərin fikrincə, I Riçard Plantagenet bütün hakimiyyəti dövründə cəmi bir neçə ay İngiltərədə olmuşdur. Qalan vaxt onun

təlatümlü hakimiyyətini (1189-1199) dolduran sonsuz hərbi macəralara sərf olundu. Tarixçi Kirill Andersonun qeyd etdiyi kimi [12], eyni Riçard əslində kitabın səhifələrindəki kimi özünü o qədər də təqdirəlayiq aparmayıb (Ayvənhəu romanı – M.M.). Bəzi mənbələrə görə, Siciliyanın Messina şəhərinin sakinləri onu Müqəddəs Torpağa gedən yolda amansızcasına və qanlı şəkildə taladığı Aslan Ürək adlandırıblar. Ona verilən ləqəb isə qorxmazlıqdan deyil, ingilis kralının sərtliyindən xəbər verirdi. [20, s. 10]. Lakin, Riçardı ideallaşdıran Valter Skott, buna baxmayaraq, bunu bir qədər aşdı və hətta, xüsusən rus, sovet və əksər postsovet oxucularının gözündə onu tamamilə ədalətli bir insanla müqayisə edərək onu aşağıladı.

Yazıçı onlardan sui-istifadə etmədən romanlarının dilinin, o cümlədən Ayvənhəunun bütövlükdə müasir ingilis dilinin əsas lüğətinə uyğun olmasına çalışır. Və bu imkanlardan bütün yaşayış sərvətlərində istifadə etdi. V.Skottun romanlarının rus dilinə yaxşı tərtib edilmiş tərcümələrində, xüsusən də E.Beketovanın Ayvənhəu romanının tərcüməsində dilə olan bu artan qayğı, demək olar ki, tamamilə ötürülür. Bununla yanaşı, oxucu həm romanın təsviri fəsillərində, həm də personajların nitqinin orijinallığında V.Skottun lüğət zənginliyini tutur. Ayvənhəu romanındakı personajların nitqinin ingilis, fransız və latın dillərindəki ifadələrdən istifadə edərək canlı rəngarəngliyi oxucunu heç də yormur. Bu da *pax vobiscum*dur [53, s. 227; 28, səh. 266] yalançı keşişdən, bu, Şahzadə Conun ağzından çıxan *laissez aller*dir [53, s. 126; 28, səh. 136], daha çox şahzadə Conun xarakterini vurğulayır və onun ingilis dilində deyil, fransızca danışdığını, ümumiyyətlə Con deyil, Jean olduğunu göstərir, lakin yazıçı Ayvənhəu romanının səhifələrində Şahzadə Con olduğunu və ingiliscə danışdığını yazır. Bu, doğrudan da tarixi həqiqətdən uzaqlaşmadır! Amma əgər Şahzadə Con hələ də Jean deyil, Condursa, o zaman Aslan Ürəkli Riçard artıq *Coeur-de-Lion*dur [35, s. 74, 519 və s.]. Burada tarixi həqiqətdən heç bir sapma yoxdur. Maraqlıdır ki, Valter Skott fransız dilli ingilis kralının fransız dilli ləqəbindən rus dilinə tərcümə edənlərdən daha az və əsl adı olmadan istifadə edir. VII fəslin əvvəlində V.Skottun sadəcə olaraq Riçardı var [35, s. 74] və E.Beketovanın tərcüməsində Şirürəkli Riçard adı ilə təqdim edilir [32, s. 81]. Maraqlıdır ki, Ayvənhəu romanının qəhrəmanlarının yarısının fransızdilli olmasına baxmayaraq, romanda fransız dilində o

qədər də ağır əlavələr yoxdur. Belə bir fakta rus yazıçısı Lev Tolstoyun 4 cilddən ibarət “Hərb və Sülh” romanında rast gəlmək olar. Romanda dialoqların əksəriyyətində fransız dilindən, fransız dilli ifadələrdən istifadə edilib. Volter Skott oxucunu xarici dillə narahat etmədən və onu çoxlu anlaşılmaz sözlərlə çaşdırmadan, dövrü xarakterizə etmək üçün inamla bütün dil zənginliyindən istifadə edir. V.Skottun romanı təkcə romantik ideallığı ifadə etmir, həm də gələcəyə yönəlikdir. O, yazıldığı zamana uyğun gəlir, oxucuya ətraf həyatda baş verənlərin mahiyyətini anlamağa kömək edir. R.Samarin yazır ki, Ayvənhəu romanının hərəkəti XII əsrdə oynanıb, lakin onun yazıldığı keşməkeşli dövrün əks-sədaları var. Romanın bir çox səhifələrindən keçən köhnə İngiltərənin həyatında başlanğıcda olan sarsıntı hissi, şübhəsiz ki, V.Skott tərəfindən onun dövrünü dolduran parlaq tarixi inkişafın, irəliyə doğru hərəkətin hissi ilə şərtlənir [30, s. 13]. 19-cu əsrin əvvəllərində ingilis cəmiyyətində feodalizmin bir çox qalıqları hələ də mövcud idi, lakin onlar yeni ictimai münasibətlərin artan basqısı altında artıq yox olmaqda idi. 1891-ci il hadisələrinə şairlər Lord Bayron və Persi Biş Şelli inqilabi şeirləri ilə, V.Skott isə “Ayvənhəu” romanı ilə cavab verdilər. Kimin cavabı daha yaxşıdır? Yeri gəlmişkən, tarix bu suala hələ dəqiq cavab vermir. Kim daha yaxşı yaşayır, inqilabçıların arxasınca getməyən ingilis xalqı, yoxsa əcdadlarının arxasınca getmiş postsovet xalqları? Hər halda, V.Skottun romanları oxunub, oxunulur və oxunulacaq. Təkcə keçmiş bütün tarixi ləzzəti ilə sədaqətlə canlandırdıqlarına görə deyil, həm də şəxsi həyatın, sadə insanların taleyinin cəmiyyətin həyatı ilə, dövrünün tarixi hadisələri ilə bu dünyanın böyük insanların və xalqların taleyinin bağlılığını göstərdiyinə görə. Həmişə olmasa da, misal olaraq, keçmişin tarixi şəxsiyyətlərinin indiki nəslə əvvəlkindən daha yaxşı iş görə bilmirsə, müəllif təxəyyülünün yaratdığı o qəhrəmanlardan yaxşı nümunələr göstərmək olar. Bu estetik prinsipi ilk dəfə ingilis şairi və yazıçısı Valter Skott həyata keçirərək, əslində yeni ədəbi janr, tarixi roman janrını yaratdı. Beləliklə, təsadüfi deyil ki, tarixi roman janrı bədii ədəbiyyatda ən çətin janrlardan biri hesab olunur. Özgə dövr insanların mədəniyyətini, həyat tərzini, adət-ənənələrini canlandırmaq müəllifdən müxtəlif sahələrdə fundamental biliklərə malik olmağı, geniş faktiki materialda səlis danışmağı, uzaq keçmişin

hadisələrini qabaqcıl elmi metodologiya əsasında obyektiv qiymətləndirmək bacarığını tələb edir.

Bu yanaşma bir tarixçi üçün kifayət edər, yazıçı üçün yox. Bəşəriyyət tarixçiləri minilliklər boyu tanıyır. Ancaq tarixi romanların müəllifləri yalnız müasir dövrlərdən tanınır. Bu təsadüfi deyil. Bu janr çox çətindir. Tədqiqatımızda onun yaradıcısı Valter Skottun bu janra necə gəldiyini, dövrümüzün dastanını - realistik və romantikliyi üzvi şəkildə birləşdirən yeni, əvvəllər məlum olmayan ədəbi janr olan tarixi romanı necə yaratdığını izlədik.

Tarixi və estetik iki elementi uğurla birləşdirən Valter Skott dövrün diktəsini və onun tələblərini əks etdirən yeni ədəbi janr yaratdı. Bəzi tarixi eskizlər Stendhal üçün uğurlu oldu, məsələn, Parma monastırındakı Vaterloo döyüşünün təsviri. Bunu V.Skotta paxıllıq edən Stendal özü də başa düşərək yazırdı ki, Valter Skottu böyük insan elan etməkdə maraqlı olan insanların sayı nə qədər çox olsa da, o, riyakarlıq maskası taxmayacaq. Şotland yazıçısının şöhrətinin yarıya enməsi üçün on il kifayət edər [24, s. 16]. Stendal yanıldı. Təsadüfi deyil ki, A.S.Puşkin artıq Valter Skottu V.Hüqodan da yüksək qiymətləndirir [25, s. 59]. Keçmişdə baş verən hər hansı əsəri tarixi roman kimi təsnif etmək olarmı? Əlbəttə, yox, bu, V.Hüqo və Stendal kimi böyük ustadların işini sübut edir. Stendal V.Skotta paxıllıq edirdi. Onların romanları tarixi keçmişin hadisələrini parlaq şəkildə təsvir etmələrinə baxmayaraq, tam tarixi adlandırmaq olmaz. Valter Skott fərqlidir. Valter Skott belə bir müəllif oldu. Təsadüfi deyil ki, D.Burt V.Skottu yüz ən yaxşı yazıçı sırasına daxil edir. (hər şeydən əvvəl V.Skotta yeni janrın - tarixi romanın yaradıcısının şöhrətini təmin edən yeniliyinə görə.) Skottun ədəbi nailiyyətlərinin hər hansı bir qiymətləndirilməsində, indiyə qədər gəlib çatmış ən yaxşı kitablarının cəlbediciliyindən başqa, hər şeydən əvvəl onun ədəbi əsasları sarsıdan yeniliyini və digər romançılara təsirini nəzərə almaq lazımdır. Skottdan sonra roman həqiqəti sübut etmək üçün özündən əvvəlkindən qat-qat ağır vasitəyə çevrildi [27, s. 322].

Təbii ki, V.Skottun romantizmi hamını sevindirə bilməzdi. Stendalın romantikasını belə bəyənmədi (bəlkə də paxıllıqdan). Hətta Ayvənhəu romanını parodiya etməyə cəsarət edən realist V.Tekerey onu sevmirdi [25, s. 60]. Amma

romantik C.Bayron V.Skottun romanlarından həzz alırdı. Valter Skottun əsərlərindən daha maraqlı oxuma bilmirəm. Mən onun bütün romanlarını ən azı 50 dəfə oxumuşam yazırdı [28, s. 57]. Valter Skottun tamamilə haqlı olaraq inandığı kimi, tarixi romanın müəllifi həm əhəmiyyətsiz hadisələri, həm də böyük tarixi hadisələri başa düşməkdə eyni dərəcədə azad olmalıdır. Həm böyük tarixi hadisələri, həm də əhəmiyyətsiz hadisələri eyni dərəcədə sərbəst dərk etmək, tərənnüm etdiyi dövrün adət-ənənələrinin bugünkü adətlərdən nə ilə fərqləndiyini, müəllifin sanki ölümlərlə dirilərin müasiri olduğunu başa düşməkdə ona kömək edəcək. Fərdi xüsusiyyətləri ailədən ayırmaq, o qədər güclü və oxunaqlı təxəyyül oxucunun qarşısında o dövrün adət-ənənələrinin mənzərəsini yaradır və onu dram personajları, onların düşüncə və hərəkətləri ilə yaxından tanış edir [26, s. 175]. V. G. Belinskinin sözləri ilə desək, Valter Skott zəmanəmizin dastanını – tarixi romanı yaratdı, daha doğrusu, təxmin etdi [29, s. 376]. Tarixçi Anderson yazır: Macəra romanlarının müəlliflərindən hər hansı birinin öz personajlarına bəxş etdiyi şücaətlərin və inanılmaz sərgüzəştlərin ən azı onda birini alması nadirdir... [20, s.5]. 1814-cü ildən (Vayverli romanının nəşri) 1832-ci ilə qədər keçən on səkkiz il ərzində (son romanı Parisli qraf Robert məhz bu ildə, yazıçının ölüm ili kimi nəşr olundu) 30-a yaxın roman yazılıb. Təbii ki, o tamamilə şotlanddır, onun soyadı Skott rus dilinə tərcümədə şotlanddan başqa bir şey ifadə etmir, onun yaradıcılığı təkcə şotlandiya mövzusu ilə məhdudlaşmır. Onun romanları Aslanürəkli Riçard (Ayvənhəu) və Kraliça I Elizabet Tudorun (Kenilvort) dövründə oxucunu İngiltərəyə aparır, 17-ci əsrdə və ondan əvvəlki dövrdəki ingilis burjua inqilabının insanlarından və hadisələrindən bəhs edir. (The Adventures of Nagel, Voodstok, Puritans) və s. V. Skottun və digər ölkələrin işinə təsir edir. Müxtəlif ölkələrə və dövrlərə müraciət edən V.Skott insan icmasının məkan sərhədlərini genişləndirir və ümumi mənşələrə qayıdan nəsillərin müvəqqəti davamlılığını dərinləşdirir. Beləliklə, Valter Skottun Avropanın demək olar ki, min illik tarixini ehtiva edən tarixi romanlarının kifayət qədər geniş xronoloji çərçivəsi: 11-ci əsrin sonu (Qraf Robert Paris, U. Skottun son romanı) - 18-ci əsrin ortaları (Veyverli, V. Skottun ilk romanı).

Təbii ki, çoxcildli “Napoleonun həyatı” V. Skottun müasir həyatına daha yaxındır, lakin yazıçının tarixi romanı deyil, daha çox sadə bir tarixçinin əsəridir. Maraqlıdır ki, ingilis yazıçısının hətta ilk romanında da onun indiki ilə (altmış il əvvəl) əlaqəsi birbaşa vurğulanır. Və sonra Valter Skott geriye nəzər salaraq Avropanın son minillikdəki bütün tarixini təqdim edir. Valter Skottun tarixi retrospektivinin Səlib yürüşlərinə gedib çıxması təsadüfi deyil. Məhz onlarda dahi müəllif tarixi prosesdə şəxsi və ictimai münasibətləri görə və başqalarına göstərə bilmişdir.

V. Skottun bütün romanları yazıçının və oxucuların istədiyi kimi bitmir. Yazıçı tarixi şəxsiyyətlə əslində olduğundan fərqli davrana bilmir və oxucunun rəğbəti həmişə müəllifin qərarı ilə üst-üstə düşməyə bilər. Buna baxmayaraq, V. Skottun bir çox romanları xoşbəxt sonluqla bitir, yazıçıları həyat həqiqətindən geri çəkilməkdə və vulqar oxucu zövqlərini ovmaqda günahlandırdıqları çox xoşbəxt son. Amma nəhayət, pis və saxta olan xoşbəxt sonluq deyil, onun motivasiyəsiz, inandırıcı olmayan, xarakterlərin və hərəkətlərin inkişafında bədii məntiqin olmamasıdır.

Ədəbiyyat tək-cə ümumbəşəri deyil, həm də fərdi təsvir edir. Fərdi həyatda xoşbəxt sonluq, şəxsi xoşbəxtlik heç də qeyri-təbii və süni görünmür. Sosial şəər üzərində qələbəyə həm ədəbiyyatda, həm də həyatda nail olmaq çətindir.

Yalnız bir sistem olaraq sosializmin dağılması, SSRİ-nin, Yuqoslaviyanın, Çexoslovakiyanın dağılmasına səbəb oldu. Amma şərlə mübarizə tək-cə şəri inkar etməyə deyil, hər şeydən əvvəl yaxşılığın təsdiqinə əsaslanır: insan nəinki nəyəsə qarşı, ilk növbədə nəyəsə görə mübarizə aparır. Və bu halda xoşbəxt sonluq yalnız qələbənin mümkünlüyünü deyil, həm də qaçılmazlığını təsdiq edir. Ola bilsin ki, MDB ölkələrində insanlara cəmiyyəti şəxslərdən üstün tutmağı öyrədirlər və çox vaxt nəyəsə görə, ya da heç olmasa konkret nəyəsə görə yox, daha çox mücərrəd, mövcud olmayan bir şey (sosializm, kommunizm və s.) uğrunda mübarizə aparırlar.

İstər Tolstoy, istər Nekrasov, istər Turgenev... Lakin I. S. Turgenev özü hesab edirdi ki, hər hansı bir sənət həyatın ideala çevrilməsidir [30, s. 332]. Valter Skottun yaxşılığın təsdiqində isə həmişə şəer üzərində qələbənin mümkünlüyünü və qaçılmazlığını görmək olar. Bir neçə onilliklər ərzində Valter Skott Avropanın ən

məşhur yazıçılarından biri idi. Romançılar onu təqlid edirdilər (ən azı bunu etməyə çalışırdılar), bacarmayanlar isə Stendala qibtə edirdilər [24, s. 16]. Tarixçilər V. Skottta öz elmi əsərlərinin ilhamvericisini görürdülər (Rusiyada, əksinə, tarixçi N. M. Karamzin şair A. S. Puşkini tarixi romanlar və dramlar yazmağa ruhlandırır), bəstəkarlar onun süjetləri əsasında operalar yazır, rəssamlar rəsmlər çəkirdilər. Höte onun haqqında həvəslə danışır [21, s. 332], A.S.Puşkin onu Şotland sehrbazı adlandırmış və artıq qeyd etdiyimiz kimi, onu V.Hüqodan da yüksək tutmuşdur [25, s.59], V. G. Belinski V. Skottu dövrümüzün böyük dahisi hesab edirdi [30, s. 332]. Ancaq bir müddət keçdi və yazıçının şöhrəti getdikcə azalmağa başladı. Yeni nəsillər onun tarix biliyini, insan qəlbini dərk etməyi inkar edirdilər. Hətta onun əsərlərinin, xüsusən də Ayvənhəu romanının parodiyaları var idi. V.Tekereyin ona parodiya etməsi nəyə dəyər [25, s. 60]. V.Skottun oxuduğu hisslərdə qeyri-səmimilik, üslubda isə həddən artıq söz-söhbət hiss etməyə başladılar. Görünürdü ki, paxıl Stendalın peyğəmbərliyi [24, s. 16] gerçəkləşir. Yalnız uşaqlar Valter Skotta xəyanət etmədilər. Ona inandılar, romanlarını oxudular. Valter Skott uşaqlar üçün yazıçıya çevrildi. Böyüklərin unutmada uzun sürmədi. Yazıçı əvvəlki şöhrətinə qayıtdı. Çox güman ki, bir yetkinin Valter Skottun işini başa düşməsi üçün vaxt lazım idi. Duyğular dərhal hərəkət edir. Ağılın işləməsi üçün vaxt lazımdır. Şotland sehrbazının əsərləri yenidən geniş şəkildə oxunur, yenidən nəşr olunur, bir çox dillərə tərcümə olunur, Valter Skottun süjetləri əsasında opera və rəsm əsərlərinə filmlər əlavə edilir. Valter Skottun yaradıcılığının davamlı universal dəyəri haqqında olmasa da, onun Şotlandiya və Birləşmiş Krallıq hüdudlarından kənarında populyarlığı sübut edir. N.N.Tixonov yazır ki, Böyük yazıçının ikinci doğulması bir daha sübut edir ki, əsl istedad və ilhamlı əsərlər ölmür, əsrlər boyu yaşayır, müvəqqəti unudulmuşluğa, bəzən isə açıq düşmənçiliyə qalib gələrək, insanlara daima bədbəxtlik mənbəyi kimi xidmət edir. [21, s. 233].

Beləliklə, aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- 1) tarixi roman janrı keçmişin parlaq hadisələrinin dirçəlişini nəzərdə tutur;
- 2) bu dirçəliş ədəbi forma geyinmiş yaddaşdan irəli gəlir;

3) dirçəliş təkcəoxucunun marağını təmin etməyə deyil, həm də müəyyən ibrət dərslərini – mənəvi, psixoloji, tarixi və s.

2.2. Epiqrafların tərcüməsində obrazların uyğunsuzluğu

Tədqiqat zamanı bədii tərcümədə reallıqların ötürülməsi problemi ilə bağlı heç bir əsərə rast gəlinməmişdir, çünki mətnin üslubundan asılı olmayaraq reallıqların tərcüməsinə bir yanaşma mövcuddur. Bu səbəbdən, bu bölmədə, hər birinin öz yanaşması olan müxtəlif müəlliflər tərəfindən təklif olunan reallıqların ötürülməsi üsullarının təsnifatını nəzərdən keçirəcəyik.

Bununla belə, onların hər biri mətnin artıq reallıqlarla yüklənməməsi üçün reallıqları tərcümə edərkən ölçüyə riayət etməyin vacibliyini qeyd edirdi.

Reallıqları tərcümə edərkən alıcının (oxucunun və ya sifarişçi tərəfi) özünü, onun bilik və yaşını nəzərə almaq lazımdır. Əgər alıcının mətni adekvat qavramaq biliyi yoxdursa, o zaman tərcüməçi lazımi tərcümə texnikasından və ya tərcümə şərhindən istifadə etməklə bilik boşluğunu doldurmalıdır.

Həmçinin realilərin tərcümə üsulu konkret mətnin janr xüsusiyyətlərindən asılıdır, məsələn, elmi mətnlərdə realilər çox vaxt termin olur və buna görə də onu termin kimi tərcümə etmək lazımdır. Lakin bədii ədəbiyyatda seçim mətnin xarakterindən asılıdır, məsələn, uşaq hekayəsidirsə, o zaman alıcıya tanış olmayan reallıq meydana çıxanda transkripsiyadan qaçmaq, əvəzində tərcümə şərhini təqdim etmək lazımdır; elmi populyar əsərlərdə tərcümə şərhələrini də təqdim etmək lazımdır, çünki bu növ işin istiqaməti koqnitivdir; dramatik əsərlərdə haşiyələrdəki izahlardan qaçınılmalıdır; macəra romanında isə transkripsiya janra xas olan ekzotizmi çatdıracaq.

Ehtimal ki, təsviri və təxmini tərcümələr və ümumiləşdirmə ən çox yayılmış tərcümə üsullarına çevriləcəkdir.

Romanda dövrün tarixi ləzzəti aşağıdakı üsullardan istifadə etməklə yaradılmışdır:

1. birbaşa tarixi şərh,
2. dövrün təfərrüatları (interyer, geyim, adət-ənənələr),
3. tarixi personajların olması.

Gəlin mətnlə işləyək və dövrü canlandıran sitatlar seçək. Biz ilk növbədə tarixi nəsrde əsas vasitə olan birbaşa tarixi şərhə diqqət yetirəcəyik. Biz bu sitatlarla artıq Puşkin və Qoqolun əsərlərində rastlaşmışıq. Lakin adları çəkilən müəlliflərin bilavasitə tarixi şərhləri kifayət qədər lakonik idisə, o zaman Valter Skottun romanında hadisələrin müfəssəl təsvirini görürük, müəllif XII əsrdə İngiltərədə yaranmış tarixi vəziyyəti bizə cəlb edir. Beləliklə, mətnə keçək. Budur feodal parçalanması haqqında deyilənlər.

Zaman keçdikcə orada təsvir olunan hadisələr I Riçardın hakimiyyətinin sonuna, kralın uzun sürən əsirlikdən qayıtmasının sonsuz zülmə məruz qalan çarəsiz təbəələrə arzu olunan, lakin onsuz da qeyri-mümkün göründüyü zamanlara aiddir. Stefanın hakimiyyəti illərində hədsiz gücə malik olan, lakin tədbirli II Henrixin kral hakimiyyətinə tabe olmaq məcburiyyətində qalan feodallar əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi indi də qəzəblənir; İngilis dövlət şurasının özbaşınalıqlarını məhdudlaşdırmaq üçün zəif cəhdlərinə məhəl qoymayaraq, qalalarını gücləndirdilər, vassalların sayını artırdılar, bütün rayonu itaət və vassallığa məcbur etdilər.

Anqlo-Sakson və Normanlar (yerli insanlar və fatehlər) arasındakı qarşıdurma:

Norman hersoqu Uilyam tərəfindən İngiltərənin fəthi feodalların zülmünü xeyli artırdı və aşağı təbəqələrin iztirablarını daha da dərinləşdirdi. Dörd nəsil normanların və anqlo-saksların düşmən qanını bir-birinə qarışdırma bilmədi və ya biri hələ də qələbəyə sevinən, digəri isə öz müharibəsinin nəticələrindən əziyyət çəkən bir-birinin nifrət etdiyi xalqların ümumi dilini və qarşılıqlı maraqlarını uzlaşdırma bilmədi. Demək olar ki, istisnasız olaraq, Sakson knyazları və sakson zadəganları ya məhv edildi, ya da mülklərindən məhrum edildi; atalarının torpaqlarını özündə saxlayan xırda sakson sahiblərinin sayı da az idi. Krallar daim qanuni və qeyri-qanuni tədbirlərlə əhalinin fəth edilənlərə fitri nifrət hissi keçirən hissəsini zəiflətməyə çalışırdılar. Norman mənşəli bütün monarxlar öz soydaşlarına açıq-aydın üstünlük verirdilər.

Adi insanların mövqeyi:

O vaxt ingilis xalqı kifayət qədər acınacaqlı vəziyyətdə idi... Feodalların zülmü və meşələrin mühafizəsi haqqında qanunların amansız tətbiqi nəticəsində ümitsizliyə qapılan bir çox kəndlilər meşələrdə hökmranlıq edən böyük dəstələrdə birləşdilər.

Öz növbəsində, zadəganlar, avtokratik hökmdarlar rolunu oynayaraq, öz ətraflarına quldur dəstələrindən çox da fərqlənməyən bütöv dəstələr topladılar... Təəccüblü deyil ki, belə çətin mövcud şəraitdə ingilis xalqı indiki dövrdə və böyük fəlakətlərlə üzləşdi. gələcəkdə daha da pis qorxmaq üçün hər cür səbəb var idi. Bütün pisliliklərlə yanaşı, bütün ölkəyə təhlükəli yoluxucu xəstəlik yayılıb. Cəmiyyətin aşağı təbəqələrinin çətin həyat şəraitində özü üçün münbit zəmin taparaq, çoxlu qurbanlar aldı və sağ qalanlar tez-tez gözlənilən bəlalardan xilas olan ölümlərə həsəd apardılar.

Beləliklə, ətraflı, birbaşa tarixi şərhə Valter Skott 12-ci əsr İngiltərədəki vəziyyəti təsvir edir. Romanın əsas hadisələri də məhz bunun fonunda cərəyan edir. Tarixi romandan danışarkən situasiyanın təsvirinin, personajların geyiminin də böyük rolunu qeyd etdik. Valter Skott buna böyük diqqət yetirir, qəhrəmanlarının xarici görünüşünü ətraflı təsvir edir. Bir misal götürək.

Onun paltarı hansısa heyvanın aşılınmış dərisindən tikilmiş, kürklü bir dəri gödəkçədən ibarət idi; zaman-zaman kürk o qədər köhnəlirdi ki, qalan bir neçə qırıntıdan onun hansı heyvana aid olduğunu müəyyən etmək mümkün deyildi. Bu ibtidai xalat sahibini boyundan dizinə kimi örtmüş və onun üçün adi paltarın bütün hissələrini əvəz etmişdir. Yaxası o qədər geniş idi ki, gödəkçə bizim köynəklər və ya köhnə zəncirli poçt kimi başın üstünə geyilirdi. Gödəkçənin bədənə tam uyğun olması üçün onu mis qapaqlı geniş dəri kəmərlə dartıblar. Kəmərdən bir tərəfdən torba, digər tərəfdən tütəkli qoç buynuz asılmışdı. Onun kəməmindən buynuz saplı uzun enli bıçaq çıxdı; belə bıçaqlar elə oradaca, məhəllədə hazırlanırdı və artıq Şeffild adı ilə tanınırdı. Bu adamın ayaqlarında sandal kimi ayaqqabılar vardı, ayı dərisindən qayışlar və şotlandların adəti üzrə dizləri çılpaq qoyaraq danaların ətrafına daha incə və ensiz qayışlar bağlanmışdı.

Beləliklə, biz tarixi romanda tarixi şərhin və geyimin ətraflı təsvirinin rolunu araşdırdıq. Bu janrın işində eyni dərəcədə mühüm rolu tarixi bir xarakter oynayır. Valter Skottun Ayvənhəu romanında əsas tarixi şəxsiyyət İngiltərə kralı Aslan ürəkli

Riçard idi. Onun romandakı obrazı sirr və romantizm pərdəsi ilə örtülmüşdür. O, əvvəlcə Qara Cəngavər, sonra isə Asma Kilid Cəngavəri adı altında gizli görünür. Əvvəlcə o, oxucular tərəfindən tənhalıqda qazanılan şöhrət böyük bir ordunun başında şöhrətdən daha əziz olan sadə bir cəngavər kimi qəbul edilir. Lakin bu obrazda həm fiziki, həm də mənəvi güc var və get-gedə üzə çıxır. Görək, qalanın mühasirəsini seyr edən Rebeka ona hansı xüsusiyyəti verir.

O, ziyafətə gedən kimi döyüşə qaçır. Onun zərbələrini sadəcə əzələ gücü idarə etmir - deyəsən düşməne vurulan hər zərbəyə bütün ruhunu qoyur. Bir adamın əli və ürəyi yüz adama qalib gələndə bu, dəhşətli və əzəmətli bir tamaşadır.

Cəsarət, alicənablıq və nəciblik kimi xüsusiyyətlər əslində İngiltərə kralına xas idi. Amma heç şübhəsiz ki, V.Skottun romanında öz xalqının mənafeyini düşünən, təbələrini səmimiyyətlə sevən füsunkar, sadə insan və müdrik döyüşçü kimi görünən Riçard obrazı tarixi həqiqətdən uzaqdır. Tarixi, həqiqi Riçardda saray təhsilinin xüsusiyyətləri feodalın iyrenc qəddarlığı və tamahkarlığı ilə iç-içə idi. Riçardın müharibə və basqınlarının tarixi V.Skottun yaratdığı cəlbedici obraza qəti şəkildə zidd olan iyrenc faktlarla doludur. Əsl Aslanürəkli Riçard İngiltərənin sadə xalqına o qədər də yaxın deyildi, onları feodal qalalarına hücumla sövq etmədi, bu qədər ədalətli və müdrikliklə mühakimə etmədi.

V. Skottun Ayvənhəu romanının ikinci fəsili bu epiqrafla başlayır.

*A Monk there was, a fayre for the maistrie,
An outrider that loved venerie;
A manly man, to be an Abbot able,
Full many a daintie horse had he in stable:
And whan he rode, men might his bridle hear
Gingeling in a whistling wind as clear,
And eke as loud, as doth the chapell bell,
There as this lord was keeper of the cell.*

—Chaucer [54, p. 24]

Bu hissə Çoserin bir şeirindədir. 17-ci əsrdə yaşamış ingilis şairi Co Drayden hesab edirdi ki, Çoser ingilis dilinin banisidir. Çoser 14-cü əsrdə yaşayıb. Valter Skottun yaradıcılığı isə 19-cü əsrə təsadüf edir. Əlbəttə ki, Çoserin zamanındakı şeir dili ilə V. Skottun zamanındakı poeziya dili fərqli idi. Həmçinin Çoserin dövründəki klassik ingilis dili ilə V. Skottun zamanındakı ingilis dili də eyni deyildi. V. Skott “Ayvənhəu” əsərində arxaizmlərdən istifadə etsə də, romanın dili 3-4 əsr əvvəlki ingilis dilindən fərqlənir. Bu nümunədəki bəzi sözlərə diqqət edək:

Tərcüməsi:

Bir rahib vardı, monastr müfəttişi idi,

Gözəl at sürən idi, ovu, bir də Allaha ibadəti sevərdi,

Çox gözəl insandı bu rahib,

Tövləsində çox tərifli atlar var idi:

Hətta külək vıyıldasa da,

Atını sürəndə cilovunun səsi uzaqdan aydınca eşidilərdi:

Elə bil, kilsə zəngi çalınırdı,

Bu kilsənin də keşişi özü idi. [5, s. 20]

Orta əsrlərə aid bir çox kitablar oxusam da, monastr müfəttişi anlayışına rast gəlməmişəm. Ayvənhəu əsərində hadisələr 12-ci əsrdə baş verir. Çoser bu şeiri 14-cü əsrdə yazıb. Həmin dövrlərdə müfəttiş anlayışı var idimi? Vatikan haqqında oxuduğum kitablarda vergi müfəttişi ifadəsinə rast gəlmişdim. Məhz vergi müfəttişindən söhbət gəldirdi həmin kitabda. O kitab 20-ci əsrdə yazılmışdı. 20-ci əsr məntiqi ilə bəlkə də hansısa yoxlama nümayəndəsinə müfəttiş demək olar. 12-14-cü əsrlər arasında belə bir termin, belə bir anlayış formalaşmışdı? Kilsələrdə yoxlamalar intibah dövrünün nəticəsi idi. Kilsə hakimiyyətinin mütləqiyyətindən bezən krallar və Avropa aydınları bu möhtəkirlikdən bezdikləri üçün müqavimət göstərməyə başladılar. Kilsələrdə ciddi yoxlamalar Renessans hərəkatının nəticəsində baş verdi. İntibah dövrü 14-cü əsrin sonlarından başlamışdı. Çoserin 14-cü əsrdə yaşadığını və intibahın vətəni İtaliyaya səfərlərini nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, Qılınxan müəllimin monastr müfəttişi ifadəsi doğrudur. Lakin bu məqamda başqa

bir sual yaranır. Tək bir şəxs həm monastır müfəttişi idi, həm də keşiş? “Fayre” sözünün tərcüməsini, ifadə etdiyi mənanı çox axtardım. Ancaq məntiqi nəticə tapa bilmədim. Şeirin tarixi çox qədimdir. Müasir elektron lüğətlər bu sözə oxşar başqa sözlər təklif etsə də, məna düz gəlmirdi. Şeirdə *daintie horse* ifadəsi var. Tərcümədə tərifli atlar kimi verilib, əslində Çoser şeirdə zərif atlardan bəhs edir. Bəlkə də tərifli atla zərif atlar anlayışlarını eyni saymaq olar. Ancaq Çoserin məlum misralarında iki tərəf var, hadisə və hadisəni nəql edən. Tərifli atlar dedikdə şeirdə iştirakçıların sayı artmış olur. Tərifli dedikdə o nəzərdə tutulur ki, atlar haqqında bir neçə şəxsin ümumi fikri var. Şeirdə sadəcə iki tərəf iştirak edir. Bu məntiqlə tərifli atlar ifadəsini zərif atlar kimi vermək daha doğru olardı. 3-cü misrada Çoser obrazın baş rahibliyə məqbul olduğundan bəhs edir. Tərcümədəsə bu fikir belə ifadə edilib. “Çox gözəl insandır bu rahib”. Tərcümədə məna qüvvətləndirici ədatlardan istifadə olunub. Orijinalda konkret olaraq küləyin növü və ya forması, daha dəqiq desək əlaməti ifadə olunub. *Wind as clear*. Bu ifadəni aydın külək, şəffaf külək, bəlkə də mülayim külək kimi vermək olardı. Tərcümədə həmin misra belə ifadə olunub “Hətta külək vıyıldasa da”. Küləyi təyin edici söz tərcümə edilməyib. Epiqrafların tərcüməsi romanın tərcüməsindən daha çətinidir. Çünki epiqraflar nəzmlədir. Şeir tərcüməsinin də özünə məxsus çətinlikləri var. Həm də ingilis dilində şeir vəznələri daha çoxdur və Azərbaycan ədəbiyyatına məxsus şeir formalarından tamamilə fərqlənir. Bu səbəbə görə də tərcüməçi formallıqdan daha çox məzmunla diqqət göstərməyə məcburdur. Məzmunun orijinallığını qorumaq naminə tərcüməçi nəzmi nəslə tərcümə edib. Fikrin orijinallığı forma orijinallığından daha vacibdir. Sonuncu misrada tərcümədə obrazın keşiş olduğu ifadə edilir. Əslində Çoser obrazın həm də hücrə gözetçisi olduğunu yazıb. Tərcümədə əlbəttə etnomədəni fərqlər, milli kultural xüsusiyyətlər çətinliklər yaradır.

V. Skottun “*Ayvənhəu*” romanının dördüncü fəslə bu epiqrafla başlayır.

*With sheep and shaggy goats the porkers bled,
And the proud steer was on the marble spread;
With fire prepared, they deal the morsels round,
Wine rosy bright the brimming goblets crown'd.*

Disposed apart, Ulysses shares the treat;

A trivet table and ignobler seat,

The Prince assigns— [54, p. 40]

Bu epiqraf aşağıdakı kimi tərcümə olunub

Qoyun, keçi, donuzlar kəsilməmiş, dəriləri soyularaq

Ətləri mərmər döşəmənin üstünə atılmışdı:

Tonqal qalanmış, kabab çəkilirdi,

Qədəhlərdə al şərab bərq vururdu.

Ayrıca ehtiram görmədən Uliss ziyafətə qoşulur,

Şahzadə onu üçayaqlı stolun arxasında əyləşdirir. [5, s. 41]

Romandakı ən çətin epiqraflardan biri, bəlkə də birincisi məhz bu epiqrafdır. Bu cür mürəkkəb epiqraf uğurla tərcümə edilib. Nəzərə alsaq ki, bu epiqraf Homerin “Odiseya” əsərindəndir, tərcümənin nə qədər mürəkkəb olduğunu anlaya bilərik. Bu epiqrafda ən kritik ifadələrdən biri proud steer- dir. Orijinalda ikinci misrada mərmər döşəmə üzərindəki əzəmətli donuz ətindən bəhs olunur, tərcümədə isə sadəcə ətlərin mərmər döşəmə üzərinə atılması qeyd edilir. Sual olunur ki, ətlər niyə döşəməyə atılmalıdır ki? Orijinalda ətlərin döşəməyə atılmasından söhbət gedirmi? 3-cü misranın tərcüməsi çox uğurludur. Ocağın hazırlanması tonqal qalanmış və kabab çəkilmiş kimi ifadə edilib. Ancaq bu məqamda da bir sual yaranır, axı kabab hazırlananda tonqal qalanmaz. Kabab şişə çəkiləndə manqal hazırlanır. Daha doğrusu öncə manqal hazırlanır, sonra kabablar şişə çəkilir. Tonqal qalansa, kabab yanar. Bu mənada tonqal sözü əvəzinə manqal sözü istifadə olunsa, daha uğurlu olardı. Bəlkə də bu məqamda tonqalın qalanması və kabab çəkilməsi ardıcıl hadisələr deyil, biri-birindən ayrı hadisələrdir. Ancaq orijinala baxanda məlum olur ki, ocaq hazırlanır. Həqiqətən də bu epiqrafı tərcümə etmək çətinidir. Homerin yazı dili, yazı forması, hadisələrə münasibəti, sonra həmin əsərin ingilis dilinə tərcüməsi, sonra ingilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcüməsi bir neçə müxtəlif və mürəkkəb proseslərdən ibarətdir. Tərcümədən tərcümədə əlbəttə ki, orijinalıq daha çox itir. Dördüncü misrada da müəyyən problemlər var. Bu misra belə tərcümə edilə bilərdi: “Bərq vuran al şərab qədəhlərdə taclandı”. Çünki həmin misrada orijinalda şərabın

qədəhlərdə taclanmasından söhbət gedir. Kiçik qüsurlar olmasına rəğmən bu tərcüməni uğurlu saymaq olar.

Dəfələrlə müxtəlif tarixi əsərləri oxumuş, bədii ədəbiyyatın roluna diqqət yetirmişik. Müəllif keçmişdə baş verən hadisələrdən bəhs edərək, ilk növbədə bu hadisələrə öz münasibətini, baxışını ifadə etməyə çalışır. Bu, V. Skottun Ayvənhəu romanı ilə baş verdi. Müəllifin vəzifəsi əsl tarixi personaj yaratmaq deyil, ona münasibətini, ən əsası isə sadə insanların personaja münasibətini çatdırmaqdır. Ona görə də roman təkcə tarixi salnamələrə deyil, həm də xalq balladalarına əsaslanır. Bilirik ki, folklor xalqın hadisələrə həqiqi baxışını əks etdirir. Konkret bir misal göstərmək olar - Qara Cəngavərin meşədə bir zahid rahibinin daxmasına rast gəldiyi, onunla tanış olduğu, onunla mahnı oxuduğu epizod. Bu epizod xalq balladasından götürülüb.

Xatırladaq ki, Ayvənhəu romanının əsas mövzusu anqlosakslarla – yerli əhali ilə norman fəthləri arasındakı mübarizənin təsviridir. Yazıçı özü də anqlosaksların tərəfindədir. Məhz buna görə də o, bədii ədəbiyyatın köməyi ilə şahın, yerli feodalların və sadə xalqın birliyini göstərmək istəyirdi. Müəllif öz sakson qəhrəmanlarına ən yaxşı xüsusiyyətləri - cəsarət, dürüstlük, nəciblik bəxş edir. Cedric Sax, Aethelstan, Ayvənhəunu belə görürük. Romanın müsbət personajları Norman cəngavərlərinə qarşıdırlar. Bunlar utanmaz və vicdansız, öz nəfsi məqsədlərinə çatmaq üçün ən aşağı və ən alçaq işlərə qadir olan insanlardır. Rovenanın oğurlanması, Rebekanın həbsi, yəhudi İshaqa işgəncə verilməsi səhnələri iyrəncdir. Normanların özbaşınalığının qurbanı olmuş Urfridanın taleyi faciəlidir.

NƏTİCƏ

XIX əsrin əvvəllərində ədəbiyyatda yeni bir janr - tarixi roman janrı yarandı. Tarixi roman romantizm dövründə, çox qısa bir dövrdə (30 il) meydana çıxdı, lakin mədəniyyətin inkişafı və sosial-psixoloji vəziyyətin dəyişməsi baxımından xüsusilə əhəmiyyətlidir. Mədəni və estetik cəhətdən romantizm cəmiyyətlə müqayisədə fərdə marağın artması, eləcə də reallıq dünyasından başqa, ideallığa, xəyal və fantaziya dünyasına qaçmaq istəyi ilə xarakterizə olunur. Bu cür ikilik romantik əsərin ab-havasını müəyyən edir. Avropa ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq şotland yazıçısı V.Skott əşya və hadisələrin formalaşmasında və inkişafında, onları əmələ gətirən şəraitlə üzvi əlaqədə və ən mühüm yollardan biri kimi onların idrak prinsipi kimi tarixçiliyə müraciət etmişdir. Nəticədə reallıqlar əks olundu, dünya ədəbiyyatına müstəsna sayda mövzular, süjetlər və süjetlər bəxş edildi. Ədəbiyyatşünasların çoxsaylı əsərləri tarixi roman janrının tədqiqinə həsr edilmişdir. Dissertasiya işinin “Valter Skott yaradıcılığında “Ayvənhəu” tarixi romanı” adlı birinci fəsildə tarixi roman janrının yaranma səbəblərindən, bədii estetik xüsusiyyətlərindən bəhs edilmiş və “Ayvənhəu” romanında istifadə edilən epiqrafların süjet xəttinə və müəllif üslubuna uyğun amillər baxımından təhlili verilmişdir.

Xüsusilə, filologiya və ədəbiyyatşünaslıq dərslərinə (G.İ.Boqin, A.A.Çuvakin, N.L.Verşinina və s.) bu janrla bağlı fəsillər daxil edilib, bir sıra məqalələrdə janrın özündən bəhs edilir (N.Y.Berkovski, F.B.Beşukova və başqaları). V. Skottun yaradıcılığı və xüsusən də onun ən məşhur romanlarından biri olan “Ayvənhəu”nun xüsusiyyətləri bir çox müəlliflər tərəfindən hərtərəfli nəzərdən keçirilib [16,s. 26; 16, s. 28]. İki ədəbi dövrün qovşağında yaranan V. Skottun tarixi romanı eyni zamanda ingilis romantizminin iyirmi illik inkişafını yekunlaşdıraraq realist romanın yaranmasına zəmin yaratdı. Lakin tarixi roman janrının özünün mürəkkəbliyi və çoxşaxəliliyi mövcud tədqiqatın onun mahiyyətini, mənasını və oxucu üçün cəlbediciliyini dolğun və hərtərəfli açdığını tam təsdiq etməyə imkan vermir. V.Skottun xüsusi məziyyəti, tənqidçilərin fikrincə, həmin dövrün əsas estetik tələblərini özündə cəmləşdirən yeni janrın - tarixi romanın yaradılmasıdır. Valter

Skott dövrümüzün dastanını - tarixi romanı yaratdı, və ya daha yaxşı desək, təxmin etdi [16, s. 11], V.G. Belinski V.Skottu tarixi romanın atası adlandırılrsa da, onun yaradıcılığında tək cə romantik deyil, həm də realist cəhətlər nəzərə çarpır. S.A. Orlovun fikrincə, yazıçının yaradıcılığı realist meyillərin romantik olanlardan üstün olduğu bir keçid hadisəsi idi [25, s. 56]. M.E. Elizarova V. Skottun tarixi romanının mühüm xüsusiyyətini - şəxsi həyatın təsvirinin tarixi hadisələrlə əlaqələndirilməsi metodunu, eləcə də yazıçının fərdin taleyinin tarixin inkişafından asılılığını vurğulamaq bacarığını qeyd edir [23, s. 71]. Köhnə həyat tərzinin yeni cərəyanlarla dəyişdirilməsinin qaçılmazlığını göstərmək bacarığı Skottu dövrünün digər yazıçılarından fərqləndirir. Deməli, o, “Ayvənhəu” romanında XII əsrin sonlarında İngiltərədə normanların sakslar üzərində qələbəsini, Kventin Dorvard romanında XV əsr Fransada kral hakimiyyətinin mərkəzləşdirilməsi zərurətini əsaslandırır.

Bu misallar ədəbiyyatşünaslara deməyə əsas verir ki, V.Skottun yaradıcılığı ədəbiyyatda tarixçiliyin inkişafı üçün əsas rol oynamış, XIX əsr realist romanının inkişafını müəyyən etmişdir. Onsuz da sonrakı nəsillərin yazıçılarından heç biri keçmiş indiki zamanla ayrılmaz əlaqədə təsvir edən Skottun təcrübəsini nəzərdən qaçıra bilməzdi. Antik dövrə müraciət edən Skott müasirliklə bağlı kəskin suallar qaldırdı. Tarixi romanda öz əksini tapmış tarixi hadisələr sayəsində müasir hadisələrə də onların prizmasından baxa bilirik. Üstəlik, müəllifin fəlsəfi-estetik problemlərə, məsələn: reallıq və uydurma probleminə, həyat həqiqəti və sənət həqiqətinə müraciətini qeyd etməmək olmaz; ünsiyyət problemi, insanlar arasında ünsiyyət və yalnız sözlə deyil. Skottun canlandırıdığı romantik ikilik həm də personajlar sistemində, daha doğrusu, personajların xeyir və şər qüvvələrinə mənsubiyyətləri və ya meyilləri ilə açıq şəkildə fərqlənmələrində reallaşdı. Bu baxımdan şotland yazıçısı Valter Skottun yaradıcılığı yeni ədəbi janrın - cəngavər macəra romanının formalaşmasıdır ki, burada saf düşüncə və ideallara malik nəcib insanların obrazları tarixi fonda ideallaşdırılır; onlar məkrli insanların obrazları ilə ziddiyyət təşkil edir, onların əsas və ya ticarət maraqları onları nalayiq hərəkətlərə sövq edir. Bəzən romantik müəlliflər xəyal etdikləri dünyanı kitablarda çəkirlər və boz rutin kitabdan

kənarda qalır, sadəcə olaraq nəzərdə tutulur. Məsələn, V.Skottun (Ayvənhəu 19-cu əsr oxucularından uzaq, orta əsrlərin parlaq dünyasıdır) romanları belədir. Romantik qəhrəman (müəllif kimi) dünya və digər insanlarla əbədi konfliktdədir. O, hamı kimi deyil, lakin müəyyən mənada müstəsna. Çox vaxt bu, gündəlik həyatın adi axarını pozan bir üsyançıdır. Romantiklər əsl qəhrəman kimi yalnız ruhu özü üçün ikinci bir dünya - xəyallar aləmini yaratmağa qadir olanları tanıyır.

Dissertasiya işinin “Valter Skottun “Ayvənhəu” romanında epiqrafların tərcüməsində obrazlılığın tamamlanması” adlı ikinci fəslində romanda işlənən epiqrafların tərcümə üsullarından, onların tərcüməsindəki müsbət amillərdən və qüsurlardan bəhs edilir. Həmçinin tərcümədə obyektivlik prinsipləri mövzusunda toxunulub.

Məhz bu romanda bu anın mənşəyi ələ keçirilir. Romantik əsərlər müəllifləri nəinki özləri belə ideal dünyaya girirlər, həm də oxucunu özləri ilə aparırlar. V.Skott yeni tipli tarixi roman yaradaraq, sonralar bədii təfəkkür metodu kimi inkişaf etmiş və çağdaş bədii-fəlsəfi-tarixi fikrin inkişafına böyük təsir göstərmiş xüsusi ədəbi yaradıcılıq növünü də kəşf etmişdir. V. Skottun öz qayğıları və çətinlikləri ilə şəxsi həyatı [21 , s. 47] və sadə insan münasibətlərini gördüyü baxış bucağı yeni oldu. Ayvənhəutarixi romanında romantizm kanonununun tələb etdiyi kimi, Gözəl Xanım obrazı məhəbbətlə yazılmışdır. Baş qəhrəman obrazında müəllif bədii intuisiya ilə elmi sənədləşməni də birləşdirə bilib. Ayvənhəu qanunları, andları və idealları ilə orta əsr cəngavərliyinin parlaq nümayəndəsidir. Skottun romanında cəngavər ideali böyük ölçüdə davranış, şərəf və zadəganlıq etalonuna çevrilir və yazıçının özü bu idealların dirijoruna çevrilir. Skottun bütün qəhrəmanları müxtəlif sosial təbəqələrə aiddir və bu obrazlar öz sonsuz rəngarəngliyi ilə uzaq dövrə (romanın vaxtı) xas olan ziddiyyətləri ifadə edir, lakin Skott tərəfindən müasir reallığın tarixi perspektivində romantik şəkildə yenidən düşünülmüşdür. Həm müxtəlif, həm də çoxsaylı məişət təfərrüatlarında, adət-ənənələrin təsvirində, nitqində orta əsrlərə aid xüsusi koloritlə boyanmış əlvan süjet, povestin dinamikası, demokrat kralın zadəganlığını, cəsarətini və ədalətini tərənnüm edən güclü ballada epik ənənəsinə əsaslanan personajlar oxucuda böyük maraq doğurur. Kral I Riçard romanda son dərəcə humanist monarx

kimi təqdim olunur: onun cəmiyyətində həm sadə rahib, həm də quldur Robin Qud özlərini bərabər şəraitdə hiss edə bilirlər, kral cəngavər duelinin iştirakçısına kömək edə bilir. Səhnə və epizodların müxtəlifliyi, hadisələrin sürətlə dəyişməsi Skottun dövrün və personajların təsvirində Şekspir ənənəsinə sadıqlığına dəlalət edir. Biz N.A-nın fikri ilə razıyıq. Solovyevin fikrincə, romanın əsas pafosu şəxsiyyətin tarixi prosesdəki yerini təsdiqləməkdir. Beləliklə, bədii personajın şəxsi həyatı tarixi şəxsiyyətlərin və bütövlükdə dövlətin taleyindən ayrılmaz hala gəlir. S.A.Orlov romanda xalqın milli adət-ənənələrin daşıyıcısı kimi aparıcı rolunu da vurğulayır: beləliklə, şahın knyaz Conun başçılıq etdiyi inadkar feodallara qarşı apardığı mübarizənin nəticəsini məhz xalq həll edir [45, p 78]. Xalq üçün padşah ən yüksək ədaləti təcəssüm etdirirdi və o dövrlərdə xalqın feodallara qarşı şahı dəstəkləməsi təbii bir hadisə idi. Romanda Norman baronlarının yararsız obrazları ilə təmsil olunan hər yerdə kök salmış feodal özbaşınalığından qorunmaqla bağlı insanların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına olan ümidlərini məhz kralın fiquru ilə əlaqələndirdilər. V.Skott Ayvənhəu tarixi romanında fantastika ilə tarixi reallığı birləşdirib. Burada real tarixi şəxsiyyətlər və bədii personajlar çıxış edir. Beləliklə, əsərin tarixi həqiqəti dövrün ruhunun, XII əsrdə İngiltərədə yaşamış insanların maraqlarının təsviri və müəllifin şərhindədir. Sevgi və macərə cizgilərinin vəhdəti tarixi povestin süjetinə inandırıcılıq və dinamiklik verir. Söyləyici romanın baş qəhrəmanı olmadığı üçün yalnız baş verənləri şərh edir, bununla da povestin ləngiməsi effekti yaradır, hadisələrin gedişatını bir müddət dayandırır, lakin sonra, sanki, yetişir, cəld yaxınlaşır. Romanın qəhrəmanlarının əksəriyyəti tarixçiliyi və romantik idealizasiyanı özündə birləşdirir: romandakı kral demək olar ki, idealdır və müdrik və ədalətli hökmdarın ballada obrazına yaxındır, Ayvənhəunun obrazı isə adətən romantikdir, eyni zamanda ona tamamilə uyğundur. Orta əsr cəngavərinin tipik obrazı, hər yerdə öz ağasının arxasınca getməyə hazırdır, lakin valideyn iradəsini pozur. Rus tədqiqatçılarının (B.İ.Kolesnikov, N.A.Solovyova və b.) fikrincə, Skott öz poetik kredosuna sadıq qalaraq, hər bir xalqın öz tarixinə, mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə hörmətlə yanaşır. Məhz buna görə də Ayvənhəuda təqib və məzlum, zalım və fəteh Norman Boisgilbert və yəhudi İsaak, Sedrik və kral Riçard həqiqi və

inandırıcı, eyni dərəcədə tam və əhatəli şəkildə göstərilir. Tədqiqatçılar onu da romanın məziyyəti kimi qeyd edirlər ki, nəcib cəngavərdən, məbədperəstdən tutmuş donuzçuya və ya zarafata qədər hər bir personaj ciddi şəkildə fərdiləşir, özünəməxsus nitq, portret və davranış xüsusiyyətlərinə malikdir. Ayvənhəu romanının janr orijinallığı romanın toxumasında əvvəlki janrların üzvi birləşməsindədir: əfsanə, saray hekayəsi, tarixi xronika, psixoloji roman, milli folklor.

Skott köhnə adətləri təsvir edərkən eyni yazışmalara can atırdı: keçmişin insanların verdişləri, adətləri və qərəzləri, romanın toxumasında dövrün gündəlik və tarixi fonunu xüsusi diqqətlə canlandırır. A.N. Şoxina bədii əsər yaratmaq üçün əsas kimi V.Skottun yaradıcılığında tarixçilik prinsipini də qeyd edir. O, Ayvənhəu müəllifinin müasir cəmiyyəti və konkret dövlətin inkişafının ümumi məntiqini dərk etmək üçün zəruri olan tarixi proloq kimi orta əsrlər dövrünə istinad etməsini əlamətdar hesab edir [40, p 57]. Tədqiqatçının fikrincə, Skott bununla da bir çox araşdırılmamış mövzuları və füsunkar süjetləri gizlədərək, öz həmvətənləri üçün diqqətə layiq bir dövr kimi orta əsrləri kəşf etdi [40, p 38] Ayvənhəu, şübhəsiz ki, V.Skottun ən yaxşı romanlarından biri hesab edilməlidir. Bu romanda yazıçı öz istedadını bütün çoxşaxəliliyi ilə göstərmişdir. Roman onun yaradıcılıq axtarışlarının bir növ nəticəsi oldu. Məhz Ayvənhəuda yazıçının bütün tərcümeyi-halı filmə çəkilmiş formada, onun bütün həyat yolu fasiləsiz axtarışlardadır ki, bu da yazıçını tək-cə çoxsaylı tarixi romanlar deyil, həm də tarixi roman janrını yaratmağa vadar etmişdir. Tarixi roman heç şübhəsiz ki, ən diqqət çəkən ədəbi janrlardan biridir, çünki yazıçının təxəyyülündə keçmişin retrospektivi peşəkar tarixçinin təxəyyül və fantaziya çatışmazlığını doldurur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Axundlu, Y.İ. Ədəbi mühit və sənətkar / Y.İ. Axundlu. Bakı: Adiloğlu. 2002, 188 s.
2. Alışanlı Ş.H. Müasir humanitar təfəkkür və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı / Ş.H. Alışanlı. Bakı: Elm, 2011. 376 s.
3. Qılıncxan Bayramov. Tərcümə sənəti Bakı 2008, OKA Ofset nəşriyyatı. 218 səh.
4. Rəhimli, Esmiralda. Hamlet azərbaycan dilində [Mətn] : monoqrafiya / E. Rəhimli. - Bakı: Təhsil, 2013 (AZ) - 184 s.
5. Valter Skott. Ayvənhəu. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 2013, 520 səh.

Türk dilində:

6. Aktulum, Kubilay. 2011. Metinlerarasılık ve Göstergelerarasılık. İstanbul: Kanguru Yayınları.
7. Araboğlu, Aslı. 2015. İki Ayrı Dilde İki Aynı/ Ayrı Otobiyografik Yapıt Üzerine Etnometodoloji-Çeviribilim Odaklı Bir İnceleme: Yazar/Çevirmen Halide Edib. Doktora Tezi. YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
8. Eziler Kıran, Ayşe, Zeynel Kıran. 2000. Yazınsal Okuma Süreçleri. Ankara: Seçkin Yayınevi.
9. Haleva, Beki. 2014. Disiplinler Kavşağında Bir Durak: Çeviri. İstanbul: Ofis 2005 Yayınevi.
10. Öztürk Kasar, Sündüz, Didem Tuna. 2015. Yaşam, Yazın ve Yazın Çevirisi için Gösterge Okuma. Frankofoni Ortak Kitap. s.27: 457-482.
11. Taş, Seda. (2015). Yan-metinsellik ve Metinlerarasılık Odağında Yeniden Çeviriler: İki Distopik Roman. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi; İstanbul.

Rus dilində

12. Андерсон Кирилл. Несколько слов от историка / Скотт В. Талисман: роман / Пер. с англ.; вступ. ст. и коммент. Кирилла Андерсона. – М.: Детская литература, 1991. – 368 с.
13. Бахтин М.М. Эпос и роман [Текст] / М.М. Бахтин. – СПб., 2000.
14. Белей Н. И. Рыцари во все времена и все эпохи: урок-размышление по роману Вальтера Скотта Айвенго.2. Методическая палитра // Зарубежная литература в учебных заведениях– 2002. – № 11. – С. 57-60.
15. Белинский В. Г. О разделении поэзии на роды и виды // Белинский В. Г. Полное собрание сочинений под редакцией и с примечаниями профессора С. А. Венгерова, 1914. – Т. 10. – С. 472-473.
16. Берт Д. Вальтер Скотт / Берт Д. Сто лучших литераторов. – М., 1999. – С. 322.
17. Вальтер Скот // Денисова Т. Н., Сиваченко Г. М. Зарубежная литература для 7-8 классов: читатель учебнику– К., 1995. – С. 156-176.
18. Вальтер Скотт // Всемирная литература в среднем учебном заведении Украины– 2004. – № 4. – С. 16.
19. Вальтер Скотт // Основные произведения иностранной художественной литературы. – М., 1983. – С. 106-108.
20. Всемирная литература. – Ч. 2. – XIX и XX века / Глав. ред. В. А. Володин. – М.: Аванта–, 2001. – С. 58-61.
21. Жирмунская Н.А. От барокко к романтизму: статьи о немецкой и французской литературах. [Текст] / Н.А. Жирмунская. – СПб., 2001.
22. Зверев Алексей. Вальтер Скотт // Энциклопедия для детей. – Т.
23. Золина Е.Н. На пути к историческому роману (Б. Науберт) Е.Н. Золина. Жанр и литературное направление: Единство и национальное своеобразие в мировом литературном процессе: Матер. межвуз. конф. – СПб, 2007. С. 31–33.
24. Золина Е.Н. О взаимодействии научного и художественного осмысления исторической реальности. Е.Н. Золина. Актуальные проблемы современной

когнитивной науки: Матер. междунаrod. научно-практ. конф. Иваново, 2008. С. 46–50.

25. Ингер А. Правда истории и правда художественного вымысла // Скотт В. Квентин Дорвард: роман. / Перевод с англ. М. А. Шишмарёвой; послеслов. и примеч. А. Ингера. – М.: Художественная литература, 1987. – 383 с. – С. 376-379.

26. Маркс К. Выписка о Ричарде Львиное Сердце // Архив Маркса и Энгельса. – 1946. – Т. 8. – С. 334.

27. Мацевко Лю В. Разнообразить средства характеристики художественного образа: из практики изучения образов главных героев романа В. Скотта Айвенго // Всемирная литература в средних учебных заведениях Украины 2002. - № 9.

28. Пирсон Х. Вальтер Скотт. – М.: Молодая гвардия, 1978. – 301 с.

29. Реизов Б. Г. Творчество Вальтера Скотта. – М., Л.: Художественная литература, 1965. – 497 с.

30. Самарин Р. Вальтер Скотт и его роман Айвенго // Скотт В. Айвенго. Роман. Пер. с англ. Е. Бекетовой. Вступ. ст. Р. Самарина. Примеч. А. Бельского. – М.: Правда, 1989. – 448 с.

31. Скотт В. Айвенго Роман. Пер. с англ. Е. Бекетовой. Вступ. ст. Р. Самарина. Примеч. А. Бельского. – М.: Правда, 1989. – 448 с.

32. Скотт В. Айвенго. Пер. с англ. Е. Г. Бекетовой. – М.: ООО Издательство АСТ, 2003. – 476 с.

33. Скотт В. Айвенго. Роман / Пер. с англ. Е. Бекетовой. Худож. Ю. Э. Коляденко. – Мн.: Юнацтва, 1990. – 447 с.

34. Скотт В. Квентин Дорвард. Роман / Перевод с англ. М. А. Шишмарёвой; послеслов. и примеч. А. Ингера. – М.: Художественная литература, 1987. – 383 с.

35. Скотт В. Рассказы трактирщика / Скотт В. Собр. соч. в 20 т. – Т. 20. – М., 1965. – С. 574-575.

36. Скотт В. Талисман. Роман / Пер. с англ., вступ. ст. и коммент. Кирилла Андерсона. – М.: Детская литература, 1991. – 368 с.

37. Скотт Вальтер. Граф Роберт Парижский. Талисман. Романы. – Л.: Лениздат, 1988. – 733 с.

38. Фурсова Л. О. Исторична тема в художній прози: Вальтер Скот Айвенго // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2002. - № 9. – С. 26-30.

Ingilis dilində:

39. Bloom, Harold, ed. Genius: A Mosaic of One Hundred Exemplary Creative Minds. New York: Warner Books, 2002.

40. Cohn, Deborah. Retracing The Lost Steps: The Cuban Revolution, the Cold War, and Publishing Alejo Carpentier in the United States. CR: The New Centennial Review 3.1 (2003): 81–108.

41. Crawford T. Scott. – London; Edinburgh; Oliver, 1965. – 119 p.

42. David Russell, ‘A Literary History of Tact: Sociability, Aesthetic Liberalism and the Essay Form in Nineteenth-Century Britain’ (unpublished doctoral dissertation, Princeton University, 2011), p. 17

43. Fraser, Ryan. Past Lives of Knives: On Borges, Translation, and Sticking Old Texts. TTR: traduction, terminologie, rédaction 17.1 (2004): 55– 80.

44. Grossman, Edith. Why Translation Matters. New Haven, CT: Yale UP, 2010.

45. Harmon, William and Hugh Holman. A Handbook to Literature. 1996. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson, 2006.

46. Hilary M. Schor, ‘The Make-Believe of a Middle: On (Not) Knowing Where You Are in Daniel Deronda’, in Narrative Middles: Navigating the Nineteenth-Century British Novel, ed. by Caroline Levine and Mario Ortiz-Robles (Columbus: Ohio State University Press, 2011), pp. 47–74

47. Infanger, Scott. Dying to Speak: Death and the Creation of a New Reader in the Latin American Novel. Diss. Vanderbilt U, 2009.

48. Johnson E. Sir Walter Scott: the Great Unknown: in 2 vol. – London: Hamilton, 1970. – 1397 p.

49. Leah Price, *The Anthology and the Rise of the Novel* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), pp. 105
50. Longo, Teresa, ed. *Pablo Neruda and the US Culture Industry*. New York: Routledge, 2002.
51. Lowe, Elizabeth and Earl Fitz. *Translation and the Rise of Inter-American Literature*. Gainesville, FL: UP of Florida, 2007.
52. Neruda in English: Establishing His Residence in US Poetry. *Multicultural Review* 13 4 (2004): 25-28.
53. Pope-Hennessy U. *Sir Walter Scott*. – London: Home a. Van Thal, 1948. – 141p
54. *Sir Walter Scott. Ivanhoe*. – Penguin Popular Classics. – Penguin Books, 1994. – 1994. – 528 p.
55. *Sir Walter Scott. Ivanhoe*. – Wordsworth Editions Limited, 1995. – 394 p.

İnternet resursları:

56. <https://19.bbk.ac.uk/article/id/1926/>
57. <https://cyberleninka.ru/article/n/intertekstualnye-svoystva-epigrafa-v-tekste-originala-i-tekste-perevoda>
58. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/obstreperous>

İstifadə olunmuş lüğətlər:

59. Barnes, J. *Interference / J. Barnes // Cross the Channel*. – London: Vintage books. – 2009. – P. 9-29.
60. Barnes, J. *Knowing French // The lemon table*. – New York: Vintage books. – 2005. – Pp. 193-221.
61. Barnes, J. *Levels of life / J. Barnes*. – New York: Vintage books. – 2013. – 150 p.
62. Barnes, J. *Marriage Lines / J. Barnes // Pulse*. – London: Random House. – 2011. – P. 158-167.